

KEMAL BURKAY

**KÜRDİSTAN'IN
SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ**

**ve
Kürt Ulusal
Hareketleri**

özgürlük
yolu yayınları

Institut kurde de Paris

KÜRDİSTAN'IN SÖMÜRGELEŞTİRİLMESİ
ve
KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ

Kemal BURKAY

özgürlük
yolu yayınları

1. Basım : Kasım 1978
2. Basım : Haziran 1986

YAYINCININ NOTU:

Bu yazılar daha önce ÖZGÜRLÜK YOLU dergisinde C. ALADAĞ takma adıyla yayınlandı ve kitabın ilk baskısında da bu ad kullanıldı. Bu baskıda yazarın gerçek adını veriyoruz.

Institut kurde Paris

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 1

KÜRDİSTAN'IN GERİ KALIŞININ ŞEKİLLENMESİ VE

19. YÜZYILDA ULUSAL HAREKETLER 5

Kürdistan'ın Geri Kalmışlığını Oluşturan

Tarihi Etkenler 11

19. Yüzyılda Görülen Kürt Ulusal

Hareketleri 25

Temel Etken: Zulüm ve Sömürü 33

Ulusal Kültür Kaynakları 41

Çağın Etkileri 47

Emperyalist Devletlerin Rolü 49

Başlıca Ayaklanmalar ve Yenilginin

Nedenleri 60

20. YÜZYILDA TÜRKİYE KÜRDİSTAN'I VE

KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ 67

Ermeni Katliamı ve Kürt Sürgünü 70

Sevr Andlaşması ve Kürdistan 74

Lozan Konferansında Kürt Sorunu 78

Kurtuluş Savaşı Döneminde Kürtlerin
Durumu 85

Cumhuriyet Döneminde

Kürt Ayaklanmaları 94

1925 Şeyh Sait Hareketi 99

Ağrı Ayaklanması, 1927 - 1930 106

Dersim Hareketi, 1936 - 1938 110

Kürdistan Ekonomisinin Yıkımı ve Ülkenin Mutlak ve Nisbi Olarak Yoksullaşması	113
Kürt Dili ve Kültürü Üstündeki Baskılar ...	123
Kürt Halkının Ulusal Mücadelesinde Yeni Bir Dönem Başlamıştır	127
IRAK VE İRAN'DAKİ ULUSAL HAREKETLER	135
İran Kürdistanı ve Mehabat Kürt Cumhuriyeti	151
Mehabat Cumhuriyetini Oluşturan Şartlar	154
IRAK KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ 1961 VE SONRASI	170
Hareketin Kısa Bir Tarihçesi	173
Yenilginin Nedenleri	189
Petrolün Gücü ve Arap Dünyasının Etkinliği	191
Dünya İlerici ve Devrimci Güçlerinin Desteginin Yitirilmesi	192
KDP'nin Niteliği ve Emekçi Halktan Yana Önemli Dönüşümler Yapılamaması	195
Kürt ve Arap Devrimci Güçleri Arasında Güçlü Bir Cephe Kurulamadı	206
Kürt Ulusal Hareketi Ancak Devrimci Bir Partinin Öncülüğünde Başarıya Ulaşabilir ...	212
Irak'ta 1975 Sonrası	218

İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

Bu kitapta yer alan yazılar ilk kez Özgürlük Yolu dergisinin 21-25. sayılarında, 1977 yılında yayınlandı, daha sonra 1978 yılında kitap haline getirildi.

O tarihten bu yana bölgede olaylar hızlı gelişti, Kürdistan'da ve onu aralarında bölüşmüş devletlerde önemli gelişmeler oldu.

İran'da geniş bir kitle ayaklanmasının sonucu, Şahlık rejimi 1979 başlarında yıkıldı. Demokrasi güçleri bir süre soluk aldılar, ama çok geçmeden mollalar yönetimi, Şah'inkinden geri kalmayan bir terör rejimi kurdu. Şahlığın yıkılışı Kürdistan'da ulusal hareketin canlı bir yükselişine yolaçtı. Kürt halkı kendi kendini yönetmek için harekete geçti. Ancak Humeyni rejimi de, aynen Şah gibi, orduyu ve kendi örgütlediği "pasdaran" birliklerini halkımıza karşı harekete geçirince İran Kürdistanı'nda güçlü bir partizan savaşı başladı ve bugüne kadar devam etmekte.

Bu süre zarfında Irak'ta da önemli gelişmeler oldu. Saddam iktidarı daha da gericileşti, İran'a karşı bir fetih savaşına girişti. Savaş beş yılı aşkın süredir devam ediyor ve her iki ülke bakımından da büyük maddi yıkıma ve insan kaybına yol açıyor. Savaşın zararını en başta, iki ülke arasında yeralan Kürdistan görüyor.

Irak Kürdistanı'nda 1976 yılında yeniden örgütlenen partizan hareketi giderek güçlendi. Ne var ki Irak ve İran Kürdistanı yurtsever güçleri ve genel olarak İran ve Irak demokrasi güçleri arasında uyum ve dayanışma zayıf, çatışma ve çekişmeler ise yoğun. Bu durum yurtsever ve demokrat güçlerin konumunu zayıflatıyor.

Türkiye'de ise 12 Eylül 1980'de bir NATO planına uygun olarak ordu yönetime el koydu ve faşist bir dikta kuruldu. Faşist diktatörlük tüm demokrasi güçlerini ezme, yok etme işine koyuldu. Kürt halkı üzerindeki baskılar kat kat arttı. Kürdistan'da ordu ve polis eliyle estirilen terör, bugün de hızından birşey yitirmeksizin devam ediyor.

Son 8-10 yıldaki sözkonusu gelişmelerin bir özeti yapmak ve onu yeni baskıya eklemek mümkün olmadı. Bu belki ileride, bugün içinde yaşadığımız olaylar artık "tarih olunca" daha kolay olur sanırım.

Geçmişte Kürt ulusal hareketi hiçbir dönemde bugünkü kadar canlı ve kitlesel olmadı. Tüm parçalarda halkımızın bilinç ve örgütlenme düzeyi geçmişe oranla çok yükselmiştir. O tüm parçalarda direniyor, savaşıyor, özgür olmak istiyor. Düşmanın, halkımızın kurtuluş mücadelesini yok etmek için gösterdiği çabalar da hiçbir dönemde bu kadar yoğun değildi. Türkiye, Irak ve İran yönetimleri ordu ve polis gücünü Kürdistan'a karşı seferber etmişler; yakıp yıkıyorlar, vahşetin, barbarlığın yeni örneklerini veriyorlar.

Dünya kamuoyu ise, bugün de, bu kavgaya karşı seyirci ve suskun görünüyor. Ama bu yalnızca görünüşte böyle.

Bu görece sesizliği kırmak ve en önemlisi, halkımızın güçlerini zafer yoluna sokmak, biraz da bize, Kürdistan yurtsever, devrimci örgütlerinin, halkın öncülerinin göstereceği beceriye, politik ustalığa bağlı. Yurtsever güçlerin birliği ve doğru bir strateji temel önemdedir.

Bunu yakın bir zamanda başabilecek miyiz? Bu soruya olumlu cevap vermek, bugünkü manzara karşısında pek kolay değil. Ama pek yakında olmasa da, eninde sonunda başaracağımıza kuşku yok.

Bir raundu, hatta birkaç raundu daha yitirebiliriz. Ama en sonunda kimin yumruğunun havaya kalkacağı konusunda bizce hiçbir kuşku yoktur. Bu, halkımızın zafer yumruğu olacaktır.

Çünkü biz tarih ve toplum yasalarına inanıyoruz. Tarihe yön veren bu yasalardır. Onlar zorbaların ordu ve polisinden çok daha güçlüdürler.

Kemal BURKAY

Haziran 1986

KÜRDİSTAN'IN GERİ KALIŞININ ŞEKİLLENMESİ

19. YÜZYILDAKİ ULUSAL HAREKETLER

Tarihte öyle ulusal sorunlar var ki ortaya çıkışları ile çözümlüşleri arasında uzun bir zaman görülmez. Ama kimilerinin onlarca, hatta yüzlerce yıl sürdüğü de olur. Örneğin Filistin sorunu otuz yılı aşkın bir süreden beri Ortadoğu'da ve tüm dünyada çalkantılara yol açan önemli bir düğüm oluşturmakta. Vietnam Halkı özgürlüğü için elli yıla yakın bir süre silahını elden bırakmadı. Bir İrlanda sorunu var ki yüzyıllardır sürüyor; zaman zaman külleniyor ve tekrar alevleniyor. İşte Ortadoğu'da Kürt halkının özgürlük mücadelesi de iki yüz yıla yakındır süren böylesine bir sorun oluşturuyor.

Bir kısım ulusal mücadelelerin nisbeten kısa dönemler içinde çözümlüşüne, bazısının çok uzun sürmesine etken olan pek çok neden var. Toplumsal gelişme ve değişme tek düze değil; o, düz ve doğru bir hat izlemiyor. Bir zamanlar ilerde olan toplumların geriye düştükleri ve geride olanların öne sıçradıkları görülüyor. Dünya tarihi bu tür görüntülerle, kaynaşmalarla dolu. Ne var ki tüm iniş çıkışları, karmaşıklık içinde insanlık tarihi, anahatlarıyla gelişen ve ilerleyen bir doğrultu izler.

Dünyada özgürlüğe değer vermeyen, bu uğurda savaşmayan hiç bir halk düşünülemez. Çağımızda, Kürt halkı da dahil, birçok halk hâlâ ulusal özgürlüklerine bile kavuşamamışlarsa, bu elbette o halkların özgürlükleri için yeter çaba göstermediklerini, becerisizliklerini göstermez; bu durum, onların içinde buldukları nesnel şartların sonucudur. Sömürgecilik ve zulüm zincirlerinin parçalandığı çağımızda, Kürt halkının da, hâlâ özgürlükleri için savaşan diğer halkların da sömürgeciliğin ve ırkçılığın zincirlerini parçalamaları, gelişme yoluna girmeleri çok sürmeyecektir.

Kürt ulusunun özgürlüğü uğrunda giriştiği ayaklanmalar 19. yüzyıl başından başlayarak bugüne kadar, denebilir ki aralıksız bir şekilde devam etti. Bu ayaklanmalar her keresinde kanlı bir şekilde bastırıldılar. Özgürlük mücadelesi bu kadar uzun sürmüş ve bu kadar acı çekmiş bir başka ulus göstermek güçtür. Kürt ulusu, iki kez, tüm Kürdistanı kapsamasa da, bu mücadelede başarıya yaklaştı: Bunlardan biri 1946 yılında kurulan Mehabad Kürt Cumhuriyeti idi. Gericici İran Şahlığı, emperyalistlerin desteği ile onu 1947 yılında ortadan kaldırmayı başardı. Diğeri ise 1961 yılından beri Irak Kürdistan'ında yürütülen ve burada fiili otoriteyi sağlamış olan Kürt ulusal hareketi idi. Irak hükümeti 1970 yılında yapılan bir anlaşma ile Irak Kürdistan'ına geniş kapsamlı bir otonomi tanımayı kabul etmişti. Ancak Bağdat hükümeti, daha sonraki yıllarda, Kürt liderliğinin yanlışlarından, hareketi saptırmasından da yararlanarak güç dengesini kendi lehine çevirmesini bildi ve en azından Irak Kürdistan'ı halkını ulusal özgürlük ve gelişme aşamasına sokacak bu statü uygulanmadı.

Yüzyıllar boyu devam eden sömürü ve zulüm, ayaklanmalar, savaşlar, kıyımlar, sürgünler Kürdistan'ı ekonomik yıkıntıya götürdü ve Kürt halkının sosyal gelişimini engelledi. Yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından son derece zengin olan bu ülkede halk şimdi de yoksulluk içinde yaşıyor. Kürdistan'ı kendi aralarında bölüşmüş olan devletlerin burjuvaları ve büyük toprak sahipleri ülkenin doğal zenginliklerini ve çalışan yığınları emperyalistlerle ortaklaşa, fütursuzca sömürüyorlar. Kürdistan'ın her bir parçası bu devletlerdeki en geri bölgeyi oluşturuyor ve bu ülkelerin bizzat kendilerinin de geri kalmışlığına rağmen, Kürdistan'la ülkenin geriye kalan kısmı arasındaki uçurum çıplak bir şekilde görülüyor. Bu ülkelerin tümünde de Kürt halkına en basit ulusal ve demokratik insan hakları tanınmıyor ve bu nitelikteki isteklere zulümle karşılık veriliyor. Kürt halkı kendi anadiliyle eğitim görme, kültürünü geliştirme olanaklarından yoksun. Diğer yandan Kürt toplumu aynı zamanda, kendi içindeki ağa, şeyh, aşiret reisi gibi feodal, çağdışı unsurlar tarafından sömürülüyor, baskı altında tutuluyor. Bu gerici sınıf ve kurumlar Kürt halkının mücadelesinin karşısında, sömürgeciler, şövenistler ve emperyalistlerle birlikte saf tutuyorlar. Böylece Ortadoğu'da, bugün nüfusu yirmi milyona yaklaşan bu halk, emperyalistler, sömürgeci ve militarist devletler, feodal ve aşiretçi gerici güçler tarafından korkunç bir cendereye sokulmuş durumda. İşte bu durumdur ki Kürt toplumunun yaşamında özgürlük sorununu ön plana getiriyor. Kürt halkının ulusal ve demokratik haklarına kavuşması, milli zulmün son bulması, Kürdistan'ın sömürge yapısının son bularak ülkenin kalkınması, feodal ve aşiretçi yapının tasfiye

edilerek demokratik bir toplum oluşturulması geniş halk yığınlarının ortak özlemlerini oluşturuyor.

Diğer yandan Kürt ulusal sorunu dış çevreden, Kürt halkının yanyana yaşadığı halkların sorunlarından, genel olarak dünyadaki güçler dengesinden ve bizzat bu toplumun geçirdiği değişimlerden, toplumsal yapıdan soyutlanarak ele alınamaz.

Bugün aklı başında hiç kimse bu soruna Kürdistan'ın birleştirilmesi olarak bakmıyor. Kürdistan'ı bölen sınırlar ne kadar suni ve Kürt halkının rızası dışında oluşturulmuş olursa olsun, Kürdistan'ın her bir parçasının içinde bulunduğu ülkenin kendine özgü şartları, bu parçaların her birindeki özgürlük ve demokrasi mücadelesinin değişik bir yol izlemesine, farklı zamanlarda sonuçlanmasına yol açabilir. Birlik sorunu tarihi gelişme içinde ortaya çıkacak bir sorundur. Şimdiden bu konuda spekülasyonlara girişmenin ne gereği, ne de yararı vardır. Kürt halkının mücadelesi, yanyana yaşadığı halkların özgürlük, demokrasi ve sosyalizm yönündeki mücadeleleriyle yakından ilgilidir ve bu nedenle de her ülkede, Kürt halkıyla diğer halkların devrimci ve demokrat güçlerinin en sıkı dayanışmasını, birliğini oluşturmak zorunludur.

Kürt ulusal sorunu hiç bir dönemde, salt bu bölgedeki devletlerin bir iç sorunu olmadı. Tüm 19. ve 20. yüzyıl boyunca sömürgeci ve emperyalist ülkeler onunla yakından ilgilendiler, bu bölgedeki her olaya vargüçleriyle karıştılar. Kürdistan'ın bugünkü parçalanmış durumunda ve Kürt halkının özgürlük hareketlerinin bastırılmasında batılı emperyalist ülkelerin büyük rolü ve payı vardır. Bu sorun, hiç kuşkusuz, dünya devrimci güçlerini de yakından ilgilendirmek-

tedir. Çağımız dünyasında yer alan ulusal ve sınıfsal nitelikteki her olayda dünyadaki gerici ve ilerici güçlerin şu ya da bu ölçüde karşı karşıya geldikleri, ağırlıklarını koydukları herkesin bildiği birşey. Bu nedenle Kürt halkının yurtsever ve devrimci güçleri, ulusal sorunun çözümünde dünya güçler dengesini doğru biçimde değerlendirmek, dostu düşmanı doğru biçimde saptamak durumundadırlar.

Günümüzde Kürt toplumu içerisinde, geniş yığınların özgürlük ve demokrasi konusundaki ortak özelemlerine karşılık, farklı politik çizgiler varolduğu ve bunların kimi zaman birbirleriyle sert bir mücadeleye girdikleri görülmektedir. Bu da türlü iç ve dış etkenlerden kaynaklanıyor. En başta Kürt toplumundaki farklı sınıflar, ulusal soruna farklı bir gözle bakıyorlar. Ortaya çıkan çeşitli gruplar, politik çizgiler arasında iki başlıca çizgi giderek berraklaşıyor. Bunlardan biri Kürt feodal sınıfının ve burjuvazisinin çıkarları tarafından belirlenen hattır; ulusal sorunu her türlü demokratik özünden boşaltmakta, ülkedeki ve dünyadaki devrimci güçlerle dayanışmadan kaçınmakta, gerici ve emperyalist güçlerle uzlaşmaya, teslimiyete varmaktadır. Bu politik çizgiye damgasını vuran Kürt feodal sınıfıdır. Özünde gerici ve ulusal harekete karşı olan bu sınıf, gelişen ulusal hareketi kendi çıkarlarına göre yönlendirmek, devrimci ve demokratik gelişmeyi saptırmak için bu yola başvurmaktadır. Açıktır ki bu ulusal ve demokratik bir çizgi değildir ve toplumu kurtuluşa götüremez. Bu politikayla olsa olsa Kürt halkının gücü, enerjisi, feodal güçlerin, gerici ve emperyalistlerin çıkarları için heder edilir, boş yere harcanır.

Ulusal harekette ikinci çizgi emekçi Kürt halkı-

nın, Kürdistan işçilerinin ve yoksul köylülerinin damgasını taşır. Bu, ulusal soruna işçi sınıfının dünya görüşü açısından çözüm getirmek isteyen politik çizgidir. Ulusal hareketin temel güçleri, elbette Kürdistan işçileri, yoksul köylüleri ve diğer emekçi halk yığınlarıdır. Ulusal baskının son bulmasını, ülkenin kalkınmasını, demokratik bir toplum kurulmasını yürekten isteyenler onlardır. Emekçi Kürt halkının dostları emperyalistler, feodal sömürücüler, yani iç ve dış gerici güçler değil, diğer halkların emekçileri, dünyadaki tüm devrimci, ilerici, demokratik güçlerdir. Bu nedenle de Kürt halkı, yanyana yaşadığı diğer halklarla ve dünyadaki tüm ilerici güçlerle en sıkı dayanışma içinde olmalıdır. Bu politik çizgi en tutarlı biçimde sosyalistler tarafından savunulmaktadır ve Kürt toplumunda ulusal ve demokratik devrimi başarıya götürecekle olan politika budur.

İşte Kürt toplumunda son dönemde ortaya çıkan ve çekişen iki başlıca politik akım, iki çizgi bunlardır. Bu iki ana eğilimin arasında ise, sağa sola yalpalayıp duran, duruma göre bir o yana, bir bu yana sendeleyerek çeşitli küçük burjuva eğilimler ve bunların temsil ettiği gruplar görülmektedir. Bu gruplar, ajitasyon ve propaganda alanında kitlelerin uyanmasında zaman zaman olumlu etkilerde bulunurken, diğer yandan kitlelere doğru bir yön gösterememeleri, acelecilikleri, kimi zaman feodal ve tutucu güçlerin kuyruğuna takılmaları nedeniyle de harekete zararlar vermektedirler.

Kürt ulusal hareketi günümüzde, bu iki politik akımın amansız çekişmesi nedeniyle bir bölüm noktası yaşıyor. Hareket devrimci bir raya mı oturacak, yoksa daha bir süre halk kitleleri tutucu güçlerin ar-

kasında, çıkmaz yollarda oyalanacak mı? Kuşkusuz zafer en sonunda devrimci güçlerin olacak ve ancak onlar toplumu kurtuluşa götürebilirler. Ancak gerici güçlerin, kitleleri yanlış çizgiler içinde daha bir süre oyalamamaları ve hareketin doğru bir yolda bir an önce derlenip toparlanması, bu uğurda verilecek ciddi mücadeleye bağlı.

Bu konuda doğru bir politikanın saptanması aynı zamanda Kürt toplumunun sınıfsal yapısının, bu toplumun özellikle son iki yüz yılda geçirdiği değişmelerin, ulusal hareketin izlediği seyrin iyi bilinmesine bağlıdır. Geçen dönemlerdeki ulusal hareketlerin niteliği ve yenilgilerin nedeni iyi bilinmeden günümüz için doğru bir politikanın izlenmesi ve başarı sağlanması mümkün değildir.

KÜRDİSTAN'IN GERİ KALMIŞLIĞINI OLUŞTURAN TARİHİ ETKENLER

Kürdistan'ın geri kalmışlığı, Osmanlı ve İran imparatorlukları arasında girişilen ve 20. yüzyıla kadar dönem dönem sürdürülen savaşlarla birlikte şekillenmeye başladı.

Bu sonu gelmez savaşların amacı salt Kürdistan'ı ele geçirmek değildi. Suriye, Mısır, hatta Anadolu ve İran'ın ele geçirilmesi, ya da elde tutulması için yürütülen savaşların alanı da, ister istemez Kürdistan'dı.

Burjuva tarihçileri, tarihi olayların, savaşların altındaki gerçek nedenleri gözlerden saklar, onları kitlelere işlerine geldiği gibi yansıtırlar. Bu tarih kitaplarını okuduğunuzda padişahların, kralların, şöval-

yelerin hep şan ve şeref için ya da din uğruna, kimi zaman da soylarının yüceliği adına savaştıklarını görürsünüz. Elbette gerçek nedenler asla böyle şeyler değildir. Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail de böyle nedenler yüzünden savaşmamışlardır. Osmanlı tarihçileri bu savaşları bir sünnî-şii, ya da kendi tabiriyle «müslüman-kızılbaş» kavgası olarak nitelerlerdi. Cumhuriyet döneminde ise bu savaşlar ulusal ve şöven motiflerle süslendi, padişahlar, kazandıkları zaferlerle soyu yücelten ulusal kahramanlar haline getirildiler. Oysa o dönemde gerek Osmanlı, gerek İran devleti, ulusal niteliği olmayan devletlerdi ve bu savaşların temel nedeni, sömürülecek topraklar ele geçirmektir. Din unsuru, bu savaşlarda yayılmaya olanak hazırlamak, taraftar kazanmak, kitleleri savaşa sürüklemek için kullanılmıştır. Her zaferin arkasından bir ülkenin talanı gelirdi. Muzaffer ordu oranın hazinelerini, ürünlerini, «yükte hafif pahada ağır»ını ülkesine taşırdı. Halkı baskı altında tutmak için orada askerî birlikler görevlendirilir, yöneticiler atanır, vergiler konurdu. Böylece fethedilen her yeni ülke hazinenin dolması, savaşa katılanların hisselerini almaları ve devlete gelir getirecek yeni bir kaynağın, bir ürün ve asker deposunun bulunması demektir.

Osmanlı ve İran imparatorlukları da elbette sömürgeciydiler. Sömürgecilik salt kapitalist döneme özgü bir olgu değildir. Kapitalist dönemde, teknik gelişmenin verdiği olanaklarla sömürgecilik dünyamızın dört bir tarafına kol salmış ve kapitalist döneme özgü bir nitelik kazanmıştır. Kapitalizm, eski talan, haraç, vergi, angarya yöntemlerinin yanı sıra, meta ve giderek sermaye ihracı yoluyla yeni tip sömürgeciliği getirmiş ve onu yaygınlaştırmıştır.

Osmanlıların gelir kaynakları ve ele geçirilen topraklarda oluşturulan sistem incelendiğinde bu sömürü ağının nasıl planlandığı açık biçimde görülür. Osmanlı Devleti'nin, diğer bir deyişle padişahın, 1527-28 yılındaki toplam gelirleri 277.244.782 akçe tutmaktadır ki bunun imparatorluktaki toprak rantının % 51'i olduğu, o yıla ait bütçeden anlaşılmaktadır. Bu gelirin 116.538.994 akçesi Mısır'dan, 24.734.072 akçesi Halep ve Şam'dan, 7.169.190 akçesi Diyarbakır vilayetlerinden sağlanmıştır. Bu, toplam olarak padişah gelirin yüzde 60'unu bulmaktadır. Yavuz Selim'in Kürdistan ve Mısır seferlerinin gerçek nedenlerini anlamaya bu sayılar yeter ⁽¹⁾

Burada verilen rakamlar doğrudan padişaha ait hasların gelirleriyle ilgilidir. Oysa, bunun dışında da, diğer has ve timar sistemi yoluyla köylü üzerinde büyük bir sömürü ağı vardır. Bilindiği gibi Osmanlı toprak sistemi Kürdistan'da bazı farklı özellikler taşımaktadır. Burada, tipik Osmanlı timar sisteminin yanısıra, Kürt beylerine, aşiret reislerine «ocaklık», «yurtluk» adı altında ya topraklar verilmiş, ya da eski nüfuz alanları bırakılmıştır. Bunlar babadan oğula geçmektedir. Yine «hükümet» diye nitelenen Kürt sancakları, içişleri bakımından kendi başlarına buyrukturlar ve bunlarda timar sistemi yoktur. Bu tür sancaklar beylerin kendi mülkü sayılmış ve ürünlerin, vergilerin toplanması onlara bırakılmıştır. Ancak zamanla, devletle beyler arasında ortaya çıkan sürtüşmeler, bölgede yer alan savaşlar nedeniyle beylerin özerk durumları da ortadan kaldırılmıştır. Kürdistan'da, genel olarak devletin ve yerli beylerin sö-

(1) Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, cilt 1, s. 271, Gözlem Yayınları.

mürüsünün içiçe geçtiği, halkın bu çifte sömürünün altında ezildiği, bunaldığı görülür. Özellikle imparatorluğun genişlemesi durduktan ve gerileme başladıktan sonra, ordunun, bitmez tükenmez savaşların, sarayın ve geniş yöneticiler ve ulema zümresinin masraflarını karşılamak için vergiler giderek ağırlaştırılmıştır. Artan sömürü ve baskılar bizzat Anadolu'da yaşayan halkı da cenderesine almış ve ünlü Celali isyanları birbirini izlemiştir.

II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra 15 yıl süreli zorunlu askerlik hizmeti getirildi. Bu aşında ömür boyu askerlik demekti. Üretici nitelikteki yüzbinlerin tarlalarından, zenaatçı dükkanlarından koparılarak, çoğu bir daha dönmemek üzere uzak cephelere gönderilmeleri Anadolu'da tarımın ve el sanatlarının felce uğramasına yolaçıyordu. İşte sözkonusu ağır vergiler ve uzun askerlik hizmeti, Osmanlı toplumunda, sermaye birikimini, kapitalist ilişkilerin doğuşunu aksatan önemli etkenler arasındadır.

Ağır vergilerden, askerlik sisteminden ve savaşlardan zarar gören yerlerin başında ise Kürdistan geliyordu. 1836-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda danışmanlık yapan ve o süre zarfında bazı Kürt isyanlarının da bastırılmasına katılıp bölgeyi adım adım dolaşan Alman subayı Moltke (Daha sonraları 1870 Alman - Fransız savaşında Prusya ordularına komuta eden Mareşal), bu konuda şöyle diyor:

«Kürtler (bunlardan hangi sınıfa mensup olursa olsun bütün konuştuklarım) iki şeyden şikâyet etmektedirler: Vergi ve asker toplama.»

Vergilerin keyfilğini belirten Moltke, şunları da ekliyor:

«Eğer devlet bugün bir dönüm yerin ürününi kendi ihtiyaçları için isterse, çiftçi bundan sonra on dönüm yerine on bir dönüm ekecektir, çünkü işlenmeyen verimli topraklardan yeteri kadar vardır ve iş, bizim birçok yerlerimizde olduğu gibi, bütün kuvvetlerin artık daha fazlasına imkân olmayacak kadar çalıştırılması haline gelmekten henüz çok uzaktır. Fakat ya şimdi çiftçi ilkbaharda bir kat fazla toprağı ekerse ne olur? Sonbaharda ona iki kat vergi yükleyeceklerdir. Bu yüzden herkes, kimde çok varsa ondan çok alınacağını bildiğı için kollarını kavuşturup oturuyor ve geçimi için zorunlu olan kadarını yetiştirmekle kalıyor.

Vergi tarzi müsellimin kendi eline verilmiş olan emir kullarını, işi onları isyan ettirecek dereceye vardiirmeden, sıkabildiğı kadar sıkıp sızdırmasından başka bir şey olmadığı sürece ziraat asla kalkınamaz, sanat da ondan daha az kök salabilir.» (2)

Askerlikle ilgili uygulama hakkında da Moltke şöyle yazıyor:

«Bu mükellefiyetin bazı bölgelere, buralarda da yine sadece bazı fertlere nasıl ağır bir şekilde uygulandığına Siirt şehri misal gösterilebilir.

«Reşit Paşa tarafından zaptından hemen sonraki sayım bu şehirde 600 Müslüman ve 200 reaya ailesi bulunduğunu göstermiştir. Bunlardan birincilerden ilk defa 200 asker, yani yüzde 5-6'sı birden, silah altına alınmıştır; üç sene içinde Müslüman halk 400 haneye kadar inmiştir. Tam bu kasabayı gördüğüm bu sıralarda askere yeniden 200 kişi istenmektedir. Bunun üzerine bütün erkek nüfus dağlara kaçmıştır ve sokaklarda sadece çocuklarla ihtiyarlar görülmektedir.

Buradaki hata da yükün eşitsiz bir şekilde dağıtılması ve uzun askerlik süresidir. On beş yıl askerlik süresi ömür boyu olanın bir başka türlü söylenişidir. Kürtler erken evlenirler; karıları, çocukları ve yurtlarından ebedi olarak ayrılmak, onların kaçma, ya da silahla karşı koyma

(2) Feldmareşal H. von Moltke, *Türkiye Mektupları*, s. 195, Remzi Kitabevi

suretiyle kurtulmaya çalıştıkları bir kara alın yazısı olmaktadır. Şimdi mukadderat, yarı yarıya Kürtlerden mürekkep askeri kıtaları Kürtlerin memleketlerinin dağlarına sevk ettiğinden kadınlar ve erkekler, çoktan ümitlerini kesmiş oldukları evlatlarını, akrabalarını yahut dostlarını bir kere daha kucaklamak için her yandan akın akın geliyorlar. Fakat yarın yine yola çıkılacak ve bu, yine ebedi bir veda olacak.

Şu halde eğer ordugâhın etrafını, yüzleri düşmana değıl kendi kıtalarına dönük, sık bir nöbetçi kordonu çevriliyorsa buna şaşmamak lâzımdır. Bir kaçağı yakalayan 250 kuruş vaadedilmesine rağmen, hergün birçok asker kaçıyor bu da şaşmamalıdır.» (3)

«Konya, Ankara ve Malatya'da kırk bin kadar sipahi ve redif askeri toplanmıştır. Sadece bu bir felâket, hem de çifte felâkettir; çünkü hükümet bu insanları asker olarak beslemek zorunda kaldığı gibi onlardan uyruk sıfatıyla vergi alamaz; bunların ticaretleri, sanatları durur, tarlaları yoz kalır ve çoluk çocuğu sefalete düşer. Rediflerden başka muvazzaf kıtaların da ikmalî lâzımdır. Bizim askerlerimiz arasında eşi görülmedik derecede ölüm var. Olayları kaydedeceğim: 3'üncü hasa piyade alayından, burada geçirdiği on iki ay zarfında 1026 kişi öldü, yani toptan kuvvetinin yarısı. Muhtar Paşa'nın hasa redif livası dört ayda 800 asker kaybetti, bu da on iki ayda 2400, yani mevcut kuvvetin yarısı eder; en az zayıf ve ren livâ Kürt Mehmet Paşa'nın ki, Garzan dağına olan küçük seferimizde ölen ve yaralananlar da dahil bütün zayıyatı 200 kişiden ibaret; geri kalan bütün alaylar hastalık yüzünden çok kayıp verdiler. Eğer bir barış yılı içinde kuvvetimizin üçte birini gördüğümüzü söyleyecek olursam muhakkak ki yine hakikatten geri kalmışımızdır.

«Bu şartlar içinde ve ikmal hemen hemen tamamıyla Kürdistan'a yüklendiği için asker toplama, devlet makamlarının köylere baskın etmesi şeklinde. Öyle köyler var ki içinde genç ve çalışabilir kimse kalmamış. İnsan bu adam avcılığında hazır bulunmalı; bu elleri bağlı ve gazap dolu bakışlı yeni askerlerin gelişini görmeli ki, hükümetin bü-

(3) Moltke, adı geçen eser, s. 197.

tün iyi niyetine rağmen (nasıl bir iyi niyetse?!.. C.A.), bu halkın ruhunda nasıl kendisine karşı tam bir nefret uyanırdığını anlayabilsin. Günümüzdeki bu dertlere gelecekte, aslında çok seyrek olan Müslüman nüfusunun zorunlu olarak azalması, milli servetin tükenmesi ve onların geldiği pınarların da tamamıyla kuruması katılacaktır.

Böyle önemli bir askeri kuvvetin varlığı vilayete de, dolayısıyla, müthiş bir baskı yapmaktadır. Yürüyüşler, kıtaların barındırılması, yiyecek, odun, yem gibi şeylerin sağlanması halka bir sürü angarya, binek ve koşum hayvanları sağlamak, aynı ve bedeni mükellefiyetler, vb... yüklemektedir. Gelenekler ve âdetler bir evi, ya ev sahibinin, ya da konaklayanların bırakmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sebeple artık çadırda barınılmayınca bir şehir baştan aşağı boşaltılıyor, üstelik bunun için tazminat da verilmiyor. Bu kış önemli Malatya şehrini tamamıyla işgal ettik, tek bir evi bile sahibine bırakmadık; ahali civardaki köylerde barınacak yer aramak zorunda kaldı. Bütün bunları sadece büyük asker yığınaklarına bu memlekette bize nazaran ne kadar yıkıcı sonuçlar verdiğini göstermek için yazıyorum.» (4)

«Ölüm nisbeti o kadar korkunçtu ki, burada bulunduğumuz sürede piyadenin yarısını gömmüştük. Bütün bunların yerini doldurmak şimdi hemen hemen tamamıyla Kürdistan'a yükleniyordu. Köylerdeki halk dağlara kaçıyordu, peşlerinden köpekler saldırtarak kovalanıyordu; tutulanlar, çoğu zaman çocuklar ve sakatlar, uzun ip lere sıralama bağlanmış ve elleri bağlı olarak getiriliyorlardı. Subayların dillerini bile anlamayan bu askerler daimi olarak esir muamelesi görmek zorunda idiler.» (5)

Osmanlı devletinin Kürdistan'ı nasıl bir asker deposu olarak kullandığını, bu durumun ve bu bölgedeki askeri birliklerin Kürdistan'ın ekonomik ve sosyal hayatı üzerinde ne derece büyük bir yıkım yarattığını Moltke'nin bu tesbitleri yeteri kadar açıklıkla sergiliyor. Bu yıkımı arttıran bir şey daha var ki bölgedeki

(4) Moltke, adı geçen eser, s. 242.

(5) Moltke, adı geçen eser, s. 262.

askeri hareketlerin birçoğu bizzat, sömürüye ve zulme başkaldıran Kürt halkına karşı yürütülmüşlerdir. Nitekim Moltke de, bu türden birçok harekete danışman olarak katılmıştır. Bu hareketlerde halka karşı her keresinde amansızca davranılmış, katliamlar yapılmış, hayvanlar ve diğer ürünler talan edilmiştir. Garzan bölgesinde bir dağ köyüne karşı girişilen hareketi Moltke şöyle anlatıyor:

«Yukarıya varınca gözü kızmış olan askerler, karşı koyan kim varsa vurup kırdılar. 400-500 kadar Kürt öldürülmüştü. Elli kadar kadın, götürülmek istenirken, kabarmış olan dağ deresinde boğuldu.

Paşa bizim bu harekete katılmamamızı istemişti, itiraf edeyim ki bu da bana pek uygun geldi. Bu harp için bize gıpta etmene değmez, baştan aşağı iğrenç ve korkunç. Binlerce baş hayvandan başka 600 de esir getirdiler. Esirlerin yarısını küçük çocuklu kadınlar teşkil ediyor. 6-7 yaşındaki bir oğlan kurşunla vurulmuştu, şimdi önünde duran kurşunu onun yarısından çıkardık, fakat çocuğun kurtulması çok muhtemel. Kadınlardan yaralıları var, ama asıl süngü yarası almış çocukların bulunuşu bütün bu harekât üzerine acı bir ışık serpiyor. Dün akşam da saat beşte, korku ve uzun bir yürüyüşten bitkin bir hale gelmiş bu zavallılara henüz bir lokma ekmek verilmemişti. ... Adamların köylerinde bile kendileri için un yok, çünkü atlarımız ve katırlarımız onların güzelim buğdaylarını yiyip bitirdiler.» (6)

Bu da Yezidi Kürtlere karşı girişilen hareketten:

«Evler, yakındaki köylerden getirilmiş olmaları muhtemel şeylerle tıklım tıklım dolu idi. Askerler oradan ganimetlerle yüklü olarak döndüler. Bir süvari benden samimiyetle, atını tutmamı rica etti. Ben de o, ceplerini dolduruncaya kadar dediğini yaptım.

... Hafız Paşa'nın yanına gittim. Oraya ganimetleri ve esirleri getiriyorlardı. Kanlı yaralar içinde erkekler ve kadınlar, memedekilerden itibaren her yaşta çocuklar, ke-

(6) Aynı eser, s. 198.

sik başlar ve kulaklar. Bunların hepsi, getirene 50 - 100 kuruşluk bir bahşişle ödeniyordu... Kürtlerin mukavemetinin ana kaynağı, ömür boyu süren nizamiye askerliği korkusu idi.

...Erzakımız bol, büyük koyun ve keçi sürüleri peşimizden getiriliyor, develer pirinç ve un taşıyor... Birkaç gün önce Araplardan yine birkaç yüz deve ele geçirildi...» (7)

Bu da bir şehrin (Silvan'ın) durumu:

«Sabaha doğru Miyâfarkin'e Ermenistan'ın bir zamanki kudretli kırıllarının merkezi Tigranokerta'ya vardık... Fakat şehrin içinde sadece harabeler ve Kürtlere az zaman önce büyük zorluklarla baş eğdiren tahrip savaşının taze izleri görülüyor. Bu istilâ binlerce —yalnız silâhlıların değil— âcizlerin, kadın ve çocuğun hayatına mal olmuş, binlerce köyü tahrip etmiş ve uzun yılların emek ürünlerini yok etmişti.» (8)

Bütün tarihleri boyunca İranlılara karşı Kürtleri bir savaş aracı olarak kullanan Osmanlılar (aynı şeyi İran Şahları da onlara karşı yapmıştı), bizzat Kürt isyanlarını bastırma işinde de Kürt birliklerini kullanmayı tercih ediyorlardı.

«Kürt Mehmet Paşa harekâtı pek uygun geçmişti; topların erişmesinden beş gün sonra kale teslim mecbur edilmişti, kıtaların sıhhi durumları mükemmeldi, yaralı pek azdı ve hemen hemen hepsi müttefik Kürtlerdendi, bunlar da zayıftan sayılmıyordu.» (9)

Şu olay da Kürt halkına karşı şöven ve ırkçı şartlandırmaların köklerinin nerelere dayandığını çok iyi gösteriyor:

«Kale kapısının altında yaralı kardeşini taşıyan bir Kürde rastladık, zavallı bacağından vurulmuştu, onu taşıyan kardeşi gözleri dolu dolu olarak kardeşinin yedi gündün beri bu ızdırabı çektiğini anlattı. Cerrahı çağırt-

(7) Aynı eser, s. 192, 193.

(8) Aynı eser, s. 200.

(9) Aynı eser, s. 189.

tım, «manasız bir şey istediğini anlamıyor musun?» dermiş gibi, her seferinde sesini daha yükselterek birçok defa «Evet ama Kürt bu!» dedi durdu.»⁽¹⁰⁾

Moltke'den yaptığımız bu alıntılar, o dönemde Kürdistan'a ve Kürt halkına nasıl davranıldığını açık biçimde gösteriyor. Bu tür uygulamalar salt o döneme de özgü değildir. Kürdistan yüzlerce yıl boyunca böylesine olaylara ve daha da ağırlarına sahne oldu.

Osmanlılar ilk kez Yavuz Selim zamanında Kürdistan'ın geniş bir bölümünde hakimiyetlerini kurdular. Çoğu Sünnî olan Kürt beyleri, İran Şah'ına karşı Osmanlı devletinin saflarında çarpıştılar ve onun himayesini kabul ettiler. Diğer yandan İran Şahları da Anadolu'daki şii Türkmen ve diğer Kürt beyliklerini yanlarına çektiler. Ama bu ittifaklarda başka etkenler de rol oynuyordu. Beyler durumlarına göre bazan bir tarafı bırakıp diğer tarafla anlaşıyorlardı. İran şahları sefere çıktıklarında, Osmanlı ordusu toparlanıp karşısına çıkıncaya kadar, aylar, bazan da yıllar boyu yakıp yıkıyorlar, talan ediyorlar, kentler ele geçirip kılıçtan geçiriyorlar, yeni yöneticiler tayin ediyorlardı. Bunu Osmanlıların yaptıkları izliyordu. Yavuz Selim, doğu seferinden dönüşte Kürdistan'da ve Anadolu'da 40 bin şiiyi kılıçtan geçirdi. Beylerin ve aşiret reislerinin kendi aralarında çıkardıkları savaşlar da tahribatta ötekilerden aşağı kalmıyordu.

Bu şartlarda Kürdistan'da ticaret ve tarımın, sanatların gelişmesi beklenemezdi. Sürekli savaşlar, ayaklanmalar üretim güçlerini tahrip ediyordu. Artı ürünün, bir bölümü ya savaş, ya da barış dönemlerinde kurulu sömürü ağı yoluyla ülkeden alınıp götürülüyor, kalanı ise beyler tarafından türlü yollarla

(10) Aynı eser, s. 187.

gasp ediliyordu. Kırlarda tarımın, kentlerde el sanatları ve ticaretin gelişimine elverecek bir güvenlik ortamı yoktu. Yüzyıllar süren bu anarşi içinde, gelişkin, sanat ve ticaret merkezi olan birçok kentin harabeye döndüğü, silindiği, ya da küçük bir köy veya kasaba haline geldiği görüldü. Örneğin 19. yüzyıl ortalarında, kuyumculukta ve diğer el sanatlarında ün yapmış, canlı bir ticaret merkezi olan, birçok eğitim kurumları barındıran 100 bin nüfuslu Van, Osmanlı Rus savaşlarında yanıp kül oldu ve 20. yüzyıl başlarında 10 bin nüfuslu bir kasaba haline geldi.

Bazil Nikitin, «Kürtler» adlı eserinde ⁽¹¹⁾, Sovyet bilim adamı Vilçevsky ve diğer araştırmacıların eserlerinden de yararlanarak, geçen yüzyıllara ait Kürdistan ekonomisi hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Nikitin, Kürdistan'da tarımın durumuyla ilgili olarak şöyle diyor:

«Ancak Kürdü yalnız çoban ve yarı-göçebe, ya da göçebe olarak görmek doğru olmaz. Yerleşik Kürtlerin çok başarıyla ekicilik yaptıkları, örneğin İran Kürdistanı gibi birçok Kürt bölgesi vardır. Ama Orta Kürdistan'ın ücra köşelerinde (Harkı-Oramar) bile, son derece özenle ekim yapıldığına, her karış toprağın taraça taraça dizilmiş tarlalar halinde, çok iyi planlanmış ve bakımlı bir sulama sistemiyle ustaca işlendiğine rastladığımız oldu. Hatta yer yer su getirme çalışmalarının çok eski devirlere kadar çıktığına inanılabilir. Örneğin Lerch bu noktaya değinmiştir:

'Kürtler, eski Kaldeliler gibi çok beceriklidirler ve toprağın sulanması için su borularının yerleştirilmesinde çalışmaktan yılmazlar...'» ⁽¹²⁾.

Kürdistan'da halıcılık, kuyumculuk, ağaç işlemciliği, çömlekçilik ve benzeri el sanatlarının önemini belirten B. Nikitin, Kürdistan'dan dışarıya ihraç edi-

^(11/2) Bazil Nikitin, **Kürtler**, Özgürlük Yolu Y. s. 106 - 112.

len mallar hakkında da ayrıntılı bilgiler vermektedir. İhraç edilen malların başında canlı hayvan gelmektedir ve bunun büyük bölümü (1,5 milyon baş koyun-keçi) İstanbul'a gönderilmektedir. İhraç edilen önemli ürünler arasında mazi, yün, bu bölgede imal edilen şallar ve ipekliler (Diyarbakır ipeklileri), kök boyası, tütün vardır. «Türk hükümetinden gizli olarak» demir ve kurşun işlenmektedir.

Vilçevsky'nin, 19. yüzyılda, emperyalistlerin sızmasından önce Kürdistan'da ticaretin canlı olduğuna dair kanısını paylaşan Nikitin, şöyle diyor:

«Böylece Kürdistan'ın ücra köşelerinde bile vaktiyle bazı kapitalizm biçimlerinin var olduğunu kanıtlayan birçok gözlemler sıralanabilir. Gerçekten de Kürdistan, Bağdat'ı, İstanbul'u, Suriye'yi hayvan bakımından besleyen bir merkez hizmeti görüyordu. Aynı zamanda yün ve yünü, bal, mazi, kitle ve bazı boya maddeleri ihraç ediyordu (...) Böylece, ihracatın ithalâtı aştığı ve ithal edilen maddelerin —silâhlar dışında— başlıca müşterisini oluşturan yerleşik Kürtler kadar göçebe Kürtlerin de elinde büyükçe paralar kaldığı varsayılabilir.» (13)

Nikitin, Kürdistan'da ekonominin gelişmesini köstekliyen nedenleri şöyle yorumluyor:

«Genel olarak bütün gözlemciler, Kürtlerde tarımın yayılmasını köstekliyen başlıca engelin, her türlü girişimi baltalayan vergi sisteminde yattığı kanısında birleşmektedir.» (14)

... Gerçekten de, ekonomik coğrafyanın ilk gerçeklerinden biri, Kürdistan'da da varlığı inkâr edilemeyecek doğal kaynakların, bir ülkenin ilerlemesi ve refaha ermesi için tek başına yeterli olamayacağını, bunun için «her şeyden önce politik rejime ve onun yöntemlerine bağlı belli bir genel ortamın» gerekli olduğunu bize öğretmektedir.

(13/1) Bazil Nikitin, **Kürtler, Özgürlük Yolu** Y. s. 106 - 112.

Nikitin, devamla Bedger'den şunları naklediyor:

... Kürtler şöyle cevap veriyorlardı: «Ne yapalım? Qvaya yerleşip köy kursak, bağ diksek, buğday eksek, kıraç toprağı sürmeye koyulsak, üzerimize o kadar ağır vergiler yükleniyor ki zahmetimize karşılık elimize hiç bir şey geçmiyor. Geriye yapılacak ne kalır? İstemeye istemeye evlerimizi terkedip dağlarda, herhangi bir baskı altında ezilmeyen kardeşlerimizin yanına sığınıyoruz...» (15)

Gerçi o «dağlardaki kardeşler»in yanına sığınmanın da insanları sömürü ve zulümden kurtarmaya yetmediğini biliyoruz. Nitekim yerleşik Kürtler kadar, göçebe Kürtlerin üzerinde de egemen devletlerin ve yerli feodallerin, aşiret reislerinin koyduğu birçok vergi ve yükümlülükler bulunduğu, onların da soyulup soğana çevrildiği, bizzat Nikitin'in ilgili bölümlerde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır.

1639 yılında Osmanlı Padişahı IV. Murat'la İran Şahı II. Abbas arasında yapılan Kasr-ı Şirin anlaşması ile iki devletin sınırları belirlendi. Bu sınır Kürdistan'ı kuzeyden güneye ikiye bölüyordu. Gerçi gerek İranlılar, gerek Osmanlılar bu sınırı birçok kez çiğnediler, onu izleyen dönemde de aralarında birçok savaşlar oldu; ama bazı değişikliklere rağmen bu sınır iki devletin nüfuz alanlarını birbirinden ayırdı ve Kürdistan'ın ilk büyük bölünüşüne esas teşkil etti. Bu sınır, özellikle göçebe Kürt aşiretleri bakımından birçok sorunlara neden oldu. Göçebe aşiretler, kışlak ve yaylak durumlarına göre bazan bir tarafa, bazan diğer tarafa geçmek zorundaydılar. Bu geçişler kimi zaman bu devletlerin engellemeleriyle karşılaştı, çatışmalara, sınır olaylarına neden oldu. Bu da bölge hayvancılığı üzerinde olumsuz etkiler yaptı. Ama bu sını-

(15) B. Nikitin, a. g. e. sayfa: 116.

nır aynı zamanda genel olarak bölgenin ekonomisi üzerinde olumsuz rol oynadı, serbest dolaşımı ve ticareti engelledi. 19. yüzyıl boyunca meydana gelen sınır ihtilaflarına, Osmanlı ve İran devletleri üzerinde etkinlik kurmuş olan İngiltere, Rusya gibi sömürgeci devletler karıştılar ve ilgili komisyonlarda adeta taraf oldular.

Daha 16. yüzyıl ortalarında, kapitülasyon adı verilen ticari andlaşmalarla, imtiyazlarla Osmanlı ülkesine sokulan batılı sömürgeciler, ülkenin ekonomik, giderek siyasi hayatında büyük etkinlik kazandılar. Kapitalizmin gelişimiyle birlikte batılı ülkelerde daha ucuza ve daha nitelikli üretilen mallar imparatorluğun pazarlarına akın etti. Örneğin ipekli, yünlü dokumacılık alanında yer yer manifaktür düzeyine gelmiş olan yerli dokumacılık yabancılarla rekabet edemedi ve çözüldü; dokuma tezgahları sayısında hızlı bir düşüş görüldü. Çok geçmeden diğer el sanatları da aynı akıbeta uğramaktan kurtulamadılar. Yün ürünlerinin ekonomisinde önemli yer tuttuğu Kürdistan da bu değişikliklerden etkilenmekte gecikmedi. Nasıl ki daha sonraki dönemlerde, yabancı kapitalistlerin yanısıra, ülkenin batısında oluşan kapitalist pazar da bu bölgedeki el sanatlarını silip süpürdüyse.

Daha 18'inci ve 19'uncu yüzyıllarda, petrolün bilinmediği bir dönemde de batılı sömürgeciler Kürdistan'a büyük önem veriyorlardı. İngiliz, Fransız, Alman, Rus, daha sonraları da Amerikalı gezginler, araştırmacılar, devlet adamları, subaylar, misyonerler, bu bölgeyi tarayıp duruyorlardı. Hristiyan dinini yayma adına gönderilen misyonerler de dahil, bu adamların hemen tümü burada kendi ülkelerinin çıkarları için çalışıyorlardı. Kürdistan'ın zengin yeraltı ve yer-

üstü kaynaklarının farkındaydılar. İngilizler ayrıca, Hindistan ve diğer uzak doğu ülkeleriyle yaptıkları ticaret için Kürdistan'dan geçen kestirme yollar araştırıyorlardı. Bunlardan biri Trabzon üzerinden ve Fırat yoluyla düşünülen nehir ulaşımı idi. İngilizler bunun için bir hayli çalışmalar yaptılar. Daha sonraları ise Bağdat demiryolu projesi ortaya çıktı. Çarlık Rusya, Osmanlılar ve İranla yaptığı savaşlarda ve İngilizlerle bu bölgede giriştiği nüfuz mücadelesinde Kürdistan'a özellikle askeri açıdan önem veriyordu. Sömürgelerin bölüşülmesinde geç kalmış olan Almanlar ise Asya'daki İngiliz sömürgelerine göz dikmişler, bu nedenle Osmanlı imparatorluğunun kaderiyle ve Kürdistan'la yakından ilgileniyorlardı. Ama tüm bu devletlerin politikası da bölgedeki güç dengesine, değişen şartlara, şu veya bu olaya göre değişik görünüm alıyordu. Örneğin İngilizler, duruma göre, kimi zaman Ruslara karşı Osmanlılarla birlikte savaşıyorlar (örneğin Kırım Savaşı), kimi zaman da Osmanlılara karşı İran'la birleşiyorlar, bazan Kürt ayaklanmalarıyla ilişki kuruyor, bazan da Osmanlılar ve İranlılarla birleşip bu ayaklanmaları bastırmaya çalışıyorlar; çıkarları neyi gerektiriyorsa onu yapıyorlardı.

Şu var ki 19. yüzyıl başından itibaren bu bölgenin ve Kürdistan'ın kaderinde en büyük rolü artık bölgesel güçler değil, büyük sömürgeci ve giderek emperyalist güçler oynayacaktı. Nüfuz bölgelerini, sınırları, halkların kaderini başlıca onların çekışmeleri, oyunları, manevraları belirleyecekti.

19. YÜZYILDA GÖRÜLEN KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ

19.yüzyıl tüm Avrupa'da bir ulusal kaynaşma ça-

ğıdır. Fransız devrimini izleyen dönemde, Napolyon savaşlarının da etkisiyle bir dizi burjuva devrimleri ve ulusal devletler ortaya çıkar. Bu kaynaşmalar Osmanlı devletinin egemenliği altında bulunan Avrupa yakasındaki uluslar arasında da başgösterir. Sırlar, Bulgarlar, Romenler, Yunanlılar, Arnavutlar ulusal bağımsızlıkları için ayaklanırlar.

19. yüzyıl başlarında Balkanlarda bahse değer bir kapitalist gelişme ya da sermaye birikimi henüz yoktur, ya da çok zayıftır ve bu ulusların ulusal bağımsızlık sağlamalarına kadar da öyle kalmıştır. O dönemde Balkanlar'da da, Osmanlı devletinin baskı ve sömürsü şartlarında, feodal üretim ilişkileri egemendir. Bu durumda, bu ülkelerdeki bağımsızlık hareketlerini ulusal burjuvazinin pazar için savaşı gibi göstermek mümkün değildir. Bu hareketler, sonuçta bir burjuva iktidarıyla sonuçlansa, onları doğuran, ulusal devleti oluşturan etkenler, batıda ilk örneklerini gördüğümüz, gelişen burjuvazinin feodaliteye savaş açarak meydana getirdiği ulusal devletlerin oluşturmundan farklıdır.

Baskı ve sömürünün olduğu her yerde, belli şartlarda kitlelerin ayaklandığı görülür. Osmanlı tarihi de böylesine ayaklanmalarla doludur. Bu ayaklanmaların başarıya ulaşması, elverişli şartlara, ulusal bir devlet doğurmaları ise tarihin belli bir dönemine özgüdür. Ulusal devlet tipi kapitalist dönemle başlar. Çünkü ancak kapitalist dönem toplumların ulusal devletler halinde örgütlenebilmeleri için gerekli araçları sağlamış, zorunlu üretim ilişkilerini getirmiştir.

19. Yüzyılda Balkanlardaki milliyetleri ayaklanmaya iten nedenlerin başında kitleler üzerindeki bas-

kı ve sömürü gelir. Bu kitleler daha önceleri de zaman buldukça ayaklanmışlardır. 19. Yüzyılda ise onların başarıya ulaşması için elverişli şartlar oluşmuştu. Osmanlı devleti, görünüşte geniş toprakları hâlâ elinde tutmasına rağmen artık bir çöküntü, yıkım dönemine girmiştir. Öylesine bir çöküş ki, Padişah, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'a kadar yürüyüp tacını ve tahtını elinden almasını ancak «ezeli düşmanı» Ruslar'ın yardımıyla önleyebilmektedir.

Diğer yandan, Çarlık Rusyası ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı ordularını yenilgiye uğratarak onların mücadelelerini kolaylaştırdılar. Özellikle Çarlık Rusyası, bu savaşlarda balkanlardaki başkaldırmalardan yararlandı ve bu ulusları bir ittifak unsuru olarak kullandı. Onların bağımsızlıklarına kavuşmaları da genellikle Osmanlı-Rus savaşlarının ertesinde mümkün oldu. Rusya ve Avusturya'dan başka, İngiltere, Fransa gibi kapitalist ülkeler de Balkanlarda Osmanlı egemenliğinin son bulmasını çıkarlarına uygun buluyorlar; ortaya çıkacak devletlerle daha elverişli ticari ilişkiler kuracaklarını, pazarın genişleyeceğini, ticaret yollarının güvenlik altına gireceğini hesaplıyorlardı.

«Siyasetimizin bugünkü amacı tüccarlarımızın çıkarı değil, ticaretimizin gelişmesidir. (...) Küçük boydaki Rum gemileri (...) bizim mamul mallarımızı ve sömürge ürünlerimizi ülkedeki çeşitli ürünlerle değiştirirler; bizim pazarımız için gerekli malları ambarlara taşırlar, geri kalanı da isteğe göre dağıtırlar. Beceriklilikleriyle, çalışkanlıklarıyla, kendi aralarındaki rekabetle masraflar düşür, ticaretimiz teşvik görüp rahatlık kazanır.

Türkiye'yle ticaretinin (İngiltere'yi kastediyor, C.A.) bütün geleceği şu iki nokta üzerine dayanır: Ticaretin

Doğu Kumpanyası'nın önüne diktiği engellerden; Yunanistan'ın da Türk egemenliğinden kurtarılması.» (16)

O dönemde bir başka Fransız da şöyle yazıyor:

«Doğuluların acaip ve toplum hayatına hayli aykırı adetleri, uygarlıklarının gelişmemiş hali ve aşırı kanaatkârlıkları yüzünden, Avrupa sanayii ve tarımının ürünü olan malların ancak çok küçük bir miktarına ihtiyaç duydukları düşünülürse, Avrupa Türkiye'sini teşkil eden eyaletler Hıristiyan prenslerin eline geçtiğinde, buralarla yapacağımız ticaretin bugün aynı eyaletlerle yaptığımız ticarete oranla daha fazla kâr getireceğinden kimsenin şüphesi olmayacaktır. Şu besbelli ki bir ulus ne kadar az uygarlaşmışsa o kadar az tüketir.» (17)

Görüldüğü gibi kapitalist Avrupalı, ulusların özgürlüğü, devletlerin sınırları sorunlarına kendi ticarî çıkarları, üretim-tüketim açısından bakmaktadır.

Kitlelerin Osmanlı yönetimine karşı başkaldırması ağır vergilere, angaryaya, zulme karşı bir ayaklanma niteliğindedeydi. Köylüler ürünlerinin gaspedilmesine karşı çıkıyorlar, toprakların kendilerinin olmasını istiyorlardı. Bu nedenle başkaldırı, Sultana karşı olduğu gibi, büyük toprak sahiplerine ve feodal üretim ilişkilerine de karşıydı.

Bunların yanısıra Fransız devriminin yaydığı özgürlük, eşitlik sloganları, cumhuriyetçi fikirler, Napolyon savaşlarının yarattığı ortamda tüm Avrupa'yı sarmış, burjuva devrimlerine, ulusal bağımsızlık hareketlerine hız kazandırmıştı. Balkan ulusları arasında da, özellikle aydınlar bu görüşleri benimsiyor ve ulusal bağımsızlık isteklerini heyecanla dile geti-

(16) Urquhart D. (Türkiye, Maddi Kaynakları, İdari Örgütlenmesi, Ticareti) Paris, 1836, Stefanos Yerasimos, a. g. e. den naklen, s. 544.

(17) Adı geçen eser, s. 545.

riyorlardı. Bu istekler, hiç kuşkusuz, o ulusların ticaret ve sanat erbabının çıkarlarına denk düşüyordu.

Aynı dönemde imparatorluğun doğu yakasında, Kürdistan'da da pekçok ayaklanma görüldü. Bunlar bütün yüzyıl boyunca Osmanlı devletine ve İran şahlığına çok güç dönemler yaşattılar; ama her keresinde ezilmekten kurtulamadılar.

Cumhuriyet döneminin burjuva tarihçileri ve ideologları bu ayaklanmaların ulusal özünü hep gizlemeye çalıştılar; bunları ya sadece kendi başına buyruk olmak isteyen bazı bey ve şeyhlerin ayaklanmaları, ya da büyük sömürgeci devletlerin oyunları olarak nitelediler. Soruna materyalist bir gözle yaklaşmak isteyen, ama onu hep 15-18. yüzyıl batı Avrupasındaki örnekler çerçevesinde düşünen bir kısım aydınlar da o dönem Kürdistan'ında hareketin başını çekecek bir burjuvazi arıyor, bunu göremeyince de, hareketlerin başını çeken kişilerin feodal niteliğine bakarak bunların ulusal hareketler olamayacağı sonucuna varıyorlar.

19. Yüzyılda Kürdistan'da görülen büyük ayaklanmaların başında ya bir beyin, bir şeyhin, ya da bir aşiret reisinin bulunduğu doğrudur. Ama salt bu görüntü bu ayaklanmaları doğuran nedenleri, ayaklanmaya katılan kitlelerin niteliğini ve özlemlerini, hareketin yöneldiği hedefleri açıklamaya yetmez.

Osmanlı imparatorluğunun toplum biçimi ve ülkede hakim olan üretim tarzının niteliği uzun tartışmalara konu olmuştur. Osmanlılar Anadolu'da egemenliklerini kurarlarken feodal nitelikli Selçuklu beyliklerini ortadan kaldırdılar ve bazı istisnalar dışında esas olarak timar sistemini getirdiler. Bilindiği gibi bu sistemde toprak devletin mülkiyetinde idi, ti-

marlarda intifa hakkı babadan oğula geçmezdi. Padişah dilediği anda has, zeamet, timar sahiplerini azlediyor ve yerine başkalarını tayin ediyordu. Avrupa feodalitesi ile karşılaştırıldığında gerçekten de bu çok farklı bir sistemdir. Timar sisteminin bozuluşundan sonra da, toprak mülkiyetini elde etmek için asker ve sivil bürokratlar, ulema, eşraf, devlete karşı ve kendi aralarında büyük mücadelelere giriştiler.

Oysa Osmanlılar Kürdistan'ın birçok yerinde timar sistemini gerçekleştiremediler. Kürt beylikleri onların döneminde de varlıklarını sürdürdü. Kürdistan'ın kontrolünün güçlüğü ve buranın tampon bir bölge oluşu da, Osmanlı ve İran devletlerini, Kürt beyliklerini ortadan kaldırmaktan çok, onlarla ittifak politikası gütmeye zorunlu kıldı. Kürdistan'da feodalitenin günümüze kadar canlı kalabilmesinin önemli nedenlerinden biri de işte bu uzlaşma politikasıdır.

Babadan oğula geçen özel mülkleri; vergi toplama, yargılama, cezalandırma hakları; genellikle sivri bir tepenin başına, sarp bir yere kurulmuş kaleleriyle kendi başlarına buyruk olan bu beyler, Avrupalı senyörlerden farksızdılar.

Ancak iki imparatorluk arasında süregelen ve bizzat beylerin kendi aralarında da eksik olmayan savaşlar nedeniyle sürekli olarak altüst olan bu bölgede, Kürt beylikleri de zaman içinde yıpranmaktan, yer yer dağılıp gitmekten kurtulamadılar. Onları yıkıntıya götüren, gelişen üretim güçleri olmadı. Tersine, şartlar bölgede artı ürün birikimine elverişli değildi ve feodal yapıyı parçalıyacak bir üretim güçleri gelişimi, yeni bir sınıflaşma, son 20-30 yıla gelinceye kadar görülmedi. Bu nedenle de beylikler özerkliklerini yitirdiler, birçokları silinip gitti; ama

feodal yapı ve aşiret yeni şartlara ayak uydurdu, kendisini korudu, gidenlerin yerine yenileri türediler.

19. Yüzyılda görülen büyük Kürt ayaklanmalarında başı çekmiş olanlar feodal kişilerdir. Örneğin 1840-46'lardaki Kürt hareketine liderlik eden Bedirhan Bey güçlü bir feodaldır. Bedirhan Bey, Osmanlılara karşı yürüttüğü bağımsızlık hareketinde Hak-kâri beyi Nurullah, Van çevresinden Mahmut Han ve diğer birçok aşiretlerle ittifak kurmuştu. 1855'teki hareketi yöneten Yezdani Şer Bedirhan Beyin yeğeni idi. Şeyh Ubeydullah güçlü bir ruhani liderdi ve çevresinde pek çok aşiret toplamıştı.

Bu hareketlere feodal kişilerin liderlik yapmış olmaları nasıl izah edilebilir? Acaba Kürt feodalleri sınıf olarak kendilerine yönelmiş bir tehlikeye karşı mı savaştılar ve bu hareketlerin temel nedeni bu mudur?

Osmanlı devletinde, 19. yüzyıl başlarından itibaren bazı yenilikçi hareketler, reform çabaları görülmektedir, ama daha çok orduyu ve yönetim aygıtını yenileştirmek için girişilen bu çabaların toplumsal yapı üzerinde ciddi bir değişim yaratması, hele Kürdistan'da ileri yönde, feodallerin zararına bir gelişmeye yolaçması düşünülemez bile. Devlet, ne toprak beylerinin, ne de dini feodallerin topraklarını, imtiyazlarını ellerinden almak için herhangi bir girişimde bulunmamıştır. Hele devletin Kürdistan'daki çalışan halktan yana en küçük bir müdahalesi yoktur. Bilindiği gibi Osmanlıların ve İran Şahlığının politikası, hep Kürt beylerini birbirlerine karşı bir müttefik olarak kullanmak ve Kürdistan'ı onlarla ortaklaşa sömürmek olmuştur. Bu nedenle de onlar Kürdistan'daki feodal yapı ve aşiret organizasyonu ile uzlaşmışlar-

dır. Kürdistan'ın üretici halkı üzerindeki baskı, zulüm ve sömürü bir yandan bu devletler, bir yandan da Kürt beyleri, ruhani reisleri, aşiret liderleri tarafından yürütülmüştür.

Ama bu genel uzlaşma politikası, egemen devletler ve yerli feodaller arasında sürtüşmelere, savaşlara, çıkar çatışmalarına da engel olamamıştır.

Belli toprakları, nüfuz alanlarını paylaşma, kendi başına buyruk olma, sürekli rekabet, şövalyelik ruhu feodallerin özellikleridir. Her feodal kendi çöplüğünde öter. Ama bu kendi başına buyrukluk, feodallerin kimi dış tehlikeler karşısında bir araya gelebilecekleri, asla kendi aralarında dayanışma kuramayacakları anlamına gelmez. Nitekim İran Şahının bölgeyi istila etme tehlikesine karşı Kürt beylerinin büyük bir bölümü bir araya geldi ve bunlar Osmanlı Sultanı ile bir çeşit konfederasyon oluşturdular. Dış istila hareketleri karşısında bu tür birlikler sık sık görüldü; Çarlık Rusyası'nın Doğu'da giriştiği saldırılar sırasında, İngilizler'in Irak Kürdistanı'na girişlerinde ve benzer olaylarda olduğu gibi. Bu tür birlikleri, hiç kuşkusuz, feodallerin çıkarları gerektirir. Kendilerine yönelmemiş tehlikelere karşı ise feodaller ve aşiretler pek aldırılmazlar. Bakarsınız, merkezi hükümete karşı ölüm kalım savaşına girmiş bir beye ötekiler seyirci kalır, kimi zaman da ya devletin baskısı, ya da kişisel rekabetleri yüzünden ona karşı yürütülen harekete katılır ve onun ezilmesinde rol alırlar. Aşiretlerin hayatında da aynı şeyler görülebilir. Aşiretin, bir sosyal organizasyon olarak kendine özgü çıkarları vardır; dışa karşı güçlü bir dayanışma gösterilir, aşiretin güvenliği ortaklaşa savunulur. Kimi zaman da güvenlik sorunu ve ortak çıkarlar birçok aşiretin bir-

likte hareket etmesini gerektirir; belli bir olaya özgü olarak ya da sürekli nitelikte aşiret birlikleri ortaya çıkar.

Ancak 19. yüzyıldaki Kürt hareketlerinde belirleyici etkenin feodallerin ve aşiret reislerinin çıkarları olduğu söylenemez. Olsa olsa, diğer temel etkenler yanında bazı beylerin, din adamlarının, aşiret reislerinin çıkarı da bu olaylara katılmalarını gerektirmiştir.

TEMEL ETKEN: ZULÜM VE SÖMÜRÜ

Kürdistan'da 19. yüzyıl boyunca kitlelerin içinde bulunduğu kötü şartlar biliniyor. Yukarıda verdiğimiz örnekler bile Osmanlı Devleti'nin ve İran Şahlığının sömürü ve zulmünün nasıl akıl almaz ölçülere vardığını ve bu durumun nasıl kitleleri kendiliğinden başkaldırmaya ittiğini anlamaya yetiyor. Kürdistan'da halk o dönemde ağır vergiler, haraçlar, angaryalar, askerlik hizmeti gibi nedenlerle ezilmekte, bunalmaktadır. Bir yandan Osmanlı ve İran yönetimi, diğer yandan beylerin, aşiret reislerinin, tarikat şeflerinin soygunu ve zulmü içiçe geçmiştir. O dönemde devreye Rus Çarlığı, İngilizler ve diğer büyük sömürgeci devletler de girmiş, bölgedeki sömürü ve anarşiyi yoğunlaştırmışlardır. İşte kitleleri ayaklanmaya iten temel neden, hiç kuşkusuz, onların içinde bulunduğu bu dayanılmaz şartlardır.

Tam bir çapul, bir katliam hareketi haline dönüşen Osmanlı ve İran sömürsünün, Kürdistan'ın üretici kitlelerinin, yoksul halk yığınlarının yanısıra, sık sık üst sınıflarını da içine aldığı görülmektedir. Bir-

birini izleyen ayaklanmalar sırasında onlar da herşeylerini yitirmekte kimi zaman başlarını da vermektedirler. Bir aşiret köyüne karşı girişilen saldırıyı aşiret, varlığını, güvenliğini korumak için, reisi de dahil, tüm üyeleriyle karşılamak zorundadır. Kürt toplumunun üst sınıflarından olan kişiler de kürt halkının nasıl savaşlarda bir araç olarak kullanıldığını, heder edildiğini hor görüldüğünü, kendisine düşmanca davranıldığını görmektedirler. Bütün bunların yanısıra, dünyada olup bitenler, Avrupa'yı saran ulusal hareketler yeni görüşler, Kürt toplumu içine de sızmakta, etkin olmakta ve üst tabakalardaki bazı uyaklı unsurların bu ayaklanmalara katılmasında, ulusal taleplerde bulunmasında rol oynamaktadır.

İngiliz binbaşısı Rawlinson, 1835-1837 Revanduz ayaklanması ile ilgili olarak, Kürtlerin kendilerine şunları söylediğini anlatır:

«Biz bütün gün var kuvvetimizle çalışıyoruz, lakin elimize geçen bir parça ekmek karnımızı doyurmaya bile yetmiyor. Biz, çocuklarımız, kadınlarımız hepimiz yalın ayağız, açız.» (18)

1879'da Diyarbakır'daki Rus konsolosuna, elçisine şöyle yazıyor:

«Burada yaşayan halkın ne iş, ne de hayat garantisi var. Bir tecavüz karşısında kendilerini koruyacak idari bir mekanizmadan tamamen yoksundurlar. Derebeylik düzeni, dini taassup ve mülk sahiplerinin tahakkümü bu halkın sırt kemiklerini çatırdatmakta ve leyhlerine gelişecek herşeye engel olmaktadır. Buradaki halk kişiliği ile, ailesi ve emeği ile zulüm idaresinin tasarrufu altındadır.» (19)

(18) Halfin, 19. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadele, Komal Y. s. 55.

(19) Halfin, a. g. e. s. 27.

1840 yıllarında İran'da bulunan Rus araştırmacılarından Ditiľ şöyle yazıyor:

«Kirli elbiseli ve omuzlarında beyaz işaret taşıyan bir zümre (hükümet kuvvetleri), bunlar kimsenin karşı koymaya cesaret edemediği askerler ve bunlar devletin koruyucusu ve sınırsız hak sahibidirler. Serbazlar yol keşiyor, alıyor, soyuyorlar. İşsizliğe, tembelliğe, yoksulluğa ve açlığa neden oluyorlar. Köy sakinleri bunların ve Osmanlı sınırında ise jandarma ismi verilen ve aynı zulümleri uygulayan çekirge sürülerinin hücumundan korunmak için taşıyabilecekleri eşyalarını, çoluk-çocuklarını alarak gizlenebilecekleri yerlere kaçıyorlar. Bu devlet eşkiyaları ise girdikleri bostanları, bahçeleri ya gasp ediyor, ya da harap edip herşeyi yerlerinden söküyorlar. Osmanlı askerleri de kendi bölgelerinde şah'ın eşkiya kuvvetlerinden geri kalmıyorlar, geçtikleri yerlere korku saçarak, gördükleri her kıymetli şeyi istiyorlar, ya da zorla alıyorlar.» (20)

Bu baskı ve zulmün bağımsızlık bilincini alevlendirdiğini söyleyen Sovyet tarihçisi Halfin şöyle yazıyor:

Yine 1840 senelerinde Musul'da bulunan Ditiľ şöyle bahsediyordu:

«Hükümete karşı gelme suı ile itham edilen bir Kürdü şehrin ortasında yaktıkları ateşin üstünde bir saca koydular ve diri diri yaktılar. Yine ihtilalci Kürtlerden birisini kaynamış suya atarak işkence ile öldürdüler.»

Osmanlı ve İran yöneticileri zaman zaman meydana gelen ulusal hareketler karşısında hinlerini sadece ayaklanmalara katılanlardan almakla yetinmiyorlar, masum halka da zalimce davranışlarda bulunuyorlar. Ve onların mallarını, yerlerini gasbediyorlardı. Egemen olanların bu dayanılmaz baskıları ve hırsızlıkları bölgede yaşayanları ekonomik olarak ökertiyordu. Bu durumlara Kürt aşişet reislerinin kendi çıkarları uğruna birbirleri ile yap-

(20) Halfin, a. g. e. s. 28.

tıkları silahlı mücadeleler ve bunların meydana getirdiği yıkıcı etkiler de ekleniyordu.

Kürt aşiretleri arasındaki kanlı çarpışmalar Kürtleri kökten zayıflatması bakımından İran ve Osmanlı devletine yarıyordu.

İran Şah'ının ve Sultan'ın bu aşırı baskı ve kanlı politikaları bazen Kürtleri zorunlu olarak karşı koymaya itiyor ve bağımsızlık bilincini alevlendiriyordu.

Nitekim 1906'da başlayıp üç yıl devam eden mücadele, bunların örneklerinden birisidir. Bu bağımsızlık savaşı Kürdistan'ın güneyindeki aşiretlerin Baban aşiretinden Abdurrahman Paşa'nın yönetiminde Süleymaniye'de birleşmesi ile başladı. Osmanlıların sürekli hücumları geri püskürtüldü ve Osmanlılara bir hayli kayıp verdirildi. Ama araya sokulan fesat ve reisler arasındaki kişisel rekabet bu hareketin başarıya ulaşmasına engel oldu.»⁽²¹⁾

«Osmanlı yöneticileri fırsat bulunca mevcut senenin vergisi ile yetinmiyor, gelecek senelerin vergilerini de bunlardan istiyorlardı. Halkın ödeme takatsizliği karşısında ise, mevcut malına haciz konuyordu. Erzurum'daki Rus konsolosu; «aşırı baskılar ve zulümler ile malları ellerinden alınan Kürtler çaresizlik içinde bazen kendiliklerinden, bazen de mahalli Osmanlı yöneticileri ile müştereken soygunculuk hareketlerine kalkışıyorlardı.» diyordu.

Osmanlı hükümeti Kürtlerden tabii vergi adı altında ayrıca birtakım vergiler de alıyordu. Ki bunların başında yol vergisi geliyordu. Ve onları topluluklar halinde yol yapımında kullanıyorlardı. Örneğin, Erzincan'dan Diyarbakır'a kadar yapılan yolda çalıştırılan Dersimliler bunun en canlı örneği idi.

Balkan Savaşı sıralarında İstanbul, Kürdistan'a haber gönderiyor, mal üstüne mal istiyordu. Ve asker üzerine asker talep ediyordu. İstanbul'un hizmetinde çalışan Kürt aşiret reisleri de bu hususta ellerinden geleni esirgemiyorlardı. Özellikle Dersim'de dayanılmaz duruma gelen yoksul halk, kendilerinden olan ve Babiali'ye hizmet eden satılmış reislerden kurtulmak için mücadeleye başlıyordu. İlk olarak Dersim kaymakamı Celabi Bey ve ailesin-

(21) Halfin, a. g.e. s. 28-29.

den otuz kişiyi öldürdüler (1875). Ve bunu benzeri olaylar takip etti.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Hakkâri, Botan ve Cizire hareketlerinde önemli rol oynamış olan İsmail Hakkı Paşa'yı Kürdistan üzerine vali tayin ederek çıkan olayları önlemesini istedi.

Girişilen kanlı ve vahşice saldırılar karşısında Kürtler, erişilmesi güç Dersim dağlarına çekildiler ve oraya sığındılar.» (22)

1880'lerdeki Şeyh Ubeydullah ayaklanmasından hemen önce Kürdistan'daki durumu yine Halfin'den izleyelim:

«Mardin sancağından gelen bir haberde, hükümetin buğday ambarına saldıran Kürtler ve diğer mahalli sakinlerle devlet kuvvetleri arasında meydana gelen çatışmada bir hayli yaralı ve ölü bulunduğu, sonuçta Kürtlerin aç olan aileleri için elli çuval kadar buğday kaçıra bildikleri bildiriliyordu...

Mazıdağ'da yine vergi için gelen görevlilere halkın karşı çıkması, silahlı çatışmaya yol açtı. Bunu bastırmak için Diyarbakir ve Mardin'den gelen hükümet kuvvetleri köyleri yakıp yıktılar. Halkın ellerinde olanı zorla alıp en ufak bir acıma hissi duymadılar. Bunun benzerini Van'daki olay izledi. Bu sıralarda Hakkâri ve civarında açlıktan, sefaletten ölen halkın yüzde doksan sekizini Kürtler oluşturuordu.

Nitekim, Dersim'de yine vergi ve zorla mal gaspetme nedeni ile meydana gelen şiddetli çarpışmalar sırasında, birinci fırka kumandanı Fazlı Paşa İstanbul'a çektiği bir telgrafta uygulamanın usülsüzlüğünü bildiriyor (...) bu şiddet politikasına son verilmesini istiyordu.

İran'daki durum da bundan aşağı kalmıyor, aynı yol orada da izleniyordu. Birçok kimseler vatanlarını terk ederek Rusya'ya sığınıyordu...»

«... Hakkâri'deki iki büyük aşiret olan Botan ve Badiyan aşiretleri harekete geçtiler...»

«... Yeni bir hareket Hakkâri ve Naçe'de başladı. Bunun yöneticisi Kürtlerin en büyük ruhani reisi Şeyh Ubeydullah idi...»

«... Şeyh Ubeydullah'ın elinde ihtilal için birçok gerçek ve haklı nedenlerin varlığını görürüz. Hatta, tamamen bozulmuş düzenin içerisinde ona son derece bağlı olan ve ondan ümit beklemeye başlayan halkın, bu kurtuluş arzusuna yüz verilmemesi, onun etkinliğini de hiç derecesine düşürebilirdi.»

«Ubeydullah, bunun için önce İstanbul'a elçi gönderip, eğer hükümet olarak süratli ve kesin tedbirler alınıp halkın ızdırapları dindirilmese, kendisiyle birlikte olanlarla İran'a sığınacağını bildirdi...»

«Artık çarpışmalar yer yer başlamıştı. Vergi almak için jandarmalarla gelen tahsildarlara halkın itirazı üzerine yapılan çatışmada kırk Osmanlı askeri öldürüldü.»

«Bu arada Ubeydullah'ın elemanları İran'a dağıldılar ve oradaki Kürtleri Şeyh'in etrafında toplanmaya davet ederek, yoğun bir propagandaya başladılar. Ubeydullah, büyük devletler ile temas kurup onların desteğini alarak Osmanlı imparatorluğu ve İran karşısında savaşmayı tasarlıyordu...» (23)

İşte kitlelerin içinde bulunduğu ağır sömürü ve zulüm ortamından kaynaklanan bu ve benzeri pek çok olay «Şeyh Ubeydullah hareketini» adım adım hazırlamış, Şeyh Ubeydullah'a ise, bir bakıma zorunlu olarak, hareketin başına geçmek kalmıştır. Şeyh Abdullah bu ayaklanma sırasında geniş halk kitleleri adına konuşmakta, «halkın ızdıraplarının dindirilmesini» istemekte, Kürdistan'ı kurtarmak isteyen lider rolünde ortaya çıkmaktadır. O'nun hareketi bağımsız bir devlet kurmaya yönelikti. Açıktır ki bizzat Şeyh Ubeydullah da bir feodaldi. İngiliz Curzon, ayaklanmadan bir süre önce onun hakkında şunları yazıyordu:

(23) Halfin, a. g. e. s. 98-102.

«Ubeydullah, Van'ın güneyine düşen köyünde adeta küçük bir Çar gibi yaşıyor. Geniş bir dini etkinliği olan Ubeydullah'ı ziyaret için her gün bir hayli insan buraya taşınır, onun eşliğini öpmek için can atar. Dini etkinliği yalnız Kürdistan'da değil. İstanbul'da saray erkânı üzerinde de vardır. Hükümetin ileri gelenleri ona büyük bir saygı beslerler.» (24)

Rus sefiri de Ubeydullah hakkında şunları söylemektedir:

«Ubeydullah Hicaz'a giderken İstanbul'a da uğradı. Buradaki vezirlerin birçoğu gidip onu ziyaret ettiler. Önünde yerlere kapandılar ve elini öptüler.» (25)

Bir de şu olaya bakalım:

«1836'da Mehmet Şah Kacar, Markavur'un (Mergever olacak) büyük bir kısmını Kürtlerin en büyük ruhani liderlerinden Şeyh Taha'ya vermişti. Buranın sakinleri ise vergiyi Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Şeyh Taha'ya ödüyorlardı. Taha ölünce, oğlu ve varisi Ubeydullah'a ödemeye devam ettiler.

«Ekim 1872 Urmiye ve Hoyi hakimi Yusuf Han, Mergever halkından İran hükümetine vergi vermelerini istedi. Halk ise bunu kabul etmedi. Ve vergiyi Şeyh Ubeydullah'a ödediklerini bildirdiler. Bunun üzerine Şah, Yusuf Han'a, Mergever üzerine yürümesini ve eline geçirdiği malları vergiye karşılık olmak üzere zorla almasını emretti. Büyük bir kuvvet ve toplarla gelen Yusuf Han, buradaki köyleri harabe ederek, eline geçirdiği hayvanları ve diğer malları gasp ederek merkeze götürdü. Bu olay Şeyh Ubeydullah tarafından duyulunca derhal Hanlık üzerine Kürt kuvvetlerinin bir kısmı gönderildi. Hükümet kuvvetleri ile aralarında meydana gelen çarpışmalarda iki taraf da ağır kayıplar verdiler. Ayrıca Şeyh Ubeydullah Osmanlı hükümetine başvurarak İran'dan tazminat istemek konusunda kendine yardımında bulunulmasını, hatta doğrudan doğruya müdahale edilmesini istedi.

(24) Halfin, a. e. g. s. 79.

(25) Halfin, a. g. e. s. 79.

Aksi halde bütün aşiretleri ayaklandıracağımı da sözlerine ekledi.» (26)

Görüldüğü üzere Şeyh Ubeydullah, nüfuzu Osmanlı sarayına kadar uzanan bir feodaldır, vergilerini topladığı kendi nüfuz alanları vardır ve buralara müdahale edildiği zaman aşiretleri ayaklandırabilmektedir. Şeyhin politik tavırlarını belirlemekte kendi kişisel ve aile çıkarlarının büyük rol oynadığına kuşku yok. Diğer yandan, olayların gelişimi onu geniş bir kitle muhalefetinin, bir başkaldırının başına geçiriyor. Halk kitleleri üzerinde —Şeyh'inki de dahil— o derece yoğun bir sömürü ve zulüm olmasaydı Kürdistan'da geniş kitlelerin ayaklanması, kendisine bir baş araması, Şeyh'in de başına geçeceği böylesine güçlü bir hareket bulması mümkün değildi. O, salt kendi çıkarlarından hareketle, salt kendi nüfuzuyla böylesine geniş boyutlu bir hareket yaratamazdı. Burada, bir feodalın çıkarlarıyla ilerici, anti feodal bir öz taşıyan bir kitle hareketinin çıkarlarının, bir siyasi hareket içinde nasıl uzlaştığına tanık oluyoruz. Aslında bu şaşırtıcı bir şey değildir. Feodal dönemdeki kitle hareketlerinde bu tür örneklerle çokça rastlanabilir. Kitlelere liderlik edecek daha ileri sınıflar (burjuvazi ve proletarya) oluşmamıştır henüz. Ezilen halk yığınları (başta köylüler olmak üzere zenaatkârlar, esnaflar, küçük tüccarlar) örgütsüzdürler, ya da o denli güçlü bir örgütleri yoktur. Toplum, bu tür hareketlerde, ister istemez, çevresinde toplanacağı bir baş arıyacak, o da kaçınılmaz olarak geleneksel liderlerden biri, kişisel çıkarları hareketin çıkarlarına denk düşen bir bey, din adamı, aşiret reisi olacaktır.

Böylesine liderlerin tavrını, feodallerin bir sınıf

(26) Aynı eser, s. 78.

olarak tavrına karıştırmamak gerekir. Tersine bunlar birbirine ters dūşebilir.

Başka toplumların tarihlerinde de kitlelerin feodal zulme başkaldırısına, ulusal harekete liderlik eden feodaller görölür. Örneğın İspanya'nın birliğini sağıyan Ferdinand ve İzabella kendileri de güçlü birer derebeyi idiler. Ama diğer beylikleri ortadan kaldırdılar ve İspanya'nın ulusal birliğini oluşturdular. Bunu yaparken, hiç kuşkusuz kendi çıkarlarını gözettiler, İspanya'ya tek başlarına hakim olmak istediler; ama onların kişisel istekleri, ölkede geniş halk yığınlarının anti feodal mücadelesiyle birleşti ve feodal anarşiye son vererek birliğı sağıladı, kapitalist yöndeki gelişmenin önündeki engelleri kaldırdı.

19. yüzyıldaki Kürt ayaklanmalarına ulusal bir nitelik veren diğer etkenleri de hesaba katmak gerekir.

ULUSAL KÜLTÜR KAYNAKLARI

Ulusal hareketler tarihin belli bir döneminde ortaya çıksa da buna kaynaklık eden duygular daha eskilere gidebilir. Çünkü ulusal kültür, ya da ruhi şekillenme toplumların hayatında ansızın ortaya çıkmıyor, o, uzun tarihi dönemlerden süzölüp geliyor: Kürt toplumunun tarihine bakıldığı zaman, bu halkın yaşadığı acılı ve iyi günlerin onun kültürüne yansıdığı, bu mirasın kuşaktan kuşağıya yaşatıldığı görölür. Örneğın Kürt halkının her yılın 21 martında kutladığı Nevruz bayramının yüzyıllar önceye dayanan bir geçmişi vardır. Çok eskiden beri anlatılagelen efsaneye göre, Kürtler o gün, Kawe adlı bir demircinin ön-

derliğinde Zalim Dehak'ın yönetimine son vermişler, özgürlüğe kavuşmuşlardır. Gerçi bu bayram diğer İran halkları tarafından da kutlanmaktadır; ama Kürt halkının onu ulusal bir bayram haline dönüştürdüğü görülüyor. Kürt halkı arasında yüzlerce, belki de binlerce yıldan beri söylenegelen Memê Alan destanı da böylesine ulusal motiflerle süslenmiş ünlü bir destandır. «Kürt Padişahı» olarak adlandırılan Memê Alan'ın aşk öyküsünün çevresinde Kürt toplumunun eski yaşamına, gelenek ve törelerine ait çok şey anlatılmaktadır. 17. yüzyılda yaşamış ünlü Kürt bilgesi Ehmedê Xani (Hani), bu destanı ele alıp, onu çağdaş bir biçimde yeniden işleyip yorumlayarak, Mem û Zin adlı ünlü manzum eserini yazmıştır. Hani'nin eserinin en ilginç yanı da, onun üç yüz yıl önce dile getirdiği ulusal özlemlerdir. Hani, «Arabistan'dan Gürcistan'a kadar» Kürt toplumunun iki büyük güç, Rumlar (Osmanlılar) ve İran şahlığı arasında tampon bir rol oynadığını, iki tarafın da Kürt kabilelerini diğer tarafa karşı bir set olarak kullandıklarını, «imha oklarına hedef» yaptıklarını, Kürtlerin birleşemedikleri için boyunduruk altından kurtulamadıklarını, bu nedenle Kürt halkının yoksul düştüğünü, Kürdistan'da bilim ve sanatların gelişemediğini şaşkıncu bir açıklıkla dile getiriyor ve kurtuluş yolunu, o dönemin şartlarına, değer yargılarına uygun olarak, Kürtleri bir araya getirip bağımsızlığa ulaştıracak bir Kürt padişahında görüyor. (27)

Hani eserini, o zaman hakim olan geleneğe uyarak Farsça ve Arapça yazmayıp Kürtçe kaleme almasının nedenini de şöyle açıklıyor:

(27) Ehmedî Xanî, Mem û Zin, Koral Yayınları.

Duruyu bir yana itip içti tortuyu,
İnci gibi olan Kürt dilini
Düzene koydu, intizama getirdi,
Böylece amme için çekti cefa.
Ki el demesin «Kürtler
İrfansız, asılsız, temelsizdirler».

.....
Hayır, Kürtler o kadar kemalsiz değil,
Fakat öksüz ve mecalsizdirler.

.....
Olsaydı bizim de bir sahibimiz,
Yüksek himmetli, incelikleri bilen bir sahibimiz,
Ben o zaman manzum sözlerin bayrağını
Dünya damının üstüne asardım.
Geri getirirdim Cizreli Mela'nın ruhunu (28)
Ve diriltirdim onunla Harirli Ali'yi. (29)
Faki'yi Teyran'a öyle bir sevinç verirdim ki
Ebediyete kadar hayran kalırdı. (30)

Bütün bunlar Xani'nin kişisel duyguları, düşünceleri olarak değerlendirilemez. O dönemde Kürt halkının içinde bulunduğu şartlardan kaynaklanan bu düşünceler, toplumsal isteklerin, özlemlerin bir ozanın, düşünürün ağzından dile getirilişidir. Xani ile aynı dönemde yaşamış diğer bir Kürt bilgini, Bitlis'li Şerefhan ise «Şerefname» adlı Kürt tarihini yazmıştır (Şerefhan ayrıca Osmanlı tarihi de yazmıştır). Xani'nin olaylara daha ileri bir açıdan, geniş kitlelerin çı-

(28) Melayê Cızırı, 15. (bazılarına göre 16.) yüzyılda yaşamış ünlü bir Kürt ozanı. «Divan» adlı eseri İstanbul'da, Suriye'de, Almanya'da ve Rusya'da basılmıştır.

(29) Ali Hariri, 11. yüzyılda yaşamış bir Kürt ozanı.

(30) Feqiyê Teyran, 14. yüzyılda yaşamış bir Kürt ozanı.

karları açısından, ulusal bir öze yaklaşmasına karşılık Şerefhan, tarihi, o dönemin tarih anlayışına uygun biçimde, kendi sınıfının, beylerin dünya görüşüne uygun biçimde kaleme almıştır. Bu tarihte çalışanların, toplumun alt sınıflarının durumuna pek değinilmez, beylerin ve beyliklerin başından geçenler anlatılır. Ama yazarının sınıfsal konumuna, dünya görüşüne rağmen bu eser, Kürt toplumu ve tarihi bakımından önemli bir belgedir. Kürdistan'da bilim ve edebiyatın durumuyla ilgili olarak Şerefname'de şöyle deniyor:

Kürdistan'da, özellikle bu sırada, akılcı bilimlerin kaynağı, edebi ve şeri bilimlerin çıkış yeri olan İmadiye'de birçok büyük bilginler ve örnek faziletli adamlar vardır. Kürtlerin akılcı bilimler öğrenimine, nakli bilimler ikmaline, özellikle hadis, fıkıh, sarf, nahiv, kelam, mantık ve edebiyata karşı büyük tutkuları vardır. İslami bilimlerde kullanılan kitapları aralarında büyük bir şevkle incelerler ve bu kitaplara alabildiğine sarılırlar. Onların bu bilimlerin bir kısmı alanında çok değerli eserleri vardır; ama bu eserler şöhrete ulaşamamışlardır. Çünkü Kürtler, İran ve Turan hükümdar ve sultanlarının topladıkları resmi toplantılarda ve edebi meclislerde takdir edilen ve sahibine çakar sağlayan şiir, inşa, güzel yazı yazma gibi edebi ve sosyal bilimleri öğrenip bir çıkar aracı olarak kullanmaya iltifat etmezler. Bundan ötürü de yüksek idari makamlar ve yüce bilim rütbeleri almaktan uzak dururlar. (31)

Ülkemizde uzun yıllar devam eden baskılar, yasaqlamalar nedeniyle Kürt halkının kültürüyle ilgili elde bulunan kaynaklar son derece sınırlıdır. Bu kaynaklar daha çok da Türkiye dışındaki yabancı araştırmacıların çabalarıyla yer yer ortaya çıkmaktadır. Son derece ilkel ve şoven bir tutumla bu ulusun kültür

(31) Şerefname, Kürt Tarihi, Yöntem Yayınları, s. 24.

varlığını gizleyen, yok etmeye çalışan iktidarlar, onun bir kültürü olmadığını iddia etmekten ve bu yolda kitlelerin kafasını şartlandırmaktan da geri kalmamışlardır. Ancak bu ulusun da, kökleri binlerce yıla uzanan zengin bir kültürünün bulunduğu biliniyor. Bu kültür içinde egemen sınıfların sömürücü, mistik unsurlarını taşıdığı gibi, ezilen kitlelerin direncini, özlemlerini, başkaldırısını yansıtan unsurları da taşıyor. Batı Anadolu'da Köroğlu'nun, Dadaloğlu'nun, Bedrettin'in, Pir Sultan'ın zulme karşı emekçi halkın özlemlerini, mücadelesini dile getirişleri gibi Kürdistan'da da, yüzlerce yıldır süregelen sömürünün ve zulmün halk kitlelerinde yarattığı tepkilerin, başkaldırmaların sözcüleri her zaman ortaya çıkmıştır. Bu ulusun kültürü üzerindeki baskılar ortadan kalktığı zaman halkın ilerici kültürünü tanımak olanacağı da doğacaktır.

Padişahların ve beylerin zulmüne karşı seslerini yükselten Kürt ozanları arasında özellikle Mela Ehemedê Cıziri ile Feqiyê Teyran geliyor. Cengiz'in istilasını «güzelim nergiz çiçeklerini kana buladı» diye niteleyen Melayê Cıziri, padişah zulmünü de şöyle dile getiriyor:

Xeşmê lı feqiran meke zu padişahê mın
Pursi bike carek lı xeta û gunehê mın

(Yoksulların üstüne hışımla gitme padişahım / Bir kez suçumuzu, günahımızı sor bakalım.)

14. yüzyılda yaşamış Feqiyê Teyran, halkın acılarını dile getirmekle, beylerin zulmüne karşı koymakla ünlüdür. Bir şiirinde şöyle diyor:

Sıxulê zordestê mira
Xırabe halê feqira.

(Zorba beylerin elinden biz yoksulların hali du-
man).

Bir başka şiirinde şöyle diyor:

Bir türkücüyüm ben, buraya geldim,
Beylerin sesi varoluncaya dek
Yazarım ak kağıt üstüne,
Ne kiliseye giderim, ne camiye.

Yunus'un, «kısaca çöp uzundan hakkın alacak» de-
yişi gibi, Feqiyê Teyran da gelecek hakkında umutlu-
dur; yüzyıllar sonra olacakları dahice bir sezgiyle bil-
mekte, insanlığın özgürlüğe kavuşmasını, kurtuluşu-
nu kaçınılmaz saymaktadır:

Acılı günler geçecek,
Gelecek onurlu, güzel günler;
Kendi bildikleri gibi yapıp
Bey zulmünden kölelikten uzak..

Güller olacak hep baharda gibi
Ve çayırlar hep yemyeşil,
Kaynakların suyu doğurgan, berrak..
Olmayacak kederli bir feqi.

Ama gideceğim ey gençler!
Yaşamı sevin! Ve savaşın hep;
Siz de kadınlar, çocuklar, hepiniz
Beylere karşı, zulme karşı. (32)

Gerek Xani'nin, gerek Melayê Cıziri ile Feqiyê
Teyran'ın şiirlerinin Kürt halkı arasında yaygın bi-
çimde bilinmesi ve kuşaktan kuşağa aktarılması ne-
densiz değildir. Kitleler onlarda kendi seslerini bul-

(32) Bakınız M. Tayfun, Özgürlük Yolu Dergisi, sayı 8, 12.

maktadırlar. Kürt halk türküleri, ağıtlar, destanlar da bu bakımdan son derece ilginçtir. Hemen tüm siyasi olaylar, savaşlar, zulümler, sürgünler ve katliamlar bunlara yansımıştır. 19. yüzyıldaki ayaklanmalar da, daha sonrakiler de hemen halk türkülerine aksetmiş, bunların ağıtları, destanları yapılmıştır. Bu olayların kahramanlarının adları ve yaptıkları Kürdistan'da bir uçtan bir uca halk arasında bilinir; bazıları saatlerce süren bu öyküler düğünlerde, bayramlarda, toplantılarda, kış günleri evlerde *dengbêj* denen türkücüler tarafından okunup anlatılır.

İşte kökleri çok eskilere uzanan bu ulusal kültür değerlerinin, 19. yüzyıldaki Kürt ayaklanmalarının ulusal bir nitelik kazanmasına etki yaptıklarına kuşku yoktur.

ÇAĞIN ETKİLERİ

Ulusal duyguların biçimlenip kabarmasında çağın önemli etkilerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Avrupa'daki ulusal kaynaşmalar Osmanlı imparatorluğundaki halklar arasında, özellikle aydın kesimlerinde yankılar yapmaktadır. Türk unsuruna dayalı bürokrat aydın tabakası uzun süre, imparatorluğu ayakta tutma çabasıyla «Osmanlıcılık», «ümmeçilik» gibi sloganlara sarılırken diğer milliyetlerin, özellikle de Balkan halklarının aydınları arasında ulusal düşüncelerin, bağımsızlık arzularının güçlendiği görülür. Ulusal akımların, Balkanlardaki bağımsızlığa yönelmiş ayaklanmaların, o dönemde zaten zulme ve sömürüye karşı ardı arkası kesilmeyen bir ayaklanma halinde olan Kürdistan'ı etkilememesi ola-

naksızdır. Birçoğu Osmanlı devlet mekanizmasında görev alan Kürt aydınları, özellikle İstanbul'da Avrupalılarla, Balkanlardaki milliyetçilerle temas etmekte ve olup bitenlerden etkilenmektedirler. Gerçi bu tür bürokratların bir kesimi, hatta çoğunluğu «Hızır Paşa» rolü oynamıştır, bu da doğaldır, bürokrasinin niteliğine, işlevine uygundur. Ama değişime ayak uydurmuş, yenilikçi hareketlere katılmış çok kişi de vardır bunlar arasında. Nitekim Osmanlı devlet mekanizmasında, orduda ve yönetimde görev almış bu tip Kürt aydınları içerisinde, Kürt ulusal hareketlerine katılmış çok kişi görülmüştür.

Diğer yandan, 19. yüzyılda gerek Balkanlardaki, gerek Kürdistan'daki ayaklanmalara ulusal bir nitelik kazandıran şey, bizzat dünya çapındaki önemli değişimlerdir. Kapitalizm ve burjuva toplumu dünya çapında bir sistem haline gelmektedir. Kapitalizm Avrupa'nın sınırlarını da aşarak, kapitalist üretim ilişkilerini ve yaşama biçimini dünyanın dört bir ucuna taşımaktadır. Dünyanın neresinde olursa olsun, artık hiç bir toplum ondan etkilenmeden kalamaz. Asya, Afrika ve Amerika halkları, zulme ve sömürüye karşı başkaldırdıklarında, toplumsal yapıları ne kadar geri olursa olsun, siyasi hareketleri ister istemez (o dönemde sosyalizmin henüz devreye girmediği düşünülmelidir) burjuva karakterde olacaktı. Ayaklanan ve zorunlu olarak bağımsızlığa yönelen kitleler, ekonomik, politik, kültürel alanlarda kapitalizmden etkilenecekler, geri düzeyde de olsa ona uygun düşen kurumlar oluşturacaklardı. Ülkeyi gümrük duvarlarıyla çevirmek, demiryolları yapmak, yeraltı kaynaklarını işletmek, fabrikalar kurmak, bu yönde olanakların elverdiği adımları atmak kaçınılmazdı ve zaten

bunların bir çoğunu emperyalizm zorlamakta idi. Ulusal bir meclis, eğitim kurumları v.s. de bunları izledi. Ulusal harekete bir beyin, din adamının, feodal menşeli kişilerin öncülük etmesi durumu değiştirmez. Toplumsal hareketi çağın genel şartları içinde, yöneldiği hedefler ve sonuçlar çerçevesinde düşünmek gerekir. 19. yüzyılda Kürdistan'da görülen ayaklanmaların da özü ve yöneldikleri sonuçlar itibariyle ulusal, burjuva bir karakter taşıdıklarına kuşku yoktur.

EMPERYALİST DEVLETLERİN ROLÜ

18. yüzyıl sonlarından itibaren büyük sömürgeci devletlerin Ortadoğu'daki siyasi olaylar üzerindeki etkileri büyük olmuştur. Bu tarihten itibaren imparatorluğun kesin yıkılışına kadar, bu büyük sömürgeci güçlerin Osmanlı devletini ekonomik, politik, askeri bakımdan avuçlarına aldıkları, değişen şartlara göre birinin ya da diğerinin ona dilediği politikayı dikte ettirdiği herkesçe bilinen bir şeydir. Eğer onlar Osmanlı topraklarını daha önce aralarında bölüşüp onun varlığına son vermemişlerse bu konuda çıkarları birbirleriyle çeliştiği içindir. 1830'larda, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın İstanbul'u ele geçirmesini önlemek için Rus çarını Sultan'ın yardımına koşturan neden budur. 1856'larda İngiliz ve Fransızların, Sultan'ın yanısıra, Kırım'da Çara karşı savaşmalarına yolaçan nedenler de aynıdır. Denebilir ki, büyük sömürgeci devletlerin bu bölgede çatışan çıkarları «Hasta Adam»ın ömrününün bir hayli uzamasına neden olmuştur.

Söz konusu devletler arasındaki bu çekişmeler, Kürdistan sorunuyla da ilgili olarak bütün 19. yüzyıl

boyunca ve 20. yüzyılda devam etmiştir. Türkiye'de aydın kesimlerinde, Kürt ayaklanmalarının ardında hep bir yabancı parmağı aramak, bunları sömürgeci-lerin oyunu saymak gelenek olmuştur. Kürt halkının, özgürlüğü için mücadele etmeyi düşünmeyeceğini var- sayan, Kürt ulusal hareketlerini hep birtakım tahrik-lerin sonucu gösteren bu şöven ve saçma görüş, ger- çeklere tümüyle aykırı düşmektedir. Büyük sömürge- ci devletler Kürt hareketleriyle yakından ilgilenmiş- lerdir; ama onların bu ilgisi Kürtlerden yana değil, ak- sine hep onların zararına olmuştur. Osmanlı devleti- ne dilediklerini dikte ettiren bu güçler, imparatorluk- dahilinde yürürlüğe koydukları büyük ticari çıkarla- rını korumak için, bu ayaklanmalara karşı onu koru- muşlardır. Büyük sömürgeci devletler arasındaki çe- lişkiler bu konuda da Hasta Adam'a yaramıştır yine.

Şöyle yazıyor Moltke:

«Osmanlı imparatorluğunun devamı ve kuvvetlenme- sinde Avrupa devletlerinin nasıl yakın bir çıkarları var- sa, aynı surette, emrindeki bir valinin tehditkâr yumru- ğunu Babıaliye dayaması gibi acıklı bir durumu yatıştır- makta da o kadar çok ilgilidirler.» (33)

Moltke, Mısır sorunuyla ilgili olarak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın politikasını, esprili ve son derece isabetli bir şekilde şöyle açıklıyor:

«Fransa (...) Türkiye ile Mısır aynı derecede kuvvet- li hale getirilirse Doğu'nun tamamıyla emniyet altına gir- miş olacağı fikrindeydi. Bu, aşağı yukarı şöyle demektir: Eğer siyaset terazisine iki ağırlık koyabilecek durumda isen bunları böl, birini sağ, ötekini sol kefeye koy, böyle- ce sauff'integrité de la Porte (Osmanlı devletinin bütün- lüğüne dokunulmaksızın), tartışılmıyacak kadar küçük

(33) Moltke, a. g. e. s. 242.

bir parça olarak birazcık Cezayir sana kalır. Buna karşılık İngiltere her şeyden önce padişaha, kendisine ait olanları ele geçirmesi için yardım etmek fikrindedir; böylelikle İskenderiye'deki hidiv de (Mehmet Ali Paşa'yı kastediyor, C.A.) ticaret anlaşmalarını ve demiryollarını protesto etmeye kalkışamayacaktır; (...) Rusya'nın, aslında Boğaz kıyısında bir gölge hükümdarla Nil kenarındaki ikinci bir tanesine karşı hiç itirazı yoktur ve bu hükümetin de statükoyu devam ettirmek istediği anlaşılacaktır.» (34)

İngilizler, 19. yüzyıl başından, bu bölgede etkinliklerini ABD'ye terkettikleri 1950'lere kadar Kürdistan sorununda en önemli rolü oynadılar ve bu sorunun üstesinden gelmekte Sultan'a bir hayli yardımcı oldular. Hem de, şu sihirli parmakları Kürt ayaklanmalarının nedeni olarak gösterilen İngilizler..

Daha önce de söylediğimiz gibi Kürdistan, yalnız doğal zenginlikleri nedeniyle değil, Hindistan yolu üzerinde bulunduğu için de İngilizler için büyük önem taşıyordu. İngilizler, yüzyılın başından itibaren gezgin, araştırmacı, misyoner, devlet adamı kılığı altında ajanları bu bölgeye seferber etmişlerdi. Hiç kuşkusuz onlar, Osmanlı devletini ya da Kürtlerin kaderini değil, kendi çıkarlarını düşünmekteydiler. Bu yolda Kürt aşiret reislerini, beylerini de kullanmaya çalıştılar. Ama olayların gelişimi, onların çıkarlarını korumak, statükoyu bozmamak için Osmanlı Devletinden yana çıkmaya itti. Bunu en iyi şekilde Sovyet bilim adamı Halfin'in eserinden izlemek mümkün. Halfin, Revanduz ayaklanması sırasında İngilizlerin tavrını şöyle anlatıyor:

«Bu sırada faaliyete geçen İngiliz diplomatları İran ile Osmanlıların birleşmelerini o andaki çıkarlarına uygun buldukları için, Kürtlerden önce davranarak, iki dev-

(34) Moltke, a. g. e. s. 282-283.

letin birleşmelerini sağlamak amacıyla harekete geçtiler. Tebriz'deki İngiliz binbaşı Şil (Shiel? C.A.), bu husus için Temmuz 1837 başlarında Osmanlı karargâhına geldi. Ayrıca İstanbul'da da sürdürülen çalışmalar sonucunda İran ve Osmanlı devletlerinin ortak olarak Revanduz'a saldırmaları kararlaştırıldığı halde, bu birlik fiili olarak gerçekleşemedi.» (35)

1855'teki Yezdanî Şêr hareketinde ise İngilizler ayaklanmanın bastırılması için adeta Osmanlılardan daha fazla çaba gösterdiler:

«... İngiliz hükümeti Yezdan hareketini kendi politik çıkarına uygun görmediği için derhal gereken tedbirleri alarak diplomatik temsilcilerini görevlendirdi. Ve bu uğurda sarfedilmesi gereken her türlü maddi imkanı da kullanmalarını emretti.

Musul'daki konsoloslukta görevli bulunan Risam, Yezdan ile görüşmeler yapmak üzere harekete geçti. Risam, yalnız Yezdan ile değil, aralarına ayrılık sokmak için diğer Kürt aşiret reisleri ile de görüşmeler yapıyor, çeşitli temaslarını, İstanbul ile Yezdan'ın arasında arabuluculuk yapmak adı altında yürütüyordu.

Bazı kaynaklara göre Risam, Yezdan'a dört yüz keşe para da vermişti. Risam, yoğun çalışmaları sonucunda reisler arasına ikilik sokmayı başarmıştı. Çünkü aşiretlerin bir kısmı savaşı devam ettirmekten vazgeçtiler. Ayrıca olayların cereyan ettiği bölgelerde bulunan İngilizler de Osmanlı kuvvetlerine her yönden yardıma başladılar. Örneğin İngiliz kumandanlarından Kadon, Osmanlı topçu birliklerinin kumandanlığını yaptı.

Kuvvetlerini Kürtlerin üzerine yöneltmiş olan Osmanlı hükümeti başarı sağlamak için İngilizlerden geniş ölçüde yardımlar görüyordu. Onlara İngilizler tarafından bu iş için gereken silahlar da bol sayıda verilmişti.

Yezdan, Van'ın güneyine düşen ve dağlık bir bölge olan Kısraklı'ya çekilip kuvvetlerini burada toplamaya başladı. Bu sırada Risam, Yezdan'a haber göndererek İs-

(35) Halfin, a. g. e. sayfa: 56.

tanbul'dan gelen hükümet temsilcisi ile beraber barış görüşmesi yapmak istediğini bildirdi. Yezdan'ın bunu kabul etmesi üzerine görüşmeler başladı. Ne var ki bu görüşmeler sırasında, kurulan usta bir tuzakla Yezdan'ı kaçırmayı ve İstanbul'a göndermeyi başardılar.

... Liderlerini kaybeden ihtilalciler, yetersizlik ve üstün güçler karşısında dağlara çekildiler, sonradan da dağıldılar...» (36)

Aynı yıl meydana gelen şu olay ise Osmanlıların İngilizlerle nasıl içli-dışlı (!) olduklarını göstermek bakımından son derece ilginçtir:

«13 Kasım 1855'te Osmanlılar Kars'ı Ruslara teslim ettiler. Kars'ın teslimi anlaşmasını Osmanlılara vekâle ten İngiliz kumandan ve diplomatları imzaladılar.» (37)

1866-69 yıllarında Osmanlı-İran sınır ihtilaflarını gidermek için toplanan komisyona İngiltere ve Rusya da katılmıştı. İngilizler kurulun çalışmaları sırasında Osmanlı devletini desteklemişlerdi. Bu çalışmalar devam ederken Kutur bölgesini işgal eden Osmanlı kuvvetlerinin başında ise bir İngiliz subayı bulunmaktadır.

Kurulun bu defaki toplantısının özelliği, Osmanlı hükümetinin her isteğini İngiltere'nin desteklemesiydi. İngiltere'yi bu tutuma sevkeden neden ise, daha yeni bitmiş olan savaşta Osmanlı hükümetinin kendi ittifakçısı, İran'ın ise muhalifi olmasıydı... Kutur bölgesi... Kurul çalışmaları devam ederken Osmanlılar tarafından tekrar işgal edildi.

İşgal kuvvetlerinin başında ise Osman Seyfi takma adıyla İngiliz kumandan Frederik Millingen bulunuyordu... (38)

(36) Halfin, a. g. e. sayfa: 73-74.

(37) Halfin, a. g. e. sayfa: 76.

(38) Halfin, a. g. e. sayfa: 82.

İngilizlerin işin içine bu kadar karışmaları ilk de-ğildir. Yezdani Şer ayaklanması sırasında da bir İngiliz subayının Osmanlı topçu birliklerine kumanda ettiğini görmüştük. 1877 Osmanlı-Rus savaşında ise İngiliz subayları ordunun yönetimini nerdeyse tamamen üzerlerine almışlardır:

Rus kuvvetlerinin gerek Kafkas, gerekse Balkan cephelelerinde ilerlemeleri İngilizleri telaşa düşürdü. İngilizler tarafsız görünmelerine rağmen Osmanlı ordusuna silah ve erzak yardımını bol sayıda arttırdılar ve Osmanlı hükümetini külliyetli miktarda borç altına soktular.

Ayrıca İngiliz subayları kendi isimleri, ya da takma doğu isimleri altında Osmanlı ordusunda savaşa katıldılar. Örneğin Bikker Paşa bir Osmanlı fırkasının yönetimini ele aldı. Layman Paşa, Şebekte Osmanlı topçu birliklerini yönetti. Süleyman Bey adı altında bir diğeri mayın döşeme işlerinde çalıştı. General Konbil Erzurum'a gelerek buradaki kuvvetlerin teftişini ele aldı ve Muhtar Paşa'nın resmi müsteşarı oldu... (39)

Çıkarlarının gerektirdiği şekilde bölgede esnek bir politika güden İngilizler, Şeyh Ubeydullah hareketi sırasında, bölgede bir Kürt devletinin kurulma olanağını görerek Şeyh Ubeydullah'la ilişki kurdular. Harekete kendi çıkarlarına göre yön vermek istiyorlardı. Ayrıca Osmanlı Devleti de başlangıçta Kürtleri İran'a karşı kullanmayı düşünmüştü; bu nedenle İngilizlerin ilgisi onların politikasına uygun düşmüştü. İngilizler Şeyh Ubeydullah'a savaş malzemesi ve silah verdiler. Ancak sonradan Şeyh Ubeydullah'ın Osmanlı devletine karşı da cephe alması ve bağımsızlık için çalışması, Osmanlı devletinin de ona karşı harekete geçmesine neden oldu. Bu Kürt hareketi sırasında Rus Çarlığı, İran'la iyi ilişkileri nedeniyle İranlılardan ya-

(39) Halfin, a. g. e. sayfa: 92.

na tavır koydu, Kürt ayaklanmasının bastırılması için bir hayli çaba gösterdi; hatta bunun için İran'a kuvvet göndermeye hazırlandı, ancak o sırada Kafkaslardaki Türkmen ayaklanması nedeniyle buna fırsat bulamadı.

Rus coğrafyacısı FeynekoF'un 1877 yılında, Coğrafyacılar Cemiyetinde, «Kürt Sorununun Devletler Arasındaki Önemi» konusunda yaptığı konuşma, bu sorunla ilgili İngiliz politikasının açıklanması bakımından ilginçtir:

İngiltere İran'ı Rusya'nın korumasında gördüğü sürece Kürtlerin vatanını bu şekilde parçalayacaktır. Çünkü o, İran'ın, kendi bölgesinde bulunan Kürtlerin göçebe yaşıntısından yararlanarak Fırat ve Dicle vadisine inmesini önlemek istiyor. Her ne kadar Kürt sorununa önem veriyor görünüyorsa da, aslında amacı Kürtlerin durumunu düzeltmek değil, doğudaki çıkarlarını yürütmektir. Sonuçta olaylar Kürtlerin aleyhine meydana gelmektedir.

Erzurum'daki Rus konsolosunun İstanbul'daki Rus sefirine gönderdiği raporda ise durum şöyle anlatılıyor:

Artık Kürt sorunundaki önemli rol Osmanlılar değil, İngilizler tarafından oynanıyor. Buradaki İngiliz konsolosu, hükümetinden çok önemli direktifler almıştır. Kürtlerin hareketleri karşısında onlara karşı şiddet kullanmayı kararlaştırmıştır. Aynı şekilde İstanbul'daki İngiliz sefirinin elinde de gerektiği zaman sürgüne gönderilecek Kürt aşiret reislerinin listesi var. (40)

Gerek FeynekoF, gerekse Erzurum'daki Rus konsolosu, kendi hükümetlerinin de, çıkarı gereği, Kürt sorununda oynadığı olumsuz rolden (örneğin Şeyh Ubeydullah hareketinde olduğu gibi) söz etmiyorlar

(40) Halfin, a. g. e. sayfa: 84.

tabi. Oysa Rus Çarlığı da, Osmanlı Devletiyle ilişkileri bulunan, ondan tatlı imtiyazlar koparmış olan ve bu bölgede sömürge alanlarını, nüfuz bölgelerini genişletmek isteyen Fransa ve Almanya'da, İngilizler kadar olmasa bile, Kürt sorununa bulaşmaktan ve bu bölgedeki halkların, en başta da Kürt halkının kadri üzerinde olumsuz rol oynamaktan geri kalmamışlardır. Örneğin bu yazıda adı sık sık geçen Alman subayı Moltke, Osmanlı ordusuna danışman olarak katılmış ve diğer bazı Alman subaylarıyla birlikte, Kürdistan'daki ayaklanmaların bastırılmasında aktif rol almıştır. O dönemde Purusya hükümeti, Osmanlı devleti üzerinde nüfuz kazanmak, bu bölgeye sokulmak istiyordu. Bu nedenle de Osmanlı ordusunu yenileştirme çabalarında birçok Alman subayı görev almıştı ve Osmanlı askerlerini eğitiyordu.

Amerikalıların da o dönemde, bölgenin politikasında etkin olamasalar bile, ileriye dönük yatırımlarda buldukları, bu amaçla geniş bir misyoner örgütü kurdukları görülüyor. Halfin'in bildirdiğine göre Amerikalıların 1890 yılında bu bölgede 118 kiliseleri bulunmaktadır. Bu kiliselerde 891 misyoner, 11899 yardımcı faaliyet göstermektedir. Yine Amerikalıların açtıkları ilkokulların sayısı 464, orta dereceli okullar ise 44'e ulaşmıştır. O yıllarda Van'daki Rus konsolos vekili durumu şöyle anlatmaktadır:

Amerikalılar buralarda açtıkları okullarda ulusun yararına değil, kendi çıkarlarına çalışıyorlar. Başarılı olduğu halde ulusal düşüncelerini koruyanlara yüz vermiyorlar. Bu öğrencileri okullardan uzaklaştırıp başarılarını dikkate almıyorlar. Bunların amacı ulusun kültür ve teknik düzeyini yükseltmek değil, kendi amaçlarına hizmet etmektir... (11)

(11) Halfin, a. g. e. sayfa: 125.

1840-46 yılları arasında yeralan Bedirhan Bey hareketiyle ilgili olarak büyük sömürgeci devletlerin, hareketin bastırılması yönünde gösterdiği çabalar hakkında, Hıdır Murat şu bilgileri veriyor: ⁽¹²⁾

Kürt isyanlarının arkasında «İngiliz parmağı»nın olduğu, veya bunları emperyalistlerin kışkırttığı iddiası ise safsatadır ve gerçeğin tam tersidir. Gerçek şu ki Kürdistan'ın bugünkü parçalı durumunun, sömürge içinde sömürge olşunun ve Kürt halkının çektiği bunca acıların başlıca sebebi emperyalizmdir.

Emperyalistlerin Kürt halkının yakasına yapışmaları daha 19. yüzyılın ilk yarısından başlar. Bedirhan Paşa olayı sebebiyle Musul İngiliz konsolosu, İngiliz elçisine yazdığı 19 Eylül 1846 tarihli uzun raporunda şöyle di-yordu:

«Kürtler dağlı Hristiyanlar aleyhinde her türlü kötü muameleye başlamışlardır... Bedirhan Bey de istiklâl mevkiiinde başı boş bırakılmamalıdır. Hükümeti Seniyye (Osmanlı hükümetini kastediyor, H.M.) Bedirhan Bey'in kuruntuya dayanan kuvvet ve kudretine aldanarak, kendisine bazı mertebe müsaade ile muamele etmektedir. Bedirhan Bey'in aleyhtarları ile düşmanı pek çoktur. Şeyhler buradan uzaklaştırılır, Bünyaniş, Zibari v.s. Kürt aşiretleri hükümetçe ele alınır, bunlar Bedirhan Bey'i bu dağlardan pek çabuk atarlar. Tuhup, Cilo ve Baz Nesturilerinin elinde birkaç bin tüfek vardır. Bu tenkil hareketinde onlardan da istifade edilebilir. Tayyar Paşa hazretleri bayramdan sonra Cizre'ye kadar devre çıkmak niyetindedir. Maiyetinde bir hayli asker bulunacağından...» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt 3, sayı 13)

Elçi durumu Londra'ya bildirmiş ve aldığı cevabı konsolosa iletmiştir. Elçi şöyle sözler ediyor:

«İngiltere Devleti Nasturiler hakkında Devleti Aliye'ye olan maruzatımı beğenmiştir. Nasturilerin iyi ve emin halde bulunmalarını İngiltere Devletinin istemesi, onların

(12) Hıdır Murat, **Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi** Ronahi Yayınları, s. 69-73.

yalnız Hristiyan oldukları için değildir. Belki bu Devleti Aliye'nin (Osmanlı Devleti) siyasi menfaati ile münasebeti bulunduğu içindir. Devleti Aliye'ye karşı İngiltere'nin yol gösterisi ve öğütü...»

Açıkça görüldüğü üzere, İngiltere Devleti, Devleti Aliye'ye, «Bedirhan'ı ve Kürtleri ez, bu senin de menfaatin icabıdır!» diye nasihat ediyor ve bunu nasıl yapacağını da (aşiretleri birbirine karşı kıskırtma, şeyhleri sürgün v.s.) «yol gösteriyor»...

Bu konuda Musul Fransız konsolosu daha da ileri giderek, 20 Eylül 1846 tarihli raporunda şöyle diyor:

«Hükümeti Seniyye, birkaç yıldır Kürt asilerini terbiye etmeye çalışmışken, hepsinin kuvvetlisi olan Bedirhan Bey hakkında hâlâ bir tedbire başyurulmaması gariptir. Hatta Devleti Aliye'nin bu tereddüdü korkuya halledilmektedir. Bedirhan Bey ise bu halden istifade ederek, hükümetin kuvvetini hiçe sayıp kendisine bağlı olan Kürtler üzerindeki kuvvet ve nüfusunu çoğaltmaktadır. Şimdiye kadar bağımsız olan Kürt beylerini hükümetin zorla itaat altına alacağını İstanbul gazetelerinde okumuştum. İsmail Paşa'nın idaresinde tasarlanan hareketin, Bedirhan Beyi de kapsamı içine almasını arzu ederim. Fakat İsmail Paşa'nın maiyetindeki askerın kifayetsizliği hayırlı bir netice alınmasına mani olacağı gibi, eski Sadr-ı Azam merhum Reşit Paşa'nın sevkettiği, talim görmüş, yeteri derecedeki asker, Bedirhan Bey'in önünden iki defa geri çekilmeye mecbur kalmıştı. Hükümetin bu bapta acele ve yeteri derecede tesirli tedbirler alması...»

Fransız elçisi, bunun üzerine hükümetine yazdığı uzun yazıda şöyle diyor:

«Nasturiler üzerine çevrilmiş olan belyeyi, görüşme ve nasihat yolu ile uzaklaştırıp ortadan kaldıracığına inanmış ve bu kafi bir tedbir sayılmıştı. Bu ümide güvenmezdim. Hatta Sadr-ı Azam ve devletli Ali Efendi hazretleri ile görüşmemizde vaziyet, devletin şan ve itibarının, menfaatlarının muhafazası bakımından, işin yumuşaklıkla değil, zor kullanmak suretiyle bastırılması lüzumunu ortaya koymaktaydı. Birkaç gün önce Bedirhan Bey'in vücudu, Osmanlı hükümeti için bir noksanlık idi. Bugün ise Bedirhan'ın ortada durması devlet için bir u-

tanç sebebidir. Onun kirli vücudundan Kürdistan'ı temizlemek lazım gelmektedir. Adı bile birgün unutulup gidecektir. Maruzatta bulunduğum zatın da, düşüncülerime inanmış ve uymuş olduklarını kesinlikle bildiğim için, sert ifadeden çekinmedim. Bu talimatın bir suretini devletlu Ali Efendi hazretlerine teslim etmenizi rica ederim.» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 3 Kasım 1846 tarihli rapor.)

Bilmem bu kadar açık yazıların yorumu gerekir mi? Devam edelim:

Erzurum'daki İngiliz konsolosu, 25 Şubat 1846 tarihinde İstanbul'daki elçiye gönderdiği ve bir suretini Dışişleri Bakanlığına verdiği raporunda, Osmanlı hükümetine, Kürt isyanını bastırmak için akla gelmeyecek nasihatlar verdikten, mesela, «Esat Paşa askerlik fenninden habersiz, sevk ve idarede bilgisiz, at üzerinde duramayacak ihtiyardır, zararlı olacaktır,» dedikten sonra şöyle devam ediyor:

«Sevkedilmekte olan asker kifayetsiz olursa, korkarım ki isyanın bir kat daha şiddetlenmesine sebep olmasın... Hükümetin hareketinde küçük bir hata görülür veya maazallah (!) asker mağlup olursa... İhmal edilen ve küçümsenen isyanın, devleti büyük bir belaya sokmasa bile, önlenmesi ve söndürülmesi pek çok zahmet ve masrafı mucip olacak, daha büyük olaylara başlangıç olması ihtimali vardır. Bu ihtimaller hayal sanılmamalıdır. Zira onu kuvveden fiile getirecek, Ermenistan'da, Kürdistan'da ve Anadolu'da hükümetten memnun olmayıp, fesada müsait aşiretler, kabileler ve saire vardır...»

Bu kadar incelik ve ihtamam karşısında insan ne diyeceğini bilemiyor.. Acaba Osmanlı ülkesinin sahibi bu baylar mı? «Hasta Adam» için gösterilen bu şefkatin anlamı ne acaba?

İşe Rus konsolosu da karışıyor, bakın o ne diyor:

«Van asileri için hükümet tarafından asker sevkedilmesi muhtemeldir. Buna karar verilirse asilerin Muş ve Bitlis Kürtleri ile Han Mahmut ve Bedirhan Bey tarafından yardım görmeleri ve birlik halinde bulunmaları ihtimalden uzak değildir. Bu halde, Kürdistan'ın bütün kuvvetli reisleri tarafından girişilecek olan bu hale karşı

Hükümet, öncelikle icabeden tedbirleri almaya teşebbüs etmezse, neticede sebep olacağı uygunsuzluğun yalnız Van'a münhasır kalmayarak, memleket için çok korkulu sonuçlar doğuracağını tarafınıza bildirmekle görevimi yapmış oluyorum»

BAŞLICA AYAKLANMALAR VE YENİLGİNİN NEDENLERİ

19. yüzyılın başında ilk ayaklanma, 1806'da Süleymaniye'de Baban Kürtlerinden Abdurrahman Paşa tarafından başlatıldı. Süleymaniye ve çevresinde iki yıl süreyle hakimiyet kuran Abdurrahman Paşa, daha sonra Osmanlılarla giriştiği savaşlarda yenildi. 1812'de Abdurrahman Paşa'nın oğlu Ahmet Paşa yeniden ayaklandı ve Bağdat'a kadar ilerledi.

1820'de Zazalar ayaklandılar. 1829-1839 arasında Revanduz, Hakkâri, Tur Abdin, Sincar ve Diyarbakır çevresinde birçok Kürt ayaklanması oldu. Osmanlı devleti büyük askeri birlikler seferber ederek ve yıllarca uğraşarak bu ayaklanmaları bastırabildi⁽¹³⁾. Moltke, 15 haziran 1838'de bu bölgeden, «ancak üç nedenden beri yeniden Türk egemenliği altına girmiş bu memleket» diye söz etmektedir. Oysa daha dokuz yıl sonra, Osmanlı Devletinin kendisi, bu bölgeden yine «yeniden fethedilmiş,» diye söz etmek gereğini duyacak ve tekrardan fetihlerin sonu bir türlü gelmeyecektir...

1835-1837 tarihleri arasında yeralan Revanduz ayaklanması iki yıl sürdü. Bu hareketin lideri Mehmet Paşa Azerbeycan'dan Irak Kürdistanı'nda Zaho'

(13) Süreyya Bedirhan, The Case of Kurdistan Against Turkey.

ya kadar geniş bir bölgeyi hakimiyeti altına aldı. Bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamış olan Mehmet Paşa hem Osmanlılara, Hem İran'a karşı iki cephede savaşmak zorunda kaldı. Sonunda her iki devletin orduları tarafından kuşatıldı ve yenildi.

Revanduz ayaklanmasını Bedirhan Bey'in liderliğindeki çok daha geniş çaplı bir hareket izledi. Halfin bu hareketten şöyle sözediyor:

«Otoriter ve gözü-pek bir kişi olan Bedirhan Bey, Kürt beyliklerinin biraraya gelerek, ortak düşmanlara karşı savaşmalarının gereğini kavramış ve bu amaçla harekete geçmişti. Dağlık bir bölge olan Cizire'de oturmakta olan Bedirhan Bey, ileri görüşlülüğü ve kararlılığı sayesinde Hakkâri bölgesindeki Kürtlerin reisi olan Nurullah Bey ile diğer aşiretlerin büyük bir kısmını ve Mahmut Han'ı ikna etti.

Bedirhan Bey askeri yönden de tecrübeli ve iyi bir kumandan olduğu için gereken kuvvetleri hızla oluşturmaya başladı. Bu çalışmalarında Bedirhan Bey için Kürtler her türlü yardım kaynağı oluyordu.

1840 yıllarında Bedirhan Bey'in ciddi, disiplinli çalışmaları sonucunda, Kürtlerin egemen oldukları toprakların sınırı Van gölü, Diyarbekir, Musul ve İran sınırına kadar genişledi. Bu yerler ismen Osmanlı Devletinin olmasına rağmen, gerçekte ise Bedirhan Bey'in egemenliğinde bulunuyordu.

Bedirhan Bey sadece kendi ulusuna değil, buralarda yaşamakta olan Ermeni, Keldani ve diğer azınlıklara da eşit davranıyordu.

Bu bölgeyi gezen Dital, şöyle bahsediyordu:

«Bu yörede gerçekleşen genel asayiş ve emniyet ilke haline gelmiş ve Bedirhan Bey'in ülkesinde çocuk, elindeki altın ile gezmeye başlamıştır. Diğer yörelerde yaşayanlar buralara geçediyorlar ve insan buradan ayrılmak istemiyor» (Dital, Seyahat Notları: 5-6)

Dital bundan sonra Bedirhan Bey'in koyduğu kanun-

lardan, askeri yönetiminden ve toprak dağıtımından gururlanarak bahsetmektedir...» (44)

Osmanlı Devleti Bedirhan Bey üzerine 60 bin kişilik bir ordu gönderdi, bu ordu Kürtler tarafından bozguna uğratıldı. Daha sonra Topal Osman Paşa yönetiminde 100 bin kişilik ikinci bir ordu gönderildi. Bu ordu da geri püskürtüldü. Osmanlılar daha sonra eski yöntemlere başvurdular, aşiretleri birbirine düşürdüler ve Bedirhan'ın yeğeni Yeşdan'ı elde etmeyi başardılar. Bunun üzerine hareket zayıfladı ve yenilgiden kurtulamadı.

Bu hareketin yenilgisinden sonra Osmanlı Devleti Muş, Hakkâri sancakları ile Cizre, Bohtan ve Mardin'i içine alan bir «Kürdistan Eyaleti» oluşturdu. Bununla ilgili olarak 1847 tarihinde padişaha sunulan sadrazamlık tezkeresinde şöyle denmektedir:

«Sırf Padişahımız efendimizin eseri olarak eşkiya elinden kurtarılan ve belki de bu suretle yeniden fethedilen Kürdistan Bölgesinin geleceğine dair... Müşir Paşa'nın evvela ifadesine göre ordu merkezi olan Harput kasabası, asker oturmasına yarar bir yer olmakla birlikte, ordu kumandanlığının çevresine isabet etmektedir. Van gölünün karşı yakasında bulunan Ahlat kasabasının ise... Ordu dairesinin tamamıyla ortasında bulunduğu gibi Harput'tan ziyade İran ve Rusya hudutlarına yakındır. Askeri mevkilerle bağlantısı, her tarafa asker sevkinde kolaylığı vardır. Hususiyle Kürdistan'ın kalbinde bulunduğundan ve bu suretle Anadolu ordusunun yumruğu, mütemadiyen nezaret altında tutulması icabeden Kürtlerin tepesinde bulunacağından dolayı, Ahlat'ın bundan böyle Anadolu ordusuna merkez ittihaz edilmesi...» (Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı 16)

19. yüzyıldaki Kürt ayaklanmalarının ulusal niteliğine bundan daha iyi bir kanıt bulunamaz..

(44) Halfin, a. g. e. sayfa: 62-63.

Daha sonraki yıllarda görülen Kürt ayaklanmaları içinde en önemlileri, yukarda da değindiğimiz 1855 tarihli Yezdani Şer ayaklanması ile 1880'de girişilen Şeyh Ubeydullah hareketidir. Ubeydullah Kürt aşiretlerinden geniş bir ittifak sağlamıştı. Şeyh Ubeydullah da bağımsız bir devlet kurmayı hedef almış, bu amaçla yabancı devletlerle ilişkiler kurmaya çalışmıştı. Kürt hareketi önce İran'a yönelmekle birlikte, biraz da sınır bölgesinde başlamasının etkisiyle, çok geçmeden Osmanlı bölgesine de yayıldı. Ubeydullahın çevresinde büyük kuvvetler oluştu. Örneğin salt Ardahan yönündeki hareketi yürüten Mehmet Sıdık'ın gücü 80 bin kişiye ulaştı. Kürtler tebriz'e kadar ilerlediler, Tahran paniğe kapıldı, Şah Rus Çarlığından yardım istedi. Rus Çarı İran'a askeri birlikler göndermeye hazırlanırken Osmanlı devleti de büyük askeri kuvvetleri Kürtlere karşı harekete geçirdi. Ubeydullah geri çekilmek zorunda kaldı ve bu hareket de ötekilerin akıbetine uğramaktan kurtulamadı.

Kürdistan'ın iki imparatorluk arasında bölünmüş olması, 19. yüzyıldaki Kürt ulusal hareketlerinin yenilgiye uğramasında da, görüldüğü gibi, önemli bir etken olmuştur. Gerek Osmanlı Devleti, gerek İran Şahlığı, aralarındaki tüm çekişmelere, savaflara rağmen Kürdistan'daki ulusal hareketlere karşı birlikte hareket etmişlerdir.

Büyük sömürgeci devletlerin, emperyalist ülkelerin bu bölgedeki politikası da Kürt halkının aleyhine işledi. Oysa Balkanlarda bunun tersi olmuştu. Gerek Rus Çarlığı, gerek Avusturya ve İngiltere, buradaki milliyetlerin Osmanlı Devletinden kopmasını çıkarlarına uygun bulmuşlar ve bunda büyük rol oynamışlardı. Oysa Kürdistan'da onların çıkarı ya statükoyu

korumak, ya da, duruma göre, ilişkilerinin iyi olduğu, çıkarlarına hizmet eden Osmanlı veya İran devletlerinden birine yardım etmeyi gerektiriyordu. Balkanlara oranla çok daha güçlü ayaklanmaların görüldüğü Kürdistan'da, ulusal hareketlerin başarıya ulaşmamasının nedenlerinden biri de budur.

19. yüzyıldaki Kürt ayaklanmalarının başarıya ulaşmamasında etkin olan önemli nedenlerden biri de toplumun feodal ve aşiretçi yapısıdır. İşçi sınıfı ve burjuvazi gibi modern sınıfların oluşmadığı o şartlarda, ağır sömürü ve zulme başkaldıran kitleler, ister istemez geleneksel şeflerin, feodal unsurların ardından gidiyorlar, ortaya belli bir program koyuyorlar ve kalıcı bir örgüt oluşturamıyorlardı. Feodal ve aşiretçi yapının kendisi de zaten ulusal hareketin karşısında bir engeldir. Ulusal hareket ancak bu yapıyı parçalayarak, feodal duvarları aşarak gelişebilir.

Bazı durumlarda sömürü ve zulüm üst tabakaları, feodal beyleri de kapsamına alır. Aşiret bir bütün olarak dış tehlikeyle karşı karşıya kalır. Böyle durumlarda beyler ve bir tüm olarak aşiret mücadeleye girer. Kimi zaman kitle hareketi, beyleri ve aşiret şeflerini sürükleyecek kadar güçlü olur. Bazen de beyin gücü, onu egemenliğini yaygınlaştırmaya, bağımsız olmaya iter ve onun arzuları kitlelerin dıştan gelen sömürü ve zulme karşı tepkileriyle denk düşer. Böyle durumlarda güçlü bir feodal bağımsızlık hareketinin başını çeker. Ama bütün bu durumlarda feodal yapının karakterinden gelen zaaf lar da kendini gösterir. Bazı beyler ulusal harekete katılırken, başka beyler de aralarındaki rekabet, çıkar farkları gibi nedenlerle karşı saflarda yer alır. Bazıları hareket için-

de saf değiştirirler. Aynı Şey birlik halinde hareket eden aşiretler için de sözkonusudur. Nitekim bu durum hemen tüm Kürt ulusal hareketlerinde görülmüştür. Kürdistan'ın belli bir bölgesinde kitleler silaha sarılıp ayağa kalkmışken, ona hemen bitişik olan yerlerde kitlelerin hareketsiz kaldığı, hatta başka beylerin ve aşiretlerin merkezi hükümetin oyununa gelip kendilerine sağlanan çıkarlar veya eski düşmanlıklar, rekabetler yüzünden hükümet güçleriyle birlikte hareket ettikleri çok görülmüştür. Örneğin Bedirhan Bey'in yeğeni Yezdan bile, hareketin en sıcak bir anında Osmanlı idaresi tarafından aldatılabilmş ve önemli güçlerin başında bulunan bu kişi Osmanlıların safına geçerek halkına ihanet etmiştir. Kendisine mkfat olarak Hakkâri sancağı verilen Yezdan, daha sonra bu kez yeni bir ayaklanmaya girişecek ve gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle halk ona Yezdani şer (Aslan Yezdan) adını verecektir.

Gerek Osmanlı Devleti, gerek İnan, gerekse emperyalist devletler beylerin ve aşiretlerin bu rekabetini çok iyi kullanmışlardır. Aşiret düşmanlıklarını krklemişler, türlü oyunlarla onları birbirlerine karşı kullanmışlar, bl ve yönet politikasını usta bir Şekilde uygulamışlardır.

Gerek Osmanlı Devleti, gerek İnan, Kürt beylerini, şeyhleri, aşiret reislerini zararsız kılmak, hatta kendi politikalarına destek güçler haline getirmek için daha akıllıca yöntemler de uyguladılar. Yoksul Kürt halkına karşı çok acımasızca davrandıkları halde beylerin, şeyhlerin, reislerin imtiyazlarına temelde dokunmadılar. Bazı hallerde de, Hamidiye alaylarını örneğinde olduğu gibi onlara yeni rütbeler de verildi. Böylece, merkezi hkmetle yerli feodal güçler

arasında zaman zaman çatışmalar eksik olmasa da, yoksul halk kitleleri üzerindeki sömürü ortaklaşa yürütüldü. Kürt toplumunun ekonomik ve sosyal gelişmesinin önünde ciddi bir ayakbağı olan bu feodal ve aşiretçi yapı varlığını koruyarak günümüze kadar gelebildi.

Sömürgeciler, bu bölgede egemenliklerini sürdürmek için, aşiret çatışmalarının yanısıra, din ve mezhep çatışmalarını da kışkırttılar, halklar arasına düşmanlık soktular. Alevi-Sünni çatışmasının yanısıra Müslüman-Nestüri, Müslüman-Ermeni çatışmaları yaratarak yüzyıllarca yanyana, kardeşçe yaşamış insanlar birbirine saldırtıldılar. Bizzat devlet eliyle yürütülen din savaşlarıyla, «cihat»larla, örneğin Ermenilere ve zaman zaman Yezidilere karşı yapıldığı gibi onbinlerce, yüzbinlerce insanın kanı döküldü.

Kürdistan'ın geri kalmışlığı yüzyıllardan beri süregelen savaşlar, ağır zulüm ve sömürü, ayaklanmalar, yenilgiler içinde işte böyle şekillendi. 20. yüzyıl başlarında bölge önemli değişikliklere sahne oldu. Petrol bulundu, Osmanlı devleti yıkıldı, yeni sınırlar çizildi, yeni devletler doğdu. Kapitalizm bu bölgedeki halkların yaşamına iyice girdi. Kürdistan ise daha çok parçaya bölündü. Kürt halkı üzerindeki sömürü daha da ağırlaştı. Kürdistan eski tip bir sömürgeci kapitalist döneme özgü, çağdaş anlamda bir sömürge haline geldi.

20. YÜZYILDA TÜRKİYE KÜRDİSTANI VE

KÜRT ULUSAL HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti ulusal bir devlet değildi ve sonuna kadar da öyle kaldı. İmparatorluk, çeşitli diller konuşan, çeşitli inançta bir çok halkı, ekonomik, kültürel ve coğrafi bakımdan birbirinden uzak ülkeleri bir arada tutuyordu; dağıldığı zaman da toprakları üzerinde bir çok ulusal devlet doğdu.

Cumhuriyet döneminde sovenizmi ve ırkçılığı şahlandıran burjuva ideolojisi, Cengizler, Timurular ve tarihte yaşayıp yaşamadıkları bile belirsiz «Mete» gibi birtakım komutanlarla birlikte Osmanlı padişahlarını da —son ikisi-üçü hariç— birer ulusal kahramana dönüştürdü ve onların damarlarındaki «soylu kan»la övünür oldu. Oysa Osmanlı sultanları, günümüzde ırkçuları son derece heyecanlandıran bu tür duyguları tanımak fırsatını bulamadılar. Osmanlı padişahları yalnız cariyelerini ve eşlerini değil, devlet yöneticilerini seçerken de soy-sop hesapları yapmayı akıllarına getirmemişlerdi. Örneğin uzun imparatorluk dönemi boyunca sadrazamlık görevine getirilenlerin içinde Rum asıllılar Türk asıllılardan çok daha fazladır. Osmanlı sarayı için önemli olan, kişilerin soy-

larından ve inançlarından çok, onların sadakati ve her ülkeden toplanıp gelen vergilerin, haraçların miktarı idi.

Padişahlar hem «Rum İmparatoru», hem «İslâm halifesi» idiler. İmparatorluğun son döneminde, dağılmayı önlemeye yönelik iki akım görülür: «Osmanlıcılık» ve «ümmeçilik». Osmanlıcılık İslâm olmayan halkları da içeriyordu. Ancak bu ideolojinin dayanağı bir taban yoktu. Osmanlı Devleti askeri gücüne dayanarak geniş topraklar üzerinde egemenliğini sürdürmüştü; o güç azaldığı ve tükendiği zaman da dağılma kaçınılmazdı. Ümmeçilik ise İslâm unsurlara yönelik bir ideolojiydi ve halifelik kurumunun İslâm halkları üzerindeki etkisinden yararlanılarak onların imparatorluktan kopmasını önlemeye çalışıyordu. Ancak bu çabalar da tükenmiş imparatorluğu yıkımdan kurtaramadı. Önce Rumeli'nin büyük bölümü ve Kuzey Afrika ülkeleri elden çıktı. Birinci Emperyalist Savaş Arabistan'ı da kopardı. Emperyalistler bizzat Anadolu'yu da aralarında bölüşmek için harekete geçtiler. Türk milliyetçiliği, bütün bu ulusal ayaklanmalar ve genel dağılma içinde 20. yüzyıl başlarında ortaya çıktı. Savaş, Osmanlı saltanatına son verirken Anadolu'da ulusal bir devlet doğdu.

1. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğuda oluşturulan sınırlar üzerinde emperyalistler başlıca rolü oynadılar. Arabistan'da İngiliz ve Fransızların çıkarlarına göre sınırları çizilen birçok devlet bu iki emperyalist devletin ya doğrudan, ya da mandater olarak yönetimi altına girdi. Kürdistan bir kez daha parçalandı; önemli bir petrol bölgesi Güney Kürdistan Irak sınırları içine alınarak İngiliz nüfuz alanına, Cezire bölgesi ise Suriye sınırları içinde Fransız nüfuz alanına sokuldu.

Lozan Konferansı sırasında, Kürt halkının çoğunlukta olduğu Musul bölgesini de sınırları içine almak için büyük çaba gösteren ve Türkiye'de Kürtlerin eşit haklara sahip olacağını savunan Ankara hükümeti, söylediklerinin tersine ülkede demokratik bir yönetim oluşturmadı. Aradan bir-iki yıl geçmeden patlak veren Kürt isyanları da bahane edilerek Kürt halkı üzerinde terör estirildi, ağır bir milli baskı mekanizması kuruldu; bu halkın tüm ulusal ve demokratik hakları çiğnendi. Bu baskı politikası, ülkenin üçte birinde çoğunluğu oluşturan Kürt halkının yanı sıra, Laz, Çerkez, Gürcü, Arap gibi diğer azınlık halklara da uygulandı.

Burjuvazi dünyanın hemen her yanında başka uluslara, azınlıklara karşı hoşgörülü olmamıştır. O, ulusal bencilliği, uluslar arasında düşmanlıkları kışkırtır, fırsat buldukça başka halklara baskı uygular. Türk egemen sınıflarının Kürt halkına karşı politikalarının bu derece sert olmasına ve zaman zaman jenosid uygulamasına kadar varmasına yolaçan diğer nedenler ise Anadolu'nun etnik yapısındaki çeşitlilikten ileri gelmektedir. Anadolu binyıllar boyunca çeşitli halkları, uygarlıkları barındırmıştır. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra da bu halklar Türk halkıyla birlikte yaşamaya devam ettiler. Bu halklar arasında, şu ya da bu sebepten zaman zaman sürtüşmeler görülse de kaynaşmalar da görüldü; onlar yüzlerce yıl yanyana yaşadılar. Ancak imparatorluğun dağılma döneminde ulusal hareketlerin gündeme çıkması bu çeşitli milliyetler arasındaki sürtüşmeleri alevlendirdi. Avrupa yakasındaki Bulgarlar, Sırp-lar, Romenler, Arnavutlar, Yunanlılar gibi, Araplar, Kürtler, Ermeniler de Osmanlılar'ın yüzyıllar süren

boyunduruğuna son verip bağımsız devletler kurma çabasına giriştiler. Rumeli'yi ve Arabistanı yitiren imparatorluğun varisi Türk egemen sınıfları, Anadolu'yu bir an önce Türkleştirmek için yoğun çabalar harcadılar ve Kürt halkının ulusal taleplerine karşı çok sert davrandılar.

Cumhuriyet döneminde Türkiye Kürdistanı birkaç kez alt-üst oldu. Her ayaklanma onbinlerce insanın kırım ve sürgünüyle bastırıldı. Şoven burjuvazi 1940'lara kadar burada sürekli savaştı. Bütün bunlar bölgenin ekonomik hayatını daha da yıkıntıya götürdü. Oraya hizmet götürülmedi, bölgenin kalkınması için çaba harcanmadı. Tersine bölgenin doğal kaynaklarını sövmeye yönelik bir ekonomi politikası izlendi. Batıda burjuvazi devletin tüm olanaklarıyla palazlandırılırken doğuya karşı izlenen baskı ve sömürü politikası Kürdistan'ın durumunu daha da kötüleştirdi. Benzer bir uygulama ve gelişme İran ve Irak'ta meydana geldi. Her üç ülkede de kapitalizm gelişirken Kürdistan'da feodal yapı kendisini korudu; Kürdistan'ın her parçasıyla ülkenin geriye kalan bölümü arasındaki uçurum daha da büyüdü ve bu durum Kürdistan'ı bu ülkelerde, emperyalizmin yanısıra, egemen ulus burjuvazilerinin de sömürgesi durumuna getirdi.

ERMENİ KATLIAMI VE KÜRT SÜRGÜNÜ

Osmanlı imparatorluğunda Ermeni sorunu 19. yüzyılın sonlarında kendini gösterdi. Ermeniler İç ve Doğu Anadolu'da, yer yer topluluklar halinde, ama müslüman nüfusa göre azınlık oluşturmakta idiler.

Ermeni nüfusunun en yoğun olduğu altı ilde (Sivas, Elaziz, Erzurum, Bitlis, Diyarbakır ve Van) ortalama Ermeni nüfusu toplam nüfusun yüzde 18'i kadardı (1897) ⁽⁴⁵⁾. Ermeni halk genel olarak kent ve kasabalarda oturmakta, el sanatları ve ticaretle müslüman halktan daha ileri bir düzeyde bulunmakta idi. Bu da ulusal duyguların bu halk arasında yaygınlaşmasını kolaylaştırıyordu. Ancak Ermeni Ulusal hareketi, söz konusu nüfus azlığı nedeniyle sağlam bir tabana dayanmıyordu. 1887 yılında Cenevre'de Hınçak, 1890 yılında da Tiflis'te Taşnak adlı iki Ermeni örgütü oluşturulmuştu. Hınçak'ın sosyalizmi hedef edinmiş olmasına karşılık Taşnak örgütü sağcı bir örgüttü. Bu örgüte şoven bir milliyetçilik ve ulusal kin duygusu hâkim olmuştu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu'da Kürt ve Türk köylerine saldıran ve kıyımlarda bulunan çeteler başlıca, Taşnaklar tarafından örgütlendirilmişti. Taşnak Partisi 17 Devrimi sonrasındaki iç savaş sırasında, Ermenistan'da karşı devrimcilerin örgütü oldu ve devrime karşı birhayli direndi.

Ermeni örgütleri, Anadolu'daki ermeni nüfusun azlığı karşısında bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşunu, Balkanlar'a benzer bir biçimde, büyük devletlerin özellikle de Çarlık Rusyası ve İngiltere'nin müdahalesiyle başarmayı umuyorlardı. Ancak kendi çıkarlarını daima ön planda tutan ve bu çıkarlar için küçük ulusları birbirine düşüren emperyalist devletler, Anadolu'daki diğer Hıristiyan azınlıkların sorunlarını olduğu gibi Ermeni sorununu da sömürdüler; ama onlara ciddi bir destek de sağlamadılar.

(45) Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Gözlem Y. s. 1007.

Ermenilerin giriştikleri büyük çaptaki ilk silahlı hareketler 1893 yılında başgösterdi. 1894 yılında ise tüm Doğu illerinin yanısıra, İstanbul'a da sıçradı. Ermenileri sindirmek için fırsat kollamakta olan Osmanlı idaresinin, en başta da Sultan Abdülhamit'in işaretiyle Ermenilere karşı bir katliam hareketine girişildi, öldürülenlerin sayısı kırk bini buldu.

Ama Ermeni halkına karşı girişilen asıl katliam Birinci Dünya Savaşı sırasında meydana geldi. Savaşın başlamasıyla birlikte Ermeni örgütleri Çarlık ordularının Doğu Anadolu'ya girmesini, bağımsız Ermenistan'ın gerçekleştirilmesi için uygun bir fırsat saydılar. Çarlık ordusuyla birlikte Doğu'ya giren Ermeni çeteleri köylere saldırdılar ve eski olayların verdiği öfkeyle katliamlara giriştiler. Osmanlı idaresinin tepkisi ise çok daha amansız oldu. Bu dönemde iktidarda bulunan ırkçı ittihat ve terakki grubu, durumu fırsat bilerek Ermeni halkına karşı geniş bir jenosid planı uyguladı ve yarım milyon insan öldürüldü. Bir o kadarı da ancak ülkenin dışına kaçarak kurtuldu.

Bu dönemdeki Ermeni sorununun, onunla ilgili olarak meydana gelen acılı olayların ve özellikle de Ermeni halkının uğradığı trajik durumun enine boyuna tartışılmasına bu yazının sınırları elvermez. Şu var ki bu olayın suçluları hiç bir zaman Ermeni, Türk ya da Kürt emekçi halkları değildir. Onlar yüzlerce yıl yanyana kardeşçe yaşadılar, aralarında dostluk ilişkileri kurdular. Osmanlı devleti, beyler onların tümünü ezdi. Bu son olayların yaratılmasında, hiç kuşkusuz, gerçekleri kaale almayan, şoven bir Ermeni milliyetçiliğinin payı vardır. Nüfusunun ancak yüzde 18'ini oluşturdukları topraklar üzerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurulması çabası gerçekçi değildi. Bu,

ancak nüfusun çoğunluğunu oluşturan halkları bo-yunduruk altına alarak, ya da yurtlarından sürerek sağlanabilirdi. Emperyalist devletler Ermeni sorununda da rollerini oynadılar, burada halkları birbirine düşürdüler, bu çatışmaları kendi çıkarlarına kullanmaya çalıştılar. Son günlerinde ırkçı-turancı düşle-re bürünen Osmanlı İdaresi, İttihat ve terakkiciler ise bu halka karşı tarihin önemli jenosid (soykırım) suç-larından birini işlediler. Sınıflı toplumların tarihi zu-lüm ve kanla yazılmıştır. Sömürücü toplumlar varol-dukça benzer acılı olayların yeralması kaçınılmazdır. Ermeni halkı da ancak Sovyetler Birliğinde, sosyalist bir Ermenistan'da özgürlüğüne ve barışa kavuştu.

Ermeni olayından elbette birkısım kişiler yarar-landılar, bol altın ve mülk sahibi oldular; ama yarım milyon kişinin ölümü ve bir o kadarının yurdunu ter-ketmek zorunda kalması, Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğunun yaşadığı Kürdistan'ın nüfus durumu-nu alt üst etti. Bu, yüzbinlerce kolun üretimden çekil-mesi demektir. Özellikle el sanatları büyük darbe ye-di, tarım ve ticaret alanında gerilemeye yol açıldı.

Ama mesele yalnız bununla kalmadı. Irkçı ittihat ve terakki yönetiminin Ermeni sorunundaki tutumu, Anadolu'yu türkleştirmenin yalnızca bir parçasıydı. Bunun yanısıra, «Kürt sorununu» çözmenin (!) plan-ları da daha onlar zamanında yapılmıştı. Kürtleri türkleştirmek için sürgün yoluna başvuruldu ve bu-nunla ilgili yasa Sultan Reşat'a imzalatıldı. Buna gö-re Kürtler, ülkenin diğer yerlerine zorla nakledilip nü-fusun yüzde onunu geçmeyecek şekilde yerleştirile-cekler ve böylece assimile edileceklerdi. Ermeni kat-liamından sonra —bu katliamdan Kürtler de yer yer paylarını aldılar— sözkonusu yasa uygulandı ve 650

bin Kürt Batı'ya sürüldü. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda subay olan Celadet Ali Bedirhan bu «tehcir» olayı ile ilgili olarak şunları anlatıyor:

Mütarekeyi müteakip İstanbul'a avdetimde muhacirin müdürüyet kayıtlarında yapmış olduğum tetkikata nazaran Kürdistan'dan 650.000 kişilik bir nüfus Batı Anadolu vilayetlerine sevkolunmuştu. Cepheye giderken Toros geçitlerinde bu muhacirlerden kabileler görmüştüm. Uzak-tan öbek öbek toplanmış insan kümelerine benzeyen bu kabilelerin yanına gittiğim zaman görüyordum ki bunlar soğuktan taş kesilmiş (donmuş) insan heykellerinden başka birşey değildiler. Vatanlarından çıkarılan bu insanların büyük bir kısmı bu suretle yollarda hastalıklardan, açlıktan ve soğuktan mahvolmuşlardı.

1919 senesinde Kürdistan'a seyahatim esnasında, Halep'te bu kabilelerden birine rastladım. Memlekete geri dönüyorlardı. Kendilerinden aldığım malümete göre memleketten 485 kişi olarak çıkarılmışlar; geri döndüklerinde yalnız 255 kişi kalmışlardı. (16)

20. Yüzyıl başlarında Osmanlı Devletinin Kürdistan'a karşı güttüğü politika işte bu niteliktedir. İmparatorluk topraklarını büyük çapta yitirmiş ve geriye kalanı da yitirmek üzere. Artık ne «Osmanlıcılık», ne «Ümmetçilik» para ediyor. Yeni doğan Türk milliyetçiliği, ırkçı ve turancı bir niteliğe bürünerek bir yandan Alman emperyalizminin güdümünde Orta Asya'ya doğru maceracı seferler doğururken, diğer yandan Anadolu'nun Türkleştirilmesi için diğer halkları yok-etmeye, sürgüne, zorla asimilasyona yönelmiş durumda idi.

SEVR ANDLAŞMASI VE KÜRDİSTAN

Osmanlı devleti, Almanların itmesi ve İttihat ve

(16) Celadet Ali Bedirhan, **M. Kemal'e Açık Mektup**, Ronahi Yayınları.

Terakkici kadronun maceracı tutumuyla girdiği Birinci Dünya Savaşından yenik çıktı. Savaştan galip çıkan İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri, «tereke»yi bölüşmek üzere «Hasta Adam»ın üstüne üşüştüler. Savaşın diğer bir büyük galibi ABD emperyalizmi de kendi payını almaya hazırlanmıştı.

Savaş sırasında ABD cumhurbaşkanı Wilson, «Wilson Prensipleri» diye bilinen 14 maddelik ilkelere yayınladı. Bu ilkelerden biri de her ulusun kendi kaderini serbestçe tayin edebilmesi idi. Bu ilkeler esir halklar tarafından da memnurlukla karşılandı. Ancak ABD emperyalistleri besbelli bu ilkelerinde samimi değillerdi. Onlar bir yandan savaşta kendi saflarını güçlendirmek, diğer ulusların desteğini almak; diğer yandan da, sömürgeler üzerinde diğer emperyalist ülkelerin nüfuzunu kırarak kendi sömürü alanlarını genişletmek istiyorlardı. Kısacası ABD emperyalistlerinin amacı sömürgeleri kendi ellerine geçirmektir. Nitekim onların daha sonra uyguladıkları politika da bunu açıkça gösterdi.

1917'de patlak veren ve başarıya ulaşan Ekim Devrimi ise ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını ilan etti ve bunu Sovyetler Birliğinde bir gerçeklik haline dönüştürdü. Bu nedenle Ekim Devrimi tüm esir uluslar için bir güç ve ışık haline dönüştü; ulusal kurtuluş mücadeleleri açısından yeni ve uygun bir dönem başlattı.

Kürt ulusal hareketi 20. yüzyılın başından itibaren ideolojik ve örgütsel bakımdan yeni bir nitelik kazandı.

1898 yılında, Kürt aydınları Kahire'de «Kürdistan» adlı bir dergi yayınlamaya başlamışlardı. İkinci Meşrutiyet hareketinin getirdiği özgürlük ortamında İs-

tanbul'da Kürtler de, diğerk halkların yanı sıra, kendi dillerinde dergiler çıkardılar ve ulusal nitelikte örgütler kurdular. İstanbul'da öğrenim gören Kürt gençleri, 1910 yılında *Hêvi* (Umut) adlı bir örgüt oluşturdular. *Hêvi* örgütü birbiri peşi sıra Roja Kurd (Kürt günü, ya da güneşi), Hatawê Kurd (Kürt Güneşi) adlı iki dergi çıkardı.

Yine aynı yıllarda İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti ve Kürt Teavün Cemiyeti adlı iki örgüt oluşturuldu.

Ancak bu özgürlük havası çok sürmedi. Özgürlük, eşitlik gibi burjuva demokratik sloganlarla iktidara gelen ve bu nedenle baskı altındaki ulusların, azınlıkların desteğini, sempatisini kazanan İttihat ve Terakki, çok geçmeden ırkçı ve şoven yüzünü gösterdi. Kısa bir soluk alma döneminden sonra İttihat ve Terakki, demokrasi ve özgürlüğe sırtını döndü, bir baskı rejimi kurdu; başka dillerde çıkan yayınlar yasaklandı ve bu arada *Hêvi* örgütü de kapatıldı.

Müttefik devletlerle Osmanlı hükümeti arasında 10 Ağustos 1920 de imzalanan Sevr Andlaşmasına bir de Kürt temsilcisi (Şerif Paşa) katıldı. Bu andlaşmaya göre Doğu'da Ermenistan ve Kürdistan teşkil ediliyordu. Sevr andlaşmasının Kürtlerle ilgili 62, 63 ve 64. maddeleri şöyledir:

Madde: 62 — İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetleri tarafından kendilerine yetki verilmiş üç üyeden müteşekkil bir komisyon İstanbul'a yerleşerek anlaşma başkanlığının tüzüğüne göre, belirtilmiş bulunan altı aylık müddet içerisinde, Fırat'ın doğusunda bulunan ve sınırları ileride tesbit edilecek olan Ermenistan'ın güneyi ile Türkiye, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzeyi arasında belirtilmiş bulunan ve Kürtlerin hâkim çoğunlukta buldukları bölgeler için, andlaşmanın 1, 2, 3, derecelerine uygun olarak dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılamaması ha-

linde komisyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Adı geçen plan bu bölgeler dahilinde Asuro - Keldani ve diğer etnik dini cemaatlerin tüm azınlık haklarını garanti altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, bizzat yerinde tetkiklerde bulunacak ve gerek Türkiye, gerek aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik bahis konusu olursa bu değişiklikleri anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecektir.

Madde 63 — Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirdiği günden itibaren üç ay içinde icra edileceğini tahhüt eder.

Madde 64 — Andlaşma başkanlığının tesbit ettiği tarihten itibaren geçen bir yıllık müddet içerisinde, şayet 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu izhar eder ve Milletler Cemiyetine müracaat ederse ve şayet Cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğu kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ile ünvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder.

Bu vazgeçme işleminin detayları başlıca müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan Devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra, bu bağımsız Kürt devletine, günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin de kendi arzuları ile birleşmeyi istemeleri halinde müttefik güçler bu birleşmeye karşı bir itirazda bulunmayacaklardır.

Sevr andlaşması, bilindiği gibi ölü bir andlaşma olarak kaldı. Andlaşma Kürdistan'la ilgili olarak bir çok şeyi muğlak bırakmıştı. Bir kere Kürdistan'ın Ermenistan ile arasındaki sınır belirsizdi. Bu bölgede Ermeni halkının tümüyle terkettiği ve zaten eskiden beri Kürt halkının çoğunlukla olduğu birçok il, «Fıra-

tın doğusunda» kurulacak Ermenistan'a bırakılıyordu. Diğer yandan Musul bölgesi, yani güney Kürdistan'da bu sınırların dışında tutuluyordu. Bu nedenle andlaşma Kürt halkı arasında pek bir yankı yapmadı, hatta, yukardaki nedenlerle tepkiyle karşılandı.

Emperyalist devletlerin düşündüğü, hiç kuşkusuz, ne Ermeni halkının ne de Kürt halkının kaderi idi. İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar, kendilerine birer pay koparmak için çabalamaktaydılar. Nitekim İngilizler Musul'u kendi nüfuz alanlarındaki Irak sınırları içine almakla meşguldüler. Bu paylaşmayı kolaylaştırmak için bir yandan da Yunanistan harekete geçirildi. Yunan burjuvazisi kitlelerde şoven duyguları kamçılayarak ordularını Anadolu'ya çıkarttı.

Çarlık Rusya'sında devrimin patlak vermesi, Doğu Anadolu'ya girmiş çarlık ordusuyla birlikte Ermeni birliklerinin de çekilmesine yol açtı. Sovyet hükümeti emperyalist saldırıya karşı Ankara hükümetini destekledi. Anadolu halkı Ege'de, Güney'de ve Kürdistan'da yabancı saldırısına karşı koydu ve bu direniş, başlangıçta, herhangi bir merkezi yönlendirme olmadan meydana geldi. Yabancı saldırısına karşı Anadolu halkları tam bir dayanışma halinde karşı koydular, Türkler kadar Kürtler de kurtuluş hareketinin örgütlenmesinde etkin oldular. Ancak bu dayanışma savaştan sonra sürdürülemedi; çünkü savaştan sonra demokratik bir yönetim oluşturulmadı; Kürt halkıyla diğer azınlık halkların ulusal ve demokratik hakları tanınmadı; bu halklara karşı sistemli bir milli baskı ve zorla türkleştirme uygulamasına geçildi.

LOZAN KONFERANSINDA KÜRT SORUNU

Lozan Konferansında Musul sorunu en önemli tar-

tısmalardan birini oluşturdu. İngilizler, başından beri hesaplarını Musul petrolü üstüne yapmışlardı. Bu bölgeyi Irak'ın sınırları içine dahil etmek için bin dereden su getiriyor, güya Arapların ve Kürtlerin haklarını, çıkarlarını savunur görünüyorlardı. Irak'ta Kral Faysal'ın yönetiminde kukla bir hükümet oluşturmuşlar ve bunu Kürtlere de zorla kabul ettirmeye çalışıyorlardı.

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti ise bölge halkının çoğunluğunun Kürt olduğundan hareketle, şu gerekçeyi ileri sürüyordu:

Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istemedikleri iddiası hiç de doğru değildir.

Gerçekten yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar; Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına geçtiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümetidir, çünkü, Kürtlerin gerçek ve meşru temsilcileri Millet Meclisine girmiştir ve Türklerin temsilcileriyle aynı ölçüde ülkenin hükümetine ve yönetimine katılmaktadırlar.

Kürt halkı ve yukarıda belirtilen temsilcileri, Musul vilayetinde oturan kardeşlerinin Anayurttan ayrılmalarına razı değildirler; böyle bir ayrılmaya engel olmak için bütün fedakârlıklara katlanmaya hazırdırlar.

İsmet Paşa, Güney Kürdistan'daki Kürt halkının İngilizlere karşı direnişini de «Türkiye'ye karşı bağlılığın» bir işareti olarak değerlendirmektedir... Oysa daha sonra göreceğimiz gibi Kürtler bağımsızlıkları için dövüşmekte idiler. İsmet Paşa, savaş içinde Kürtlerin tutumuyla ilgili olarak da şöyle diyordu:

Son savaşlarda Kürtlerin kötü dövüşmüş olduklarının

söylenmesine gelince, Türk Temsilci Heyeti, Dünya savaşına ve Bağımsızlık savaşına katılmış Türk ordusunun bütün komutanlarının, yurdun kurtuluşu için Kürt halkının yaptığı hizmetleri ve katıldığı fedakârlıkları saygı ve hayranlıkla belirttiklerini söylemeyi bir ödev bilmektedir. Özellikle Sultan'a ve şimdi ortadan kalkmış bulunan İstanbul Hükümetine karşı savaşta, düşmanlarımızın saldırısına uğramış Anadolu'nun çeşitli cephelerinin savunulmasında olduğu gibi, Yunanlıların tam bir bozgunuyla sonuçlanan saldırıda, aynı amaca varmak ve aynı ülküyü gerçekleştirmek için Kürtlerle Türkler tam bir işbirliği için çalışmışlardır.

...Kürtler Türkiye'de her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımlardan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk hükümetini hiç bir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisinde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerini etkili olarak katılmaktadırlar.

Kullanılan ad ne clursa olsun, gerçekte bir sömürge olacak bir ülkede, yabancı bir devletin uyruğuna geçme üzere, şimdiki durumunu değiştirmek isteyen tek bir Kürt bile yoktur.

Böyle bir durumda, kendilerini temsil etmeyecek bir Hükümet ve Parlamentoda uzaktan yönetilecek olan ülkelerinin kaderi üzerinde hiç bir gerçek etkileri olmayacağı Kürtler bilmektedirler.

Yurttaşlık haklarını ve yetkilerini kapsamayacak olan sözde özerk bölgelerin halklarına tanınacağı söylenen haklar, Kürt soyu gibi üstün bir soyu hiç tatmin etmeyecektir.

Musul Kürtleri için olduğu kadar, Anadolu'nun öteki yerlerindeki Kürtler için de geçerli olan bu düşünceler... (17)

İngiliz Temsilcisi Lord Curzon ise bunlara karşı şöyle diyordu:

(17) **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler; Seha I. Meray, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, cilt 1, kitap 1, s. 348-349.**

...Şimdi, Kürtlerin durumunu inceleyelim: bunların sayısının 750.000 ile 800.000 arasında bir toplam nüfus içinde, 455.000 olduğunu daha önce söylemişim. Kürtlerin Türk soyundan olduğunu tarihte ilk defa bulup çıkaran, belgelerden birini kaleme alan Türk Temsilci Heyeti olmuştur. Bugüne kadar hiç kimse, bunun böyle olabileceğini aklına bile getirmemiştir. Bu halkın kökeni oldukça karanlıktır. Dip notlarından birinde, İsmet Paşa, Kürtlerin Turan asıllı olduğu görüşünü öne süren tek bir kaynak göstermiştir; fakat bu görüşe en yetkili yazarlar katılmadıkları gibi, gerçekte de, bildiğim kadarı, bu görüşü hiç kimse paylaşmamaktadır. Kürtlerin İran soyundan olduğunda, genel olarak herkes birleşmektedir; Kürtler bir İran dili konuşmaktadırlar; görünüşleri Türklerinkinden tamamiyle başkadır: görenekleri ve kadınlarla ilişkileri bakımından da Türklerden ayrılmaktadırlar. Ben Kürtlerin memleketlerinde bulundum; bu konuda bir uzman olduğumu iddia edememekle birlikte, her zaman bir Türkü bir Kürtten ayırabileceğime bahse girerim; kör değilsem, birini ötekine karıştırmam. Şimdi, Türk olarak sahip çıkılmak istenilen bu Kürtler, yüzyıllar boyunca dağlarda kendi başlarına bağımsız yaşamışlardır. Kürtler, İstanbul'dan gelen her türlü müdahalelere karşı direnmişlerdir. Türk hükümeti Güney Kürdistan üzerinde hiç bir zaman etkili bir otorite kuramamıştır. Türk valilerinin bu memlekete giremedikleri sık sık olmuştur; yolculuklarını oraya kadar uzatabilmek için uzun süre bekledikleri çok görülmüştür; bir kez buraya gelince de, ancak çok zayıf otorite kullanabilmişlerdir...

...Ankara'nın Kürt milletvekillerine gelince onların nasıl seçilmiş olduklarını kendi kendime sormaktayım. Halk oyuyla seçilmiş bir tek milletvekili var mıdır? Bütün bu insanların doğrudan doğruya atanmış oldukları ve bunlar arasında bir takımının, dil bilmedikleri için, Meclisin çalışmalarına katılamadıkları herkesçe bilinmektedir. Bu yüzden, Ankara'da, Kürt topluluğunun (cemaatinin) Parlâmentoda temsil edildiği iddiasına çok ağırlık vermek gerektiğini sanmamaktayım.

Türklerle Kürtler arasındaki genel ilişkilere gelince, Kürtlerin Türk yönetiminden hoşnutsuzluklarını sürekli

olarak açıkladıklarını herkes bilmektedir. Dört yıldır, İngiliz Hükümetine hayal kırıklığına uğramış Kürtlerden gelen ve Kürdistan'ın özerkliği ya da bağımsızlığıyla ilgilenmemizi isteyen protestolar yağmaktadır (...) Aldığımız bütün bilgiler göstermektedir ki, Kürtlerin kendi bağımsız tarihleri, görenekleri, gelenekleri ve karakterleriyle, özerk bir soy olarak ortaya çıkmaları gerekmektedir. Yönetimimizin amaçlarından ve gerçekten —tam olmasa bile— elde edilen sonuçlardan biri, bu bölge için bir özerklik sistemi kurmak olmuştur; bu mahalli özerklik sisteminin kendi yönetimi ve yazılı bir Kürt dilini öğretmeye çalışacak kendi okulları olacaktır. Bu koşullar altında neden bu halk Ankara'ya teslim edilsin ve niçin orada bir plebisite başvurusun? Bu plebisiti isteyen Ankara'dır. Kürtler hiç bir zaman plebisit istememişlerdir. Bu zavallı halk bunun ne anlama geldiğini de bilmemektedir. . (18)

Görüldüğü gibi gerek İngilizler, gerek Türk heyeti Kürtlere karşı büyük şefkat (!) göstermekte ve onun haklarını, geleceğini birbirlerine karşı savunmaktadırlar!... Bu amaçla Kürtlerin tarihi, soy-sopları üzerinde tartışmaya girmişlerdir... Ama bu konuda Kürtlerin ne düşündükleri kendilerine sorulmamıştır tabi, onlar sulh konferansında temsil edilmemektedirler. Sonunda Musul sorununun çözümü ertelenir; Andlaşmanın 3. maddesinde, Irak ile ilgili sınır için şu karara varılır:

Türkiye ile Irak arasındaki sınır, işbu andlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır.

Öngörülen süre içinde iki Hükümet arasında bir anlaşmaya varılamazsa anlaşmazlık Milletler Cemiyeti Meclisine götürülecektir. (19)

Daha sonra ise, 1926 yılında İngiltere ve Türkiye arasında varılan anlaşma ile Musul Irak'a terkedildi

(18) a.g.e., cilt 1, kitap 1, s. 358-359.

(19) a.g.e., Takım 2, cilt 2, s. 4.

ve böylece bu sorun «dostça» çözülmüş oldu.. Böylece Kürt halkı üzerinde yapılan pazarlık, Kürdistan'ın bir kez daha parçalanmasıyla sonuçlandı.

İsmet Paşa ile Lord Curzon'un Lozan'da Kürt sorununu üzerindeki tartışmaları, bir kurtla bir panterin bir kuzunun kaderi üzerindeki tartışmasına benzer. Her iki taraf da, kendi midesine indiği taktirde kuzunun daha mutlu olacağı kanısındadır... İsmet Paşa'nın görüşleri, bazı değişikliklere uğrayarak daha sonra da Türk egemen sınıflarının görüşü olmakta devam etti. Buna göre «Kürtler kendi kaderlerini Türklerin kaderlerine bağlamışlardır, Türk yönetimi altında yaşamak istemektedirler». Türk burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri Kürt halkını özgürlüğe ve ulusal haklara sahip olmaya lâayık görmemekte ve Kürt halkının da aynı düşüncede olduğunu ileri sürmektedirler.

Kürt halkının Kurtuluş Savaşında Türk halkıyla omuz omuza savaştığı elbette doğrudur. Bu da doğal birşey, çünkü onun yurdu da saldırıya uğramıştı; her iki halkın ve bu arada ne Türk ne de Kürt olan Çerkezlerin, Lazların Anadolu'nun işgaline karşı birlikte dövüşmeleri, emperyalist saldırıyı püskürtmeleri tüm bu halkların çıkarına idi. Bu direniş, Türk burjuvazisinin ırkçı ve şoven amaçlarını gerçekleştirmek, kendi başına efendi seçmek için değil, en az bilinçli karşı koymalarda bile özgür yaşamak içindi. Nitekim daha savaştan önce Kürt halkının ulusal haklarını gerçekleştirmeyi amaç edinmiş ulusal örgütler oluşturulmuştu.

Lozan'la oluşturulan Irak devletinin bir İngiliz sömürgesinden başka bir şey olmadığı ve Kürt halkının sömürge yönetimini istemediği, Irak sınırları içinde olmayı reddettiği doğrudur. Ama Kürt halkı Os-

manlı yönetimini ve başka bir yönetimi de istemiyordu. Nitekim Güney Kürdistan'daki halk, Faysal'ın kiral seçilmesi için yapılan İngiliz tekliflerini reddetti ve kendi hükümetini oluşturmaya çalıştı.

Ankara hükümeti, Lozan'da Kürt halkıyla ilgili sarfettiği parlak sözleri çabuk unuttu. «Hem Türklerin hem Kürtlerin» meclisi ve hükümeti olarak nitelenen meclislerden ve hükümetlerden çok geçmeden Kürt halkına karşı jenosid ve sürgün fermanları çıktı. Başlangıçta Büyük Millet Meclisinde güya Kürdistanı temsil eden 72 mebus vardı. Ama çok geçmeden Kürdistan sözcüğü de Kürt sözcüğü de, kimsenin ağzına almaya cesaret edemeyeceği tehlikeli kavramlar haline geldi. Andlaşmanın 39. maddesi bile çiğnenecek Kürtçe basın ve yayına olanak tanınmadığı gibi, Kürt halkının tarihi ve kültürü üzerinde yoğun bir baskı, yoketme politikası uygulandı ve Kürtçenin halk tarafından konuşulması bile yasaklandı, kovuşturma konusu oldu. Kürdistan'da 1925'ten 1940'a kadar ayaklanmalar birbirini izledi. Ülke alt-üst oldu, ekonomik ve sosyal alanda tam bir yıkıntıya sürüklendi. İktidarlar yalnızca bölgenin doğal kaynaklarını, yeraltı ve yerüstü ürünlerini sömürmeye yönelik bir ekonomi politikası uyguladılar. Ve bütün bunların sonucu, Kürdistan, Türk burjuvazisi için tipik bir sömürge işlevi gördü, bu niteliği yıllar geçtikçe daha da belirginleşti. Arabistandaki İngiliz ve Fransız sömürgeleri özgülüklerine kavuştuktan çok sonra bile Kürdistan'ın parçalanmış durumu ve Kürt halkının üzerindeki ulusal boyunduruk devam etti. Üstelik birzamanlar kendileri de birer sömürge toplumu olan Irak gibileri, ekonomik bakımdan geliştiler ve Kürdistan'ın birer parçasını sömürgeleştirdiler...

Kürt halkının, âdeta kendi rızasıyla ulusal köleliğe evet dediği tarzındaki şoven ve ırkçı iddianın gerçeklerle bir ilişkisi yoktur. Yüzyıllardır özgürlüğü için savaşıyan, bu uğurda büyük kayıplar veren ve sonsuz acılara katlanan Kürt halkının özgür olmayı istemediğini söylemekten daha saçma bir şey olamaz. Hiç kuşkusuz Kürt halkı Türk halkıyla, Arap halkıyla veya başka bir halkla birlikte de yaşayabilir. Günümüzde Sovyetler birliğinde onlarca halk, oluşturdukları demokratik bir yönetim altında birlikte yaşamının örneğini vermektedirler. Yugoslavya'da, Çekoslovakya'da, İsviçre'de de bunun örnekleri görülmektedir. Ancak bunun için, herşeyden önce Türk burjuvazisinin, büyük toprak sahiplerinin ve onların işbirlikçisi Kürt gericilerinin Kürt halkı üzerindeki ulusal baskı mekanizmasına, Kürdistan'ın sömürge statüsüne son verilmesi gerekir. Ancak gerçekten demokratik bir Türkiye'de, ancak özgür ve eşit şartlarda halklar arasında serbest rızaya dayanan birlik gerçekleşebilir.

KURTULUŞ SAVAŞI DÖNEMİNDE KÜRTLERİN DURUMU

Lozan Konferansına nasıl gelindiğini ve daha sonraki olayları doğru kavrayabilmek için Kurtuluş Savaşı döneminde Kürtlerin tavrına ve Kürt ulusal hareketinin durumuna bakmakta yarar var.

Daha önce de söylediğimiz gibi, Anadolu halkları yabancı saldırısına karşı ortak bir direnme gösterdiler. Kurtuluş Savaşının hazırlanması ve yürütülmesi sırasında kitleleri etkileyen Türk milliyetçiliği veya o türden ulusal bir ideoloji değildi. Dikkatli bir biçimde

bundan kaçınıldı ve ümmetçi ideoloji kullanıldı. Başlangıçta Padişaha ve halifelik kurumuna karşı herhangi bir tepki de sözkonusu değildir. Aksine Anadolu'da, padişahlığın ve halifeliğin tehlikede olduğu, onları kurtarmak için harekete geçilmesi gerektiği söyleniyordu. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçtikten kısa bir süre sonra Amasya'da şunları söylüyordu: «Amasyalılar, padişah ve hükümet itilaf devletlerinin elinde esirdir. Bu kötü vaziyete bir çare bulmak için sizinle işbirliği yapmaya geldim.» Erzurum Kongresinde yaptığı konuşmayı ise şu sözlerle bitiriyordu: «En son olarak niyazım şudur ki cenabı vâhib-ul amâl hazretleri habibi ekremi hürmetine, bu mübarek vatanın sahip ve savunucusu ve diyaneti celile-i ahmediyenin (kutsal Müslüman dininin) kıyamet gününe kadar en sâdık koruyucusu olan necip milletimizi ve büyük saltanat ve hilâfet makamını korusun ve mukaddesatımızı düşünmekle görevli olan heyetimizi muvaffak buyursun... Amin...»

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu şekilde davranmış olmaları doğaldır. O dönemde Türk milliyetçiliği ancak küçük bir aydın azınlık arasında etkileyici olabilen, bir akımdı ve geniş halk kitlelerinin ulusal sloganlarla sürüklenmesi olanaksızdı. Kaldı ki Türk milliyetçiliğinin sloganları, Türk olmayan halklar arasında tepkilere yol açabilir ve geniş bir cephe kurulmasını engelleyebilirdi. Dini sloganlar kullanılarak, padişahlık ve halifelik kurumunun kitleler üzerindeki etkinliği değerlendirilerek geniş ve ortak bir hareket yaratılabilirdi.

Kurtuluş Savaşının başlarında Mustafa Kemal'in birçok Kürt beyine ve şeyhine, aşiret reisine gönderdiği mektuplar ve teller bu bakımdan son derece ilgi

çekicidir ve bunların tümü de aynı niteliktedir. Bunlarda halifelik kurumunun ve İslam dininin tehlike de olduğu, şark vilayetlerinin Ermenilere hediye edilmek istendiği; bu durumu önlemek için birlikte hareket etmekten başka kurtuluş çaresi olmadığı belirtilmektedir:

«Hilafet ve Saltanatın izmihlaline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çığnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiç bir müslümanı tasavvur edilemez... Milletin yekvücut olarak kuvvet ve kudretini cihana göstermesinden başka çare-i hâlas ve nokta-i istinat kalmamıştır. Gözlerinizden öperim efendim.» (13.8.1919'da «Şeyh Mahmut Efendi Hazretleri»ne gönderilen mektup, Atatürk'ün Büyük Nutku'ndan.)

Sevr Andlaşması ile Doğu illerinde bir Ermenistan'ın kurulmasının öngörülmesi zaten bu bölgede tepkiler doğurmuş, özellikle daha önceki Ermeni hareketi sırasında faal rol oynamış ve Ermeni mülklerini ele geçirmiş eşraf, «reddi ilhak» cemiyetlerinin kurulmasında öncülük etmişlerdir. Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılanların büyük çoğunluğunu Kürt eşraf ve reisleri teşkil etmektedirler. Sivas Kongresinde kabul edilen bildiride şöyle deniyordu:

30 Ekim 1918 tarihinde ve mütareke imzalandığı sıradaki sınırlar dahilinde kalıp, ezici bir İslâm ekseriyeti barındıran topraklar içindeki Osmanlı toprakları hiç bir suretle bölünmez bir bütün teşkil eder.

Osmanlı toplumunun bütünlüğü, milli istiklalin sağlanması, Saltanat ve hilâfet makamının dokunulmazlığı için Kuva-yı milliyeyi amil ve milli iradeyi hakim kılmak esası kesindir.

Vatanın neresinde olursa olsun bir işgale ve Rumluk, Ermenilik teşkili gibi teşebbüslere birlik halinde savunmak ve dayatmak esası meşrudur...

Görüldüğü gibi bu bildiride kullanılan «Osmanlı toprakları», «islâm ekseriyeti» gibi terimler toprakla-

yıcı, birleştirici nitelikte terimlerdir ve herhangi bir ulusa özgü değildir. Böylece ortak tehlike karşısında, doğudan batıya kitleler biraraya gelmiş; Doğuda Ermenilere, Batıda Yunanlılara, Güneyde Fransızlara ve İngilizlere karşı bir çeşit İslâm cephesi kurulmuş ve «gavur»a karşı savaşılmıştır.

Daha kurtuluş savaşı içerisinde Kürdistan'ın özerkliğini sağlamak için çabalar da görülüyor. Örneğin Kürt Teali Cemiyeti'nin bazı üyeleri, bağımsız bir Kürdistan'ın ilanını istemişlerdir. Ancak ülkenin genel bir saldırıya uğraması nedeniyle dayanışma ve birlikte karşı koyma eğilimleri ağır basmıştır. Bu konuda Dr. Nuri Dersimi şunları söylüyor: «Seyit Abdülkadir, ⁽⁵⁰⁾ Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirmekliğimizin Kürtlük şiarına yakışmadığını ileri sürüyor, şimdilik Türklere yardım etmeliğimiz lüzumunda ısrar ediyordu. Türklerin esasen bir Kürdistan kurma isteğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı padişahına bağlı muhtar bir Kürt idaresi tesisine rıza gösterdiklerini bildiriyor ve Türkler bu vaadlerinden caydıkları taktirde Kürt milletinin pazuvetini ile hakkını almaya muktedir olduğunu söylüyordu.» ⁽⁵¹⁾

1919 yılında Diyarbakır'da bir Kürt kulübü bulunmakta idi. Erzurum Kongresine Elazığ ve Diyarbakır'dan üye katılmamıştı. Bununla ilgili olarak Diyarbakır Vali vekili, 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta, Kürdistan'la ilgili olarak vilayet belediyesine Erzurum ve Trabzon'dan hey-

⁽⁵⁰⁾ S. Abdülkadir Kürt Teali Cemiyetinin başkanı idi. 1925'te Şeyh Said İsyanı sırasında İstanbul'dan getirilerek oğlu ile birlikte Diyarbakır'da idam edildi.

⁽⁵¹⁾ Kürdistan Tarihinde Dersim, s. 120.

can verici teller çekildiğini söylüyor, Kürt Kulübü'nün kapatıldığını ve mensupları hakkında takibat yapıldığını belirtiyordu. Mustafa Kemal, buna verdiği cevapta, «Kürt Kulübü hakkındaki hareket tarzı pek muvafık görülmüştür», diyor; Diyarbakır'da reddi ilhak ve müdafayi hukuk cemiyetlerinin kurulmasını ve Kürt Kulübü üyelerinin de bu cemiyetlere katılması için onlarla uzlaşılmasını tavsiye ediyordu.

Diyarbakır 13. Kolordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet ise, Sivas 3. Kolordu komutanlığına gönderdiği raporda şöyle diyordu: «Mıntıkamda Vilayeti Şarkıye'nin diğer mahalleri gibi kütleli vahide halinde vahdeti milliye tevafuku yoktur. İki ay evvel Diyarbakır'de yapılmak istenen inkılâp ve son Malatya hadisesi buna delildir. Bunda bazı Kürt gençlerinin de tesiri çöktür. Mütemadi irşadata ve teşvikata rağmen Diyarbakır ve Elaziz vilayetlerinden Erzurum Kongresine kimsenin iştirak etmemesi (...) Bahusus mıntıkamda Arap ve Kürt bir çok aşair olduğundan, bunları hilafet siyasetiyle elde tuttuğumuzu nazarı dikkate almak lazımdır. Esasen Ermenistan teşekkülünü kimse istemediğinden...» (Nutuk, vesika 88).

Ahmet Cevdet, Amasya'da Heyeti Temsiliye'ye gönderdiği 17.10.1919 tarihli yazıda da şöyle diyordu: «Memleket dahilinde ve hassaten İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti gibi camiya-i Osmaniye'nin parçalanmasına hizmet eden (...) Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey'in Kürt cemiyetinin ve Ermeni patrikhanezinin muavenet ve tesiri ile Malatya'ya tayin edildiğini alenen söylemiş ve Kürdistan istiklalini hazırlamaya çalışmıştır. Bu misalden ibret dersi alınarak (...) Kürdistan'a sulhün avdetine kadar yerli büyük me-mur gönderilmemelidir.» (Nutuk, vesika 156).

Mustafa Kemal ve arkadaşları, herhangi bir ayrılıkçı hareketi önlemek ve güçlü bir ittifak sağlamak için Kürtlerin ulusal haklarının tanınacağını garanti etmekten geri kalmıyorlardı. Osmanlı Hükümeti temsilcileriyle Heyeti Temsiliye arasında Amasya'da yapılan görüşme sonunda düzenlenen protokolde, Kürdistan'dan sözedilmekte ve Kürtlerin milli haklarının tanınması (yani bir çeşit özerklik) prensip olarak kabul edilmekte ve bunun Kürdistan'a duyurulması öngörülmekte idi.

Mustafa Kemal, 1920 Mayıs'ında Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada şöyle diyordu: «Meclisi alimizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir; yalnız Kürt, yalnız Laz, yalnız Çerkez değildir; fakat hepsinden mürekkep anasırı islâmiyedir. Samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh muhafaza ve müdafaasıyla iştigal ettiğimiz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasırı islâmiyeden mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir islâm unsuru bizim kardeşlerimiz ve menfaati tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır.»

Diğer yandan, yukarda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Kürtlerin herhangi bir milli organizasyon oluşturmamaları için de elden gelen yapılmıştır. Bu uğurda gerektiği zaman Kürtlere karşı kuvvet de kullanılmıştır. Yani savaş sırasında iki yönlü bir politika izlenmiş; bir yandan birleştirici dinî ve ortak çıkarlara dayanan sloganlar kullanılmış, diğer halkların varlığı ve hakları kabul edilmiş; diğer yandan da pratikte demokratik bir birliği imkânsız kılacak savaş sonrasının ulusal baskı ortamını getirecek tedbirler alınmıştır. Mustafa Kemal, 18.6.1919'da, Edirne 1. kolordu komutanlığına çektiği telgrafta, «İngiliz hi-

mayesinde bir Kürdistan teşkili hakkındaki İngiliz propagandası bertaraf edildi; Kürtler de Türklerle birleşti» diyordu.

Kurtuluş Savaşı döneminde Anadolu'da meydana gelen en önemli Kürt hareketi, Dersim Kürtleri tarafından desteklenen Sivas'ın Zara, Kangal, Divriği, Ümraniye yöresinde meydana gelen Alevi Kürt hareketi oldu. «Koçgiri olayı» diye nitelenen ve 1920-21 yılları arasında yer alan bu hareket Dr. Nuri'nin «Kürdistan Tarihinde Dersim» adlı eserinde ayrıntılarıyla anlatılmıştır (ayrıca bakınız: Koçgiri Halk Hareketi, Komal Yayınları).

1920 yılı sonbaharında Hozat'ta biraraya gelen Dersim aşiret reisleri ittifak halinde Ankara Hükümetine şunu bildirdiler:

«1 — Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümetinin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması,

2 — Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktasının ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi,

3 — Elaziz, Malatya, Erzincan ve Sivas mıntıkalrı hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevkufaların hemen serbest bırakılması,

4 — Koçgiri mıntikasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri çekilmesi». (15 Kasım 1920)

Bu istekler üzerine Ankara hükümeti, durumu yatıştırmak için Elaziz'den Dersime bir «nasihat heyeti» göndererek Kürdistan'ın isteklerini kabul edeceğini bildirmişti. Ancak Dersimliler bu heyeti kovmuşlar ve Elaziz'dan Ankara'ya şu teli çekmişlerdi:

«Sevr Muahedesi mucibince Diyarbekir, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetlerinde müstakil bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geliyor; binaenaleyh bu teşkil edilmelidir; aksi takdirde bu hakkı silah kuvveti ile almaya mecbur kalacağımızı beyan eyeriz.» (25 Teşrini Sani 1336, imza: Carbi Dersim Aşair Rüesası).

Ankara Hükümeti, bir yandan Koçgiri mıntıkasına askeri yığınak yaparken diğer taraftan Dersimlileri oyalamak için geniş bir propagandaya girişti. Dersimli şeflerden önde gelen birçok kişi ikna edilerek Dersim mebusu olarak Ankara'ya götürüldüler (Meço ve Diyab Ağalar, Ankara askerlik şubesi başkanı Dersimli Mustafa, kolağalıktan emekli Kango oğlu Ahmet Ramiz, binbaşı Hasan Hayri). Millet Meclisinin hem Türkleri, hem Kürtleri temsil ettiği yaygın şekilde işlendi. Bu tür mebusluk önerilerine kanmayan Dersim'in etkili lideri Seyit Rıza, «mühim bir kuvvetle Dersim merkezini işgal etti ve Mustafa Kemal'e çektiği telgrafla, Ankara'da bulunan ve Dersimliler adına mebus tayin edilen şahısların Dersim'i katiyen temsil selâhiyetini haiz olmadıklarını, Dersim'in bağımsız bir Kürt idaresi istediğini ve bu milli istek Ankara hükümeti tarafından kabul ve resmen ilan edildikten sonra, ancak Kürdistan'ın bir konfederasyon şeklinde Ankara ile işbirliği yapacağını bildirdi».

1921 yılında çatışmalar yoğunlaştı. Sivas, Elaziz ve Erzincan'da örfi idare ilan edildi. Koçgiri mıntıkasına geniş çapta jandarma ve ordu birliklerinin yanısıra, Topal Osman yönetiminde Laz milisleri de sevk edildi. Kış mevsimi ve bölgenin coğrafi yapısı nedeniyle Dersim aşiretlerinin etkin bir şekilde yardımcı olamadığı bu bölgede yine de güçlü bir direniş gösterildi.

Koçgiri hareketinin bir özelliği, 19. yüzyıldaki Kürt ayaklanmalarından farklı olarak hareketin yönetiminde Alişan, Alişer ve Dr. Nuri gibi aydınların önemli rol oynayışlarıdır. Dr. Nuri, Koçgiri hareketinin yenilgisine neden olarak o dönemde Kürt toplumunun aşiretçi yapısını, orta tabakaların noksanlığını, din-mezhep ayrılıklarının birlik sağlamaya engel olduğunu gösteriyor.

Türkiye'de resmi makamlar, Kurtuluş Savaşı sırasında patlak veren ve Ankara hükümetini birhayli uğraştıran Koçgiri hareketini de gerici bir hareket olarak suçlamışlar, meydana gelişinde İngiliz ajanlarının, İngilizlerle ilişkisi olduğu iddia edilen Kürt Teali Cemiyeti'nin etkisi olduğunu savunmuşlardır. Oysa o dönemde Kürt Teali Cemiyeti'nin herhangi bir Kürt hareketini istemediği ve Mustafa Kemal hareketiyle birlik halinde davranılmasından yana olduğu daha önce de belirtilmişti. Kürt Teali Cemiyeti gerçekten böyle bir şey isteseydi aynı dönemde Kürdistan'ın diğer kesimlerinde de benzer hareketlerin görülmesi kaçınılmazdı. Oysa bir Alevi Kürt mıntıkasında patlak veren bu direniş Kürdistan'ın diğer kesimlerinden destek görmemiştir. Şimdiye dek Koçgiri hareketine katılan hiç bir liderin herhangi bir İngiliz ajanıyla ilişki kurduğu ileri sürülememiştir. Zaten bu direniş ülkenin iç kısımlarında, Ankara'ya yakın bir bölgede yer almıştır. Kaldı ki İngilizlerin hesapları ne olursa olsun, Koçgiri hareketinin amacı Kürdistana otonomi verilmesini Ankara hükümetine kabul ettirmektir. Bu da İngilizlerden çok Kürt halkının çıkarlarını ilgilendiren bir istektir. Ankara hükümeti eğer Kürtlerin ulusal haklarını tanımaya niyetli olsaydı, bunu resmen açıklar, Kürt halkının ulusal örgütlenmesine karşı çık-

maz ve böylece bu çatışmalara da yer vermezdi. Oysa Ankara hükümetinin böyle birşey düşünmediği, yalnızca Kürtleri oyaladığı, daha sonraki olaylarla kesin bir biçimde açığa kavuşmuştur.

Ankara hükümeti böylesine demokratik bir çözüme yanaşmadığı, zor günlerde Kürt halkının sırtını okşayıp diğer zamanlarda varlığını bile kabul etmediği, onun ulusal ve demokratik nitelikteki isteklerine terörle karşılık verdiği ve Kürdistan'a salt bir sömürge gibi davrandığı içindir ki, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da ayaklanmalar birbirini izlemiş, ırkçı-şoven yönetim burada sürekli savaşmak zorunda kalmıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE KÜRT AYAKLANMALARI

Cumhuriyet döneminde, 1925'ten 1940'lara kadar hemen hemen aralıksız devam eden Kürt ayaklanmalarını gericilikle suçlayıp işin içinden sıyrılmak Türkiye'de gelenek olmuştur. Bu resmi ağız, çoğu zaman ilerici, hatta solcu geçinen küçük burjuva aydınlarınca da böylece benimsenmiştir. Bu baylara göre Kürt ayaklanmaları, Kemalist devrimlere karşı Kürt feodallerinin bir tepkisinden ibarettir; birkısım şeyhler ve toprak ağaları padişahlığın ve halifelüğün kaldırılmasına; lâiklik, kadın hakları, şapka ve yazı «devrimi» gibi reformlara karşı bu eylemlere girişmişlerdir. Ama bu ayaklanmaların ulusal amaçlar taşıdığını gizliyemiyen aynı çevreler, bizzat bu ulusal hedefleri de gerici diye nitelemekten geri kalmıyorlar.

Cumhuriyet sonrası yapılan her şeye burjuvazinin gözlüğüyle bakanlar için böylesine bir yorum do-

ğaldır. Ama Türk burjuva devrimi diğer yönleriyle de ele alındığı, Cumhuriyet döneminde olup bitenler objektif bir gözle, işçi sınıfının bakış açısıyla değerlendirildiği zaman durumun hiç de resmi ağızlardan ifade edildiği gibi olmadığı görülür.

Padişahlığın ve Halifeliğin kaldırılışı, Cumhuriyetin kuruluşu Türkiye’de burjuva devrimi açısından, hiç kuşkusuz, önemli bir dönüm noktasıdır ve burjuvaziyi iktidara getiren asıl dönüm noktası da budur. Bazıları Türkiye’de bir burjuva devriminin hiç yaşanmadığını söylüyorlar; bu yanlıştır. Burjuva devrimi, her ülkede Fransız devriminde olduğu gibi bir çırpıda, büyük bir alt-üst oluş biçiminde ve son derece radikal dönüşümlerle meydana gelmemiştir. Kaldı ki aslında Fransa’da bile devrim bir çırpıda olmadı; aristokrasi ve burjuvazi arasındaki mücadele yıllar sürdü. Burjuvazinin siyasi iktidarı ele geçişi, feodal üretim ilişkilerinin yerini kapitalist üretim ilişkilerine bırakışı, burjuva yaşama biçiminin topluma egemen olması çoğu toplumlarda uzun zaman alan bir süreç içinde olmuştur ve Türkiye de bunlardan biridir. Daha 19. yüzyıl ortalarından başlayarak yüzyıla yakın bir süre devam eden bu süreç içinde feodal imparatorluk yıkılmış, bir ulusal devlet doğmuş, kapitalist üretim ilişkileri egemen duruma gelmiş ve burjuva kültürü, burjuva yaşama biçimi topluma damgasını vurmuştur. Bu süreç içinde 1. ve 2. Meşrutiyet hareketleri, özellikle de Kurtuluş Savaşı dönemi ve Cumhuriyetin kuruluşu önemli dönemeç noktalarıdır ve burjuva devrimi doğrultusunda önemli adımları oluştururlar.

Bazıları Türkiye’de bir toprak devriminin yapılmamış olmasını ve bazı kapitalist ülkelerde görülen, emekçi sınıfların da yararlandıkları geniş boyutlu

burjuva demokrasisinin varolmayışını burjuva devriminin yeralmadığına kanıt olarak gösteriyorlar. Oysa burjuvazi açısından radikal bir toprak devrimi her durumda gerekli ve zorunlu değildir. Onun için önemli olan kapitalist gelişmenin önündeki feodal ilişkilerin ortadan kaldırılmasıdır ve bu bazı durumlarda evrimci yollardan da sağlanabilir. Türkiye'de de kapitalist ekonominin düzeyine, ihtiyaçlarına uygun olarak karasabandan motorlu tarıma geçilmiş, Kürdistan dışında genellikle, feodal toprak ağalığı kapitalist çiftçiliğe dönüşmüştür. Burjuva demokrasisine gelince, onun sınırlarının genişlemesi her yerde işçilerin ve diğer emekçi halk kitlelerinin mücadeleleri pahasına sağlanmıştır. Yoksa burjuva devrimciliğinin şartını mutlaka ileri derecede demokrat olmasına bağlamak yanlış olur. Hatta burjuvazi, demokrasinin boyutlarının geniş olduğu kapitalist ülkelerde bile, çıkarları zorladıkça ve fırsat buldukça, geriye adım atmaktan, hakları kısıtlamaktan, en zorba diktatörlük biçimlerine başvurmaktan geri kalmıyor.

Burjuvazi her ülkede, toplumsal gelişmenin belli bir döneminde ilerici rol oynayabilir. Burjuvazinin devrimciliği geçicidir. Nitekim en radikal dönüşümlerle iktidara geldiği ülkelerde bile işçi sınıfı ve diğer emekçi halk yığınları üzerinde baskı kurmuş, toplumsal gelişme açısından gerici bir nitelik kazanmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşu, bunu izleyen dönemde eğitimde yapılan düzenlemeler; laiklik, kadın hakları gibi konularda yapılanlar, hiç kuşkusuz, burjuva devrimi yönünde atılan adımlardır ve anti-feodal bir nitelik taşırlar. Burjuvazi iktidara geldikten sonra da bir süre feodal güçlerle iktidar konusun-

da cebelleşmiş, yerini sağlamlaştırmış ve bu sırada feodal ideolojiye karşı da mücadele etmiştir. Tarım, ticaret ve sanayi alanında atılan adımlar da, feodal üretim ilişkilerinin yerine kapitalist üretim ilişkilerini geçirmesi, üretim güçlerini geliştirmesi bakımından ilerici bir nitelik taşır. Ama diğer yandan burjuvazi, daha kurtuluş savaşı döneminde işçi sınıfına karşı da mücadele etmiştir. Kurtuluş hareketi içinde işçi sınıfının örgütlenmesi, saflarda etkinlik kazanması ustaca engellenmiştir. Egemen sınıflar, savaşın en kritik döneminde, Anadolu'da yürütülen kurtuluş savaşına dışardan büyük destek sağlayan, direnişçi birlikler örgütleyen Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Karadeniz'de boğdurmaktan geri kalmadılar. Savaşın hemen ertesinde ise işçi sınıfı baskı altına alındı, kendisine ne politik örgüt, ne sendika kurma hakkı tanındı; işçi birlikleri 1924 yılında feshedildiler. İşçiler, Osmanlı Devleti zamanında bile kullanabildikleri bazı haklarını Cumhuriyet döneminde 1960'lara gelinceye kadar kullanamadılar. İşte bu, burjuvazinin diğer yüzünü oluşturuyor. O, kendi sınıf çıkarları gereği anti-feodal olduğu bir dönemde bile, yine sınıf çıkarları gereği, anti-sosyalistti; işçi sınıfına ve emekçi kitlelere dikta uyguladı.

Burjuvazinin egemenliği kendisini en iyi biçimde 1924'teki iktisat kongresinde açığa vurdu. Zayıf burjuvaziyi palazlandırmak için devletin olanakları seferber edildi ve bunun yükü elbette emekçi kitlelere çektirildi. Bu durumda, zaten yoksul olan köylüyü daha da sağlamak, işçileri en düşük ücretlerle çalıştırıp mümkün olan en fazla kârı sağlamak gerekiyordu. Bunun için de işçilere örgütlenme, parti ve sendika kurma, grev yapma hakkı tanınmazdı. Köylülere

ağır vergiler bindirmek, tahsildarı jandarmayla birlikte köye göndermek gerekirdi. Burjuvazi anti-demokrat olmak zorundaydı... Burjuvazinin işi sınıfı ve emekçi halk kitleleri üzerinde kurduğu bu dikta, baskı ve sömürü mekanizması, çeşitli biçimlerde kitlelerin tepkileriyle karşılaştı. Ama ne işçiler, ne de yoksul köylüler gereği gibi örgütlü ve bilinçli değillerdi. İşçi sınıfı nitel ve nicel olarak zayıftı. rgtlenme ve yayın çabaları sert bir Şekilde ezildi. Solcu ve ilerici aydınlar yaşamlarını hapishanelerde, baskı altında, açlıkla cebelleşerek geçirdiler. Öte yandan yoksul halktaki tepkiler kimi durumlarda yanlış yollara, mistisizme kanalize oldu. Kitleler dini öğretiye sarıldılar, kurtuluşu eskiye dönmekte arar oldular.

Burjuvazi iktidarda yerini sağlamlaştırınca Kürt halkına ve diğer azınlık halklara karşı da tavrını derhal sertleştirdi. O, Kürdistan'a tatlı bir sömürge gözüyle bakıyordu. Balkanların, Arabistan'ın ve öteki yerlerin yitirilmif olmasını acı bir Şekilde anıyor ve bu son smrgeyi elinden kaçırmaya hiç de niyetli görünmüyordu. Bu nedenle Kürdistan'da bir baskı sistemi kurdu, Anadolu'daki diğer halkları eritmek, Türkleştirmek için tedbirlere girişti, ırkçı-şoven bir ideolojiye sarıldı. Türk burjuvazisi, kendi sınıfsal çıkarları için işçi sınıfına ve diğer emekçi halk kitlelerine nasıl demokratik haklar tanımadıysa, aynı biçimde Kürt Ulusuna ve diğer küçük halklara da ulusal ve demokratik haklar tanımayı reddetti. Zor, Şiddet ve sömürü yolunu seti o. Ki burjuvazinin kaderi dünyanın hemen her yerinde böyle olmuştur.

Böylece, Cumhuriyetin ilk yıllarında, burjuva devrimi açısından, anti-feodal yüzüyle ilerici bir nitelik taşıdığı dönemde bile, burjuvazi, diğer yüzüyle, anti-

demokrat ve gerici idi. Türkiye'de yeralan olaylara ve Kürt ayaklanmalarına bu genel çerçeve içinde bakmak gerekir. Nitekim burjuvazinin bu anti-demokratik tavrı, ırkçı-şoven tutumu Kürt toplumunda tepki yaratmakta gecikmedi; ulusal ve demokratik haklar isteyen; baskılara, ırkçı-şoven uygulamalara direnen Kürt halkı, bir dizi ayaklanmaya girişti. Kürt ayaklanmalarının özü buradadır. Ama bunun yanısıra ikinci dereceden etkenler olmuştur ve bunlar üzerinde de durulacaktır.

1925 ŞEYH SAİT HAREKETİ

1925 yılında patlak veren Kürt ayaklanması, lideri Şeyh Sait'in adıyla anılır. Türkiye'de resmi ağızlar, bu ayaklanmayı Cumhuriyete ve atılan ileri adımlara karşı gerici bir başkaldırı olarak nitelemişler ve hareketin ulusal özünü gizlemişlerdir.

Şeyh Sait hareketine, Şeyh Sait'in dışında başka şeyhlerin katıldığı, bu ayaklanma sırasında dini sloganlar kullanıldığı doğrudur elbette. Halifeliğin ve saltanatın kaldırılması, tüm Anadolu'da olduğu gibi Kürdistan'da da dini feodal kurumları rahatsız etmişti. Bu çevreler, toplumda yeralan ve sonuçta kendilerini de olumsuz yönde etkileyecek değişmelere karşı elbette tepki göstereceklerdi ve bu tepki de hiç kuşkusuz gerici bir tepkidir. Şeyh Sait ayaklanmasına bu tür itmelerle katılmış olanlar ve bu ayaklanmadan «şeriatı dönüş» yolunda sonuçlar bekleyenler olmuştur ve Batı'da da Şeyh Sait ayaklanmasını bu amaçla destekleyenler, sempatiyle karşılayanlar çıkmıştır. Ama bu etken Kürdistan'daki bu büyük ayaklanmanın te-

mel etkeni değildir; olsa olsa ikinci-üçüncü dereceden bir etkindir. Şu var ki resmi ağızlar, işlerine öyle geldiği için onu abartmışlar, salt bu unsuru gözler önüne sermişler ve olayların temel nedenlerini gizlemişlerdir.

Bir kere, Cumhuriyetle birlikte iktidarı kesin olarak alan burjuvazi ne feodal toprak mülkiyetine ne de feodal dini kurumlara karşı, onları böylesine büyük bir tepkiye sürükleyecek devrimci değişimlere girişmiş değildir. Gerçi halifelik ve saltanat kaldırılmıştır; ama bunun ötesinde toprak ağalarına, şeyhlere ve diğer gerici unsurlara yönelik olarak ne yapılmıştır? Burjuvazi köylüye toprak dağıtıp toprak ağalığına son verecek girişimlerde mi bulundu? Demokratik bir eğitim ve öğrenim seferberliğiyle Şeyhliğe, tarikatçılığa, feodal kurumlara karşı kitleleri uyarıcı ve örgütleyici bir kampanya mı açtı? Hayır, Şeyh Sait ayaklanmasının yer aldığı dönemde bunların hiçbiri yoktu ve daha sonra da, üst düzeyde girişilen bazı reformların ötesinde, kitlelerden yana, burjuvazinin önemli, bahse değer bir atılımı olmadı. Özellikle de Kürdistan'da kitlelerden yana ve feodal kurumlara karşı bir müdahale sözkonusu bile değil. Öyleyse, böylesine büyük bir «gerici» ayaklanmayı doğuran «devrimci» girişim neyin nesidir? Gerçek şu ki, burjuvazi, Şeyh Sait ayaklanmasını gerici bir tepki olarak suçlarken, ortada bu ayaklanmayı doğuracak çapta bir ilerici, devrimci atılımı yoktur. Ama aynı burjuvazinin Kürt halkına yönelik baskısı ve tehdidi sözkonusudur. Kurtuluş Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra halklar arasındaki ittifak ve dayanışma da sona ermiştir. Devlete Türk burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin şoven, ırkçı politikası egemen kılınmış, Kürt

halkına en küçük ulusal ve demokratik haklar tanınmamış ve hızla bir baskı mekanizması oluşturulmuştur. Savaş sonrasında ulusal ve demokratik haklarına ulaşacağını uman Kürt halkının bu duruma tepki göstermemesi olanaksızdı ve bu tepki ilk kez 1925 ayaklanması ile kendini gösterdi.

Şeyh Sait ayaklanmasının temelinde ulusal nitelikteki örgütlerin çalışmaları ve ulusal nitelikteki amaçlar vardır. Hareketin hazırlanmasında 1922 yılında kurulmuş olan Kürt İstiklâl Cemiyeti'nin büyük etkisi olmuştur. Dr. Nuri'nin eserinde sözkonusu örgütle ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir:

«Kürt haklarını korumak amacıyla 1922 yılında Cibranlı Miralay Halit Bey'in başkanlığında ve Bitlis mebusu Yusuf Ziya ile birçok Kürt subaylarının iştirakiyle Erzurum'da Kürt İstiklâl Cemiyeti adlı parti kurulmuştu. Bu parti ile işbirliği yapan Kürt subay ve aydınlarının maksadı bütün Kürdistanı kapsayan bir teşekkül yaratmaktı. Bitlis, Darahini (Genç), Elaziz, Diyarbakır, Urfa, Siirt ve daha birçok yerlerde parti şubeleri kurulmuştu (...) Bu fırkanın kurmay başkanı İhsan Nuri idi. Ve fırka dahilinde Vanlı Rasim, Hürşit, Tefvik Cemil ve Rıza adlı Kürt subayları dahi vardı. Bu subaylar yukarda adı geçen parti merkezinden aldıkları emir gereğince buldukları mütaka dahilindeki aşiretler arasında isyan teşkilatı yapmakta ve Kürtleri birleşmeye davet etmekte idiler (...) Bu teşkilata şeyhler de girmişlerdi. Başta Şeyh Sait olduğu halde, Melikanlı Şeyh Abdullah, Çapakçur'dan Çan şeyhleri, Palu'lu Şeyh Şerif ve daha birçok şeyhler dahil idiler.» (52)

Şeyh Sait ayaklanmasına katılan, bu ayaklanmada faal rol alan birçok kişinin anılarından anlaşıldığı üzere, ayaklanma, düşünüldüğü tarihten önce, hazırlıklar tamamlanmadan patlak vermiştir.

(52) Bakınız Dr. Nuri'nin a.g.e.

Şeyh Sait ayaklanması sırasında dini sloganların kullanılmış olmasına bakarak bu hareketi gerici bir hareket diye kestirip atmak pek yüzeyden ve yanlış bir değerlendirme olur. Unutmamalı ki Kurtuluş Savaşında da başlıca dini sloganlara başvuruldu. Başta Şeyh Sait olmak üzere, hareketin önde gelenleri, bu hareket sırasında Kürtler arasında birlik sağlamak için çaba gösterdiler, örneğin Dersim'in Alevi Kürt liderleriyle ilişkiye geçtiler. Aslında, gerçekleri tüm gizleme çabalarına rağmen, resmi makamlar da bunun bir ulusal hareket olduğunun bilincindeydiler. Diyarbakır İstiklâl Mahkemesi savcısı, bu ayaklanmayı Bosna, Hersek, Arnavutluk, Suriye ve Filistin kurtuluş hareketlerinin bir benzeri olarak niteliyor ve «Kürt ihtilâli» olduğunu söylüyordu. Mahkeme başkanı ise kararını açıklarken şöyle diyordu: «Aranızdan bazıları hükümetin idare yolsuzluklarını isyan bahanesi yaptılar, diğerleri hilâfetin müdafaasını sebep olarak gösterdiler; fakat hepiniz bir noktada birleştiniz. Bağımsız bir Kürdistan yaratmak.»

Ankara hükümeti, hareketin içinde şeyhlerin yer almasını, dini sloganlar kullanılmasını, hareketi gerici olarak nitelemek ve kendi sömürgeci, ırkçı-şoven politikasını gizlemek için ustaca kullanmıştır.

Bir kez bu hareketi Kürt feodalitesinin bir hareketi saymak yanlıştır. Ne şeyh Sait ayaklanmasında, ne de daha önceki ve sonraki Kürt ayaklanmalarında Kürt feodalleri aralarında birlik sağlamış ve harekete bir sınıf olarak katılmış değillerdir. Harekete katılanlar genellikle ulusal örgütlerle bağ kurmuş, ulusal duygular taşıyan kişilerdir ve bunlar feodal unsurların yalnızca küçük bir kesimidir. Çoğunluk ise ya tarafsız kalmış ya da karşı tavır takınmayı çıkar-

larına uygun bulmuştur. Tarihte ulusal hareketlerin gündeme gelişleri, aynı zamanda feodalitenin de sonuna yaklaştığı, feodal sınıfın dağılmaya yüz tuttuğu dönemlerdir. Böylesine dönemlerde yıkıntıya giden sınıfların içinden birkısım unsurlar değişime ayak uydurabilir ve gelişen hareketin içinde yer alır ya da sürüklenirler. Tarihte bunun pek çok örneği vardır. Örneğin Erzurum ve Sivas Kongrelerine, Ankara Birinci Büyük Millet Meclisine katılan feodal kişiler, aşiret reisleri, mollalar v.s. de, artık göçen bir toplum düzenini ayakta tutmaya değil, objektif olarak, bir burjuva cumhuriyetin kuruluşuna hizmet ettiler; onların sübjektif niyetleri bu olmasa bile..

20. Yüzyıl şartlarında bağımsızlığa, özgürlüğe yönelmiş her hareket ister istemez, —eğer sınıf güçleri ve politik öncülük sosyalizme yönecek kadar güçlü ve uygun değilse— burjuva karakterde olacaktır. Kürt ayaklanmalarını değerlendirirken bu noktayı —hareketin özünü, yöneldiği sonuçları— mutlaka gözönünde tutmak gerekir. Harekete katılanların bir kısmının etkili şeyhler olması, ya da kitlelerin dini sloganlarla etkilenmiş olmaları, hareketin genel yönünü, ulusal ve burjuva karakterini değiştirmez.

Bu hareketler başarıya ulaşırsalardı bundan ne gibi sonuçlar doğacaktı? Hiç kuşkusuz bu, Kürt halkı üzerinde ulusal boyunduruğun, milli baskının son bulması demek olacaktı. Elbette tek başına bu, toplumun tümünden sömürü ve baskıdan kurtuluşu demek değildir ve zaten hiç bir ülkede de öyle olmamıştır. Türk ulusu da, Arap ulusları da ve burjuva ulusal bir devlet oluşturmuş diğer pek çok halklar da sömürü ve zulme kesin olarak son verememişler-

dir. Sosyalizme varmadıkça sömürünün ve zulmün toplum yaşamında son bulması olanaksızdır ve ege- men sınıflar emekçi kitleler üzerinde onu sürdürecekl- erdir. Yine sosyalizme varmadıkça, ekonomik ve kül- türel bakımdan tüm geri kalmış uluslar, ileri emper- yalist ülkeler tarafından türlü yollarla sömürülecek- lerdir. Ama böyle olması, ulusal boyunduruğun son bulmasının, bir toplumun yaşamındaki önemini el- bette ortadan kaldırmaz. Kürt halkının ulusal boyun- duruğa son vermesi, Kürdistan'da tarımın, ticaretin, endüstrinin gelişmesi demek olacaktı. Kürt halkının dili ve kültürü üzerindeki sömürgeci baskısı son bu- lacak, kültürel ve sosyal yaşam gelişecekti. Ve bütün bunlar kaçınılmaz olarak feodal yapıyı, aşiretçi ve tarikatçı ilişkileri tasfiye edecek; ulusal birliği oluş- turacak ve ulusal gelişimi sağlayacaktı. «Gericî» ola- rak nitelenen Kürt ayaklanmalarının varacağı sonuç- lar hiç kuşkusuz, bunlardı.

Buna karşılık, gericî saydığı bu ayaklanmaları ezmekle övünen Türk burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri Kürt halkına ve Kürdistan'a neler verebil- miştir? Yüzbinlerce ölü, sürgün; hâlâ devam eden feodal-aşiretçi bir yapı; yoksulluk ve cehalet... Ülke- nin yeraltı ve yerüstü servetlerinin sömürüsü ve tala- nı, dünyada eşine az rastlanır bir milli zulüm... Kürt halkı kendi dilinde okullarda okuyamıyor, kendi dili- ni resmi olmayan işlemlerde, basın ve yayın alanında bile kullanamıyor; onun kültür değerleri yokedilme- ye çalışılıyor.

Bugün Kürdistan'da feodal ve aşiretçi yapının ayakta durabilmesinin tek nedeni sözkonusu ulusal boyunduruktur. Şoven iktidarlar işlerine geldiği za- man gericilikle suçladıkları güçleri, başından beri iz-

ledikleri politikayla bizzat kendileri ayakta tutmuşlardır. Bugün de sözkonusu feodal, aşiretçi, tarikatçı yapı ile tam bir iş ve güçbirliği halindedirler ve Kürt ve Türk halklarının devrimci, demokratik mücadelesinin karşısına ortaklaşa dikilmektedirler.

Görüldüğü üzere şoven burjuvazi, Kürt hareketlerindeki ikincil derecede etkenleri abartmakta, yalnızca onları göstermekte; asıl etkenleri, hareketin ulusal özünü ise gizlemektedir. Ve o, bundan yola çıkarak kendini dünyaya devrimci diye reklâm etmekte; Kürt halkı üzerindeki milli zulüm ve Kürdistan'a uyguladığı sömürge politikasını gözlerden saklamaya çalışmaktadır. Günümüzde bile iktidarlar, Kürt halkının ulusal ve demokratik nitelikteki ve çok daha ileri düzeydeki mücadelesine karşı benzer bir bakış açısını canlı tutmaya çalışmaktadırlar. Yıllar boyu bu görüşle şartlandırılmış çevrelerde, hatta sol geçinen bir çok kişi ve örgütte de benzer bir değerlendirme alışkanlığının devam ettiği görülüyor. Bu baylar, halkımızın her türlü ulusal ve demokratik tepkisini «bölgecilik», «ayrılıkçılık» diye küçümsemekten, kestirip atmaktan hoşlanıyorlar. Ama bütün bu saçmalıklar artık halkımızın haklı mücadelesini etkilemediği gibi. Türk halkının gerçekten devrimci ve demokrat güçlerinin gözlerini boyamaya da yetmiyor. Şovenizmin propagandası gün geçtikçe etkisini yitiriyor ve devrimci safların dışına atılıyor.

Türkiye'de resmi ağızlar, Şeyh Sait hareketinin arkasında da İngiliz parmağı olduğunu ve bu ayaklanmanın dış kışkırtmalar sonucu meydana geldiğini öteden beri iddia etmişlerdir. Ancak emperyalistlerin bu ayaklanmadaki rolüne dair ciddi bir kanıt gösterilememiştir. İngiliz emperyalistleri veya ötekiler, bu

bölgedeki çıkarları gereği Kürt ayaklanmalarından yararlanmak, onları kendi isteklerine göre yönlendirmek istemiş olabilirler. Ama besbelli ki emperyalistlerin hesap ve istekleri ile ulusal boyunduruk altında olan bir halkın hesap ve istekleri birbirine karıştırılmaz. Başkalarının tahriki ile Kürt halkının kitleler halinde ayaklandığını, binlerce kurban verdiğini iddia etmek gülünçtür. Nitekim daha sonraki Ağrı ayaklanmasıyla da Fransızlar ilgilenmişlerdir. Fransızlar Xwebûn cemiyeti ile ilişki kurmuşlar, Suriye'deki Kürtlere ufak-Tefek yardımlar da yapmışlardır. Onlar bunu yaparken, şüpheş bazı hesaplar da gütmüşlerdir. Ama kuşku yok ki Ağrı isyanını doğuran etkenler çok daha başkadır ve yukardan beri söylediğimiz gibi, temelde, Kürt halkı üzerindeki baskı ve sömürüdür. Emperyalistlerin Kürt ayaklanmalarına ilgisi asla ciddi bir yardım ve destek biçimine dönüşmemiştir. 1920'lerde Kürdistan'ı elbirliğiyle parçalayan emperyalist güçler, zaman zaman Kürt hareketlerini kendi çıkarlarına kullanmak istemişler, bunun yanısıra, Kürt halkının çeşitli direnişlerinin kırılmasında da büyük rol oynamışlardır. Nitekim Şeyh Sait ayaklanması sırasında, Kürt hareketini güneyden çevirebilmek için, Ankara hükümeti Fransızlarla anlaşmış ve birliklerini Suriye'den geçirmiştir.

AĞRI AYAKLANMASI, 1927-1930

Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra Şeyh Sait ve önde gelen yüzlerce kişi Diyarbakır ve Elazığ'da oluşturulan İstiklâl mahkemelerinde yargılanıp idam edildiler. Bunun yanısıra yüzlerce

köy ve kasaba yakılıp yıkıldı, 27.000 kişi öldürüldü. Arkasından Kürdistan'ın her tarafından Batıya bir sürgün hareketi başlatıldı. Ağrı çevresindeki ilk direnmeler bu sürgün hareketi sırasında başladı.

Ağrının merkezinde toplanıp jandarma birliklerinin nezaretinde Erzurum'a doğru yola çıkarılan kafilelerden yer yer, jandarmayla çatışarak kaçanlar Ağrı dağına sığındılar. Bazıları ise daha baştan sürgünden kurtulmak için köylerini terkederek Ağrı dağına sığındılar. Ağrı'daki direnişin liderlerinden Haski Tello da bunlar arasındaydı. Dağa sığınanların üzerine askeri birlikler gönderildi; ama onlar her keresinde bu birlikleri yenilgiye uğratarak direnmeye devam ettiler. Bu arada dağdakilere çevredeki aşiretlerden ve köylerden yenileri katıldı, savaşçıların sayısı bine ulaştı. Baskıdan ve sürgünden kaçanlar kadınları ve çocuklarıyla geliyorlardı.

Şeyh Sait hareketinin bastırılması sırasında Suriye'ye sığınan Kürt milliyetçileri 1927 yılında Xwebûn örgütünü oluşturdular. Bu örgüt, Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilatı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Millet Fırkası ve Kürt Ulusal Birliği adlı dört Kürt örgütünün birleştirilmesiyle oluştu. Ayrıca daha önceki olaylar nedeniyle Suriye'ye sığınmış olan Ermeniler de örgütün meydana getirilmesine yardımcı oldular. Bazı Ermeni aydınları, örgütün çalışmalarına katıldılar. Xwebûn, Ermenilerin tekrar yurtlarına dönmelerini ve Kürdistan'da Kürtlerle birlikte özgürce yaşamalarını öngörüyordu. Xwebûn, özellikle Suriye Kürtleri arasında örgütsel ve politik düzeyde, bunun yanı sıra dil ve edebiyat alanında önemli çalışmalar yaptı. *Hawar* ve *Ronahi* adında iki dergi çıkarıldı ve çeşitli yayınlar yapıldı.

Ağrı dağında bir direnişin başlaması üzerine Xwebûn, İhsan Nuri'yi bu bölgeye gönderdi. İhsan Nuri, Şeyh Sait ayaklanması sırasında Türk ordusunda yüzbaşı idi; Bitlis'te kendi birliğiyle ayaklanmaya katılmış ve daha sonra Suriye'ye sığınmıştı.

İhsan Nuri'nin Ağrı Dağına geliştinden sonra buradaki direniş daha ciddi bir şekilde örgütlendi. Çapulculuk, hırsızlık, ırz düşmanlığı yasaklandı ve sert şekilde cezalandırıldı. Bir matbaa oluşturularak *Gaziya Welat* adında bir gazete çıkarıldı. Çocukların ve yetişkinlerin eğitimi için kurslar açıldı. İsyancılar, çevresi kara harflerle yazılmış kırmızı bayraklar kullanıyorlardı: *Reşê Dorê Reşê me ye, sorê ortê xwina me ye* (Çevresindeki siyah yasımız, ortasındaki al kanımız). Bir de telsiz şebekesi oluşturulmuştu. *Xwebûn* cemiyeti. *Agiri Agır Dıbarine* (Ağrı Ateş Yağdırıyor) adlı bir bülten yayınlayarak savaş haberlerini ve ayaklanmanın amaçlarını isyancılara ve dünyanın belli yerlerine ulaştırıyordu.

Ankara Hükümeti, isyancıların üzerine sevkettiği askeri birliklerin bir sonuç alamaması üzerine (ki bu savaşta çok sayıda uçak da kullanıldı) görüşmeler yoluyla hareketi pasifize edip dağıtmaya çalıştı. Ancak bu çabalar da sonuç vermedi. 1930 mayısında Salih Omurtak komutasındaki iki orduyla Ağrı Dağı kuşatıldı. Aylarca süren çarpışmalarda Kürt savaşçıları 1700 harb esiri aldılar, 60 mitralyöz, 24 top ele geçirdiler ,12 uçak düşürdüler. İsyancılar sıkıştıklarında, zaman zaman İran tarafındaki Küçük Ağrı'ya geçiyorlardı. Onların bu hareket sahasını daraltmak için Türk hükümeti İran'la sınır değişikliği konusunda bir anlaşma yaptı. Doğu Beyazıt ovasından verimli bir bölüm İran'a bırakılarak Küçük Ağrı Türkiye

sınırları içine alındı. Dış dünya ile bağlantıları kesilen ve herhangi bir yerden yardım alamıyan Kürt savaşçıları, 1931 yılında bir yarma hareketine girişerek İran'a geçtiler. (53)

Ağrı ayaklanmasının bastırılmasından sonra da sivil halka karşı bir kırım hareketine girişildi. Erciş'in Zilan bölgesinde 44 köy halkının, çocuk kadın ve yaşlılar da dahil toptan yokedilmesi, o dönemde yapılanların küçük bir örneğidir. 1934 yılında bir sürgün yasası çıkarılarak Kürt halkı yeniden kitleler halinde Batı'ya sürüldü. (54)

Ankara hükümetinin bu tutumu, yalnızca İkinci Enternasyonel'in bir kararıyla protesto edildi. 30 Ağustos 1930'da Zürih'te yapılan toplantıda alınan kırım kararına karşı şöyle yazıldı:

Uluslararası Sosyalist Örgütünün Yürütme Kurulu, Dünyanın dikkatini, Türk hükümetinin sadece özgürlükleri için savaşan Kürtlerin direnmesini kırmak için değil, fakat aynı zamanda isyana katılmayan Kürt ahaliyi de imha etmek için giriştiği katliamlara çeker. Türk hükümeti böylelikle Kürt halkının Ermenilerin akıbetine uğratılmaya çalışmakta; kapitalist ulusların kamuoyları bu kanlı vahşeti protesto bile etmemektedirler. (55)

Aynı tarihlerde, Sivas Demiryolu'nun açılış töreninde konuşan Başbakan İsmet Paşa ise şöyle diyor:

Beş seneden beri Doğu vilayetlerimizde vukua gelen ve kökü dışarda entrikalarla köruklenen isyan, bugün günün yarısını kaybediyor. Bu ülkede sadece Türk ulusu

(53) Bakınız: Hıdır Murat, **Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadelesi**, Ronahi Y. s. 65.

(54) Bununla ilgili fazla bilgi için bakınız: İ. Beşikçi, **Kürtlerin 'Mecburi İskanı'**, Komal Y.

(55) L. Rambout, **Kürtler** Ronahi Y. s. 33.

etnik ve ırksal haklar talep etmek hakkına sahiptir. Başka hiç kimsenin böyle bir hakkı yoktur. Bu demiryolu sınırına ulaştığı gün, her türlü tereddüt ortadan kalkacak ve her türlü entrika, o zaman mutlak bir şekilde yerleşmiş olacak bu hakikatın önünde tesirsiz kalacaktır. (31 Ağustos 1930 tarihli Milliyet Gazetesi).

Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ise, Ödemiş'te kitlelere şöyle hitap ediyordu:

Biz Türkiye denen, dünyanın en hür ülkesinde yaşıyoruz, Mebusunuz inançlarından samimiyetle bahsetmek için buradan daha müsait bir ortam bulamazdı. Onun için hislerimi saklamıyacağım. Türk, bu ülkenin yegane efendisi, yegane sahibidir. Saf Türk soyundan olmayanların bu memlekette bir tek hakları vardır: Hizmetçi olma hakkı, köle olma hakkı. Dost ve düşman ve hatta dağlar bu hakikatı böyle bilsinler., (19 Eylül 1930 tarihli Milliyet Gazetesinden).

DERSİM HAREKETİ, 1936-1938

Ağrı hareketinin bastırılmasından sonra da Türkiye Kürdistanı'nda direnişler yer yer sürdü ve bu bölgedeki büyük Kürt ayaklanmalarının sonuncusu 1937 yılında Dersim'de patlak verdi.

Dersim, sarp, yalçın dağlarla çevrelenmiş, kontrol edilmesi güç coğrafyası ve bu yapıya ayak uydurmuş savaştı aşiretleri nedeniyle Osmanlıların da nüfuz edemedikleri bir bölgeydi. Gerek 19. yüzyıl boyunca, gerek Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Dersim'e karşı girişilen askeri hareketlerin hemen tümü sonuçsuz kalmıştı.

1820 tarihinde Dersim'in batı bölgesinde, Sivas yöresindeki Kürt aşiretleri Osmanlılarla savaşmışlardır. 1862-1866 tarihleri arasında Derviş Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusunun Dersim'e karşı gi-

riştiği hareket yenilgiyle sonuçlanmıştır. 1877-1878'de Semih, İsmail ve Ahmet Muhtar Paşaların yönetiminde bu bölgeye karşı girişilen başka askeri hareketler de aynı akıbet'e uğramıştır.

1906-1907'de Neşet Paşa, 1909'da İbrahim Paşa komutasında Osmanlı ordusu Dersim bölgesine iki kez saldırmış, ikisinde de yenilgiye uğramıştır. 1912'de aynı bölgeye karşı düzenlenen bir başka hareket de sonuçsuz kalmıştır. 1916 yılında Miralay Galatalı Şevket komutasında Dersim'e yönelen saldırı da geri püskürtülmüştür.

1920 yılında meydana gelen, Dersim'in batısındaki Koçgiri mıntıkası olaylarından daha yukarda söz edilmişti.

1930'da Ağrı ayaklanması sırasında Doğu Dersim'de de bir ayaklanma görüldü. Müşir Fevzi Paşa ile Albay Rüştü komutasındaki birlikler Dersim'deki ayaklanmanın bastırılmasıyla görevlendirildiler. Ekim 1930'da Dersimliler bazı birlikleri esir aldılar ve diğerleri Erzincan'a çekilmek zorunda kaldı. (56)

Ağrı ayaklanmasından sonra Türkiye Kürdistanı'nı genel olarak kontrol altına alan Ankara hükümeti için yalnızca Dersim önemli bir sorun olarak kalmıştı. 1936 yılından itibaren askeri birlikler yeniden Dersim'e karşı harekete geçirildi. Celal Bayar'ın başkanlığındaki hükümet, bu bölgeye karşı girişilecek hareket için meclisten yetki aldı. Bölgedeki çarpışmaları dünya kamuoyunun gözünden saklamak için İstanbul ve Ankara gazetelerinde, Fırat ve Murat kıyılarında yapılan manevralardan söz edildi.

(56) Bakınız Dr. Nuri'nin, C. A. Bedirhan'ın «Mektup»una yazdığı önsöz.

Dersim'deki direnmenin başında Seyit Rıza bulunuyordu. Onun en büyük yardımcısı ise daha önce Koçgiri hareketinde de önemli rol almış olan ozan Alişer'di. Batı bölgesinde kısmi seferberlik ilân edildi ve Dersim bölgesi tümüyle kuşatmaya alınarak dışardan tecrit edildi. Direnme son derece sert oldu ve ordu büyük kayıplar verdi. Ama diğer tüm Kürt hareketlerinde olduğu gibi aşiretler arasında güçlü bir ittifak oluşturulamamıştı. Bu nedenle direnmeye katılan aşiretler sayılı idi. Bir kesimi tarafsız kaldı ve bazı aşiret şefleri ordu ile işbirliği yaptılar. Çok eskiden beri aşiretler arasında süregelen çatışmalar, düşmanlıklar da güçlü bir birlik oluşturulmasını engelliyordu. Dersim hareketinin ayrıntıları, bu harekete katılmış olan Dr. Nuri'nin «Kürdistan Tarihinde Dersim» adlı eserinde anlatılmıştır.

Direnmenin bastırılmasından sonra Seyit Rıza ve bir kısım arkadaşları Elazığ'da kurulan istiklâl mahkemesinde idama mahkûm edildiler. 1938 yılında Dersim'de genel bir kıyıma girişildi. Ayaklanmaya katılmamış olan yerler de bundan payını aldı. 40-60 bin kişi öldürüldü. Kalanlar Batı illerine sürgün edildiler ve ancak 1948 yılından sonra yurtlarına dönebildiler.

Türkiye'de resmi ağzlar Dersim ayaklanmasını da, bu halkın okul, yol istemediği, ağaların toprak reformuna karşı çıktığı gibi nedenlere dayandırmak istediler. Bu saçmasapan iddiaları hâlâ da tekrarlayan «yazar»lar, «aydın»lar vardır. Resmi propaganda çarkının etkisinden kendini kurtaramamış en iyi niyetliler bile, bazı yöneticilerin ve jandarmanın baskısıyla izah etmeye çalışıyorlar olayları. Ama ayaklanma bastırıldıktan sonra silahsız ve sivil halka karşı girilen kıyım, bu ayaklanmanın da özünü ve asıl neden-

lerini göstermeye yetiyor. «Yol-okul istemeyenleri», «uygarlıktan kaçınanları» toptan imha etmek, doğrusu çok ilginç bir iyi niyet (!) gösterisidir... Avrupalı sömürgeciler de aynı iyi niyetlerle, halkları uygarlaştırmak, cehaletten ve gerilikten kurtarmak için dünyanın dört bir ucunda savaştılar, halkları zincire vurdular..

KÜRDİSTAN EKONOMİSİNİN YIKIMI VE ÜLKENİN MUTLAK VE NİSBİ OLARAK YOKSULLAŞMASI

Ötedenberi, Kürdistan'daki yoksulluğu ve geriliği, bölgenin «doğal yoksulluğu»na, dağlık ve «kış memleketi» oluşuna bağlayan kaba görüşler vardır. Aslında resmi merkezlerden türetilip sömürü ve zulmü gizlemekte kullanılan bu tür görüşler, sorunun üstünde fazla kafa yormayan kişiler tarafından da kolayca benimsenmektedir.

Oysa Kürdistan doğal bakımdan yoksul bir ülke değildir. Tam tersine yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından dünyanın sayılı zengin ülkelerinden biridir. Türkiye petrollerinin hemen hemen tamamı, Irak petrollerinin üçte ikiden fazlası, İran petrollerinin önemli bir bölümü Kürdistan'dan çıkmaktadır. Petrolün ötesinde ülke demir, kömür, bakır, krom başta olmak üzere çeşitli madenler bakımından son derece zengindir. Zaten bu zenginlikler yüzündendir ki Avrupalı sömürgeciler, daha yüzlerce yıl öncesinden bu bölgeye göz dikmişler ve orayı ele geçirmek için büyük çabalar göstermişlerdir. Kürdistan'ın bu-

günkü parçalı durumunun başta gelen nedenlerinden biri de budur.

Kürdistan akarsu kaynakları bakımından da son derece zengin bir ülkedir. Çağımızda endüstrinin gelişmesine en elverişli olan bölgeler maden ve akarsu kaynakları bakımından zengin olan yerlerdir. Çünkü akarsular, petrolden ve kömürden de önemli, tükenmez enerji kaynaklarıdır.

Kürdistan'ın tarıma elverişli topraklar bakımından yoksul olduğuna dair kanılar gerçeğe dayanmayan yanlış değerlendirmelerdir. Irak'ın başlıca tarım bölgesi, tütün, pirinç üretimi ve meyvacılığıyla ünlü olan Irak Kürdistanı'dır; ülkenin geriye kalan bölümü ise çoğunlukla çöllük alanlardan oluşmaktadır. İran Kürdistanı da öylesine önemli bir tarım bölgesidir. Türkiye Kürdistanı Türkiye'deki tarıma elverişli toplam arazinin yüzde 26,7'sine sahiptir. Türkiye'de tarıma elverişli arazi, toplam yüzölçümünün % 24,7 si olduğu halde Doğu'da bu oran % 25,7 dir. Türkiye'de bağ-bahçe arazisinin % 29,1'i, çayır ve meraların % 42'si Kürdistan'dadır. Bu bölge tarla arazisi bakımından İç Anadolu bölgesinden sonra ikinci sırayı; çayır, mera, bağ-bahçe arazileri bakımından ise birinci sırayı almaktadır. «Bir kelime ile Doğu Anadolu Bölgesinin Batı'ya oranla geriliğini açıklamak için fiziksel koşulların ötesinde, çok daha etkin sebepler tespit etmek gereklidir.» (57)

Kürdistan, çok eski zamanlardan beri bilinen önemli bir hayvancılık bölgesidir. Bu bölgede dağlar, ormanlarla kaplı olmadıkları yerlerde de mera olarak hayvancılığa son derece elverişlidirler. Hayvan-

(57) Bakınız Dr. Sedat Özkol, *Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm ve Türkiye*, s. 79-80. Ayrıca Hıdır Murat, a.ğ.e., sayfa 113.

cılığın Kürdistan ekonomisinde taşıdığı önemi, yazımızın birinci bölümünde, Nikitin'den yaptığımız alın-tılarla belirtmiştik. 1968 sayımlarına göre Türkiye'deki toplam koyunların % 29'1'i, sığırların ise % 27,9'u bu bölgede bulunmaktadır.

Kürdistan'da, kuzeyde ve dağlık kesimlerde iklimin sert olmasına gelince, bu, artık çağımızda teknolojinin gelişen düzeyi karşısında, toplumsal gelişmenin karşısında bir engel oluşturmamaktadır. Günümüzde Kanada, Kuzey Avrupa Ülkeleri, Sibirya gibi çok daha sert iklimlerde uygarlığın ileri düzeyde geliştiği görülüyor.

Kürdistan'daki yoksulluk ve gerilik iklim sertliğiyle açıklanamayacağı gibi (kaldı ki ülkenin her yerinde sert değildir), Kürdistan'ın doğal bakımdan yoksul olduğu tarzındaki yanlış ve gerçek dışı iddialara da dayandırılmaz.

Bu geri kalmışlığın nasıl şekillendiğini yazımızın birinci bölümünde verdiğimiz örneklerle belirtmiştik. Aynı nedenler 20. yüzyılda da devam etti.

Gerek Ermeni halkına karşı girişilen kırım ve bir milyondan fazla ermeninin ölüm veya göç nedeniyle bölgeyi terkedişi; gerek birinci dünya savaşı içinde batıya sürülen 650 bini aşkın Kürt ve onu izleyen dönemde birbiri peşi sıra yer alan kırımlar, sürgünler bölgenin nüfus yapısını alt-üst etti. Böylece üretimde en önemli unsuru teşkil eden insan gücü azaldı, tahriboldu. Bitip tükenmeyen savaşlar, kırımlar, sürgünler, insan gücünün yanı sıra, kaçınılmaz olarak tarımı, ticareti ve el sanatlarını felce uğrattı. Köyler, kasabalar yakılıp yıkıldı, ürünler tahribedildi. Böylesine ağır bir güvensizlik ortamında, kargaşa içinde sanatların, tarım ve ticaretin gelişmesi beklenemezdi.

Ama bunun da ötesinde, özellikle de Cumhuriyetin kuruluşundan ve Türk burjuvazisinin hızlı bir palazlanma dönemine girmesinden sonra Kürdistan'a karşı daha sistemli bir sömürü politikası uygulandı. Burjuvazi Kürdistan'a herhangi bir yatırımda bulunmadı; orayı bir vergi ve asker deposu olarak kullandı. Tarım ürünleri ve hayvanlar üzerine öylesine ağır vergiler bindirildi ki, kimi zaman köylünün tarlasından kaldırdığı mahsul vergiyi karşılamaya yetmedi ve o, ayrıca buğday satın alıp hükümete vermek zorunda kaldı. Kimi zaman köylüler hayvanlarını dağ-taş kaçırarak tahsildardan kurtulmaya çalıştılar.

El sanatları daha İmparatorluğun son dönemlerinde, Avrupa mallarının Osmanlı ülkesine sokulmasıyla birlikte çökmeye başlamışlardı. Cumhuriyet döneminde Batı bölgesinde gelişen kapitalizm bunu daha da hızlandırdı. El tezgâhlarına dayanan dokumacılık, Batıdaki fabrikalarda üretilip Doğu pazarına sürülen mallar karşısında hızla çöktü. Aynı şey demircilik, bakırcılık, deri ve ağaç işlemeciliği için de sözkonusu. Gerçi kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Batı bölgesinde de el sanatları aynı akıbete uğradılar; ama Batıda kaybolan küçük el sanatlarının yerini kapitalist nitelikte imalathaneler ve fabrikalar alırken; devlet, çeşitli teşvik tedbirleri ve bankalar yoluyla bu gelişmeyi hızlandırırken Doğu'da, yani Kürdistan'da böyle bir gelişim görülmedi. Burada yalnızca Batı'dan gelen metalleri kitlelere ulaştıran ve yerli ürünleri toplayıp Batıya sevkeden bir ticaret burjuvazisi oluştu. Böylece, tüm ülkenin emperyalizmin bir meta ve sermaye ihraç alanı oluşu gibi, Kürdistan da, bunun yanı sıra, Batıdaki burjuvazinin meta ihraç alanına dönüştü. Üstelik Türk burjuvazisi, kendisini gümrük

duvarları ve çeşitli tedbirlerle koruduğu halde, Kürdistan için herhangi koruyucu bir engel de sözkonusu değildi.

1950'lere gelinceye kadar, devlet eliyle bu bölgede yapılan yatırımlar, İnönü'nün «kendi ili» Malatya'ya yaptırdığı dokuma fabrikasının dışında, kışlalar, karakollar ve bölge madenlerinin sömürülmesine yönelik yatırımlar oldu. (Batman petrol tesisleri, Ergani bakır, Divriği demir ve Guleman krom yatakları gibi). Gerek madenlerin, hayvanların ve diğer ürünlerin taşınması, gerekse —İnönü'nün Sivas demiryolunun açılışında yaptığı konuşmadan anlaşılacağı üzere— askeri amaçlarla bölgeye iki demiryolu hattı uzatıldı. 1950 yılından sonra ise, çok partili burjuva yaşamının zorunlu sonucu olarak bölgedeki oy depolarını kontrol etmek, büyük toprak sahiplerini ve burjuvaları memnun etmek için bazı illere nazarlık türünden bir-iki fabrika açıldı; ama bunlar da durumu değiştirmede; aradaki uçurum giderek büyüdü. 1960'lardan itibaren beş yıllık plân uygulamaları dönemine geçildikten sonra da, bu plânlar da «geri kalmış bölgeler»in kalkındırılması için sözde birtakım tedbirler öngörülmüş olmasına ve burjuva iktidarları tarafından bunun geniş propagandası yapılmasına rağmen, bölgeye yapılan yatırımlar daima Türkiye ortalamasının çok altında oldu. Örneğin 1968-1970 döneminde Doğu bölgesindeki 22 ile yapılan yatırım tutarı toplam yatırımların ancak % 21,4'ünü bulmaktadır. (Geriye kalan 45 ilin yatırım tutarı 78,6 olmaktadır) Bu oran, bölgenin nüfusuna oranla da düşüktür; çünkü aynı yıllarda 22 ilin nüfusunun toplam nüfusa oranı % 24'tür. Kaldı ki sözkonusu 22 ile yapılan yatırımların büyük kesimi madencilik ve enerji alanına yapıl-

mıştır. (Türkiye'de madenler ve petrol alanındaki toplam yatırımların % 41,2'si, enerji alanındaki yatırımların % 28,1'i bu bölgeye yapılmıştır.) Madencilik ve petrol alanına yapılan yatırımların bölge kalkınmasına bir katkısı olmadığı ve yalnızca petrolerin ve madenlerin bölgeden sökülüp götürülmesine yaradığı bilinmektedir. Söz konusu yıllardaki enerji yatırımları ise başlıca Keban barajı ile ilgili yatırımlardır ve keban enerjisinin de nerede kullanıldığı malumdur. (58)

Aynı dönemde 22 ile yapılan imalat sanayii yatırımları % 10,3; turizm % 3,7; konut 23,1, eğitim % 28'dir. Ancak bu tür yatırımları değerlendirirken, örneğin konut yatırımlarının çoğunun resmi devlet yapıları (hapishane binaları, askeri tesisler, karakollar da buna dahildir); eğitim yatırımlarının da önemli kesiminin asimilasyona yönelik yatılı bölge okulları olduğu unutulmamalıdır.

1964 istatistiklerine göre bu bölgedeki devlet işyerlerinin sayısı Türkiye toplamına oranla % 10, özel işyerleri ise % 2,7'dir. Yine işçi sayısı % 5, çevirici makina sayısı % 14,5, elektrik motoru sayısı % 4,1, jeneratör sayısı ise % 1,1'dir. (59)

Doğu, katma değer bakımından tüm sektörlerde Türkiye ortalamasının altında olduğu halde, madencilik sektöründe Türkiye ortalamasının % 1,8 olmasına karşılık bu bölgede % 65,1'dir. Bu durum, kendisi sanayileşememiş bu bölgenin madenler bakımından taşıdığı önemi ve yoğun sömürüyü açık biçimde gösteriyor.

(58) Bu konuda bakınız: Doğu'da Yatırımların Durumu, Hüseyin Toprak, **Özgürlük Yolu**, sayı: 6.

(59) İsmail Beşikçi, **Doğu Anadolu'nun Düzeni**, s. 49.

Kürdistan'ın geriliği tarım alanında da belirgindir. Cumhuriyetten sonra ülkede genel olarak tarımda kapitalist ilişkiler gelişti, Batıda feodal nitelikte büyük toprak sahipliği giderek silindi. Buna karşılık Kürdistan'da motorlu tarım ancak 1950'lerden itibaren görünmeye başladı. Son 15-20 yılda Doğu'da da tarıma giren motorlu araç sayısının hızla artmasına rağmen, bu bölgede üretime egemen olan feodal yapı henüz kırılabilmiş değildir. Toprak ağalığı gücünü korumaktadır. Günümüzde, Türkiye'de feodal ilişkilerden sözedildiği zaman akla hemen Doğu ve Güneydoğu bölgeleri, yani Türkiye Kürdistanı gelmektedir. Bunda, 1940'lara kadar bölgede yer alan ayaklanmaların, sürdürülen savaşların payı büyük olduğu gibi, ondansonra da şoven iktidarlarca yürütülen ekonomi politikasının etkisi az değildir. Bölge halkının ürünlerini değerlendirmek, tarımı geliştirmek için ciddi bir çaba harcanmamıştır.

1964-68 döneminde Doğu bölgesine verilen yatırım kredileri toplam kredinin ancak binde 9'unu, ticari krediler ise toplamın % 2,5'ünü oluşturmaktadır. Plânlı dönemde, sözde geri kalmış bölgelerde yatırımları teşvik için bazı tedbirler ve yatırım indirimleri öngörülmüş olduğu halde, uygulama tam tersine olmuştur. Örneğin 1967 - 1970 yılları arasında Marmara Bölgesi, yatırım indirimlerinden % 61,5 oranında yararlanırken Doğu Anadolu ancak % 1,5 oranında yararlanabilmiştir. (60)

Devlet Plânlama Teşkilâtının iller itibariyle düzenlediği sosyo-ekonomik gelişme indeksine göre 1963 yılında Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişme düzeyi

(60) Onuncu Yılıımızda Dünya ve Türkiye, Turizm-İş yayınları, 1975, s. 205.

100 varsayıldığında Doğu bölgesininki 47'dir. Türkiye ortalaması 1967 yılında 138'e Doğu'nunki ise 65'e çıkmıştır. Görüldüğü üzere Kürdistan'ın gelişme düzeyi Türkiye ortalamasının yarısına bile ulaşmamaktadır. Kaldı ki, Türkiye ortalamasının oluşmasına Kürdistan azaltıcı bir etki yapmaktadır; bölge tek başına ülkenin geriye kalan kısmıyla kıyaslandığı zaman aradaki farkın daha da büyüyeceği açıktır.

Böylece Cumhuriyet döneminde, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesiyle birlikte Kürdistan üzerinde uygulanan daha da sistemli sömürü politikası sonunda, Türkiye Kürdistanı burjuvazi için bir pazar, bir sömürge rolü oynamış, yoksullaşmış, gelişme olanağı bulamamıştır.

Türkiye Kürdistanı, burjuvazi için yalnız son derece elverişli bir ham madde kaynağı (çünkü o buradan elde ettiği ham maddeler için kimseye herhangi bir bedel ödemek zorunda değildir), bir meta ihraç pazarı olarak önem taşımıyor, aynı zamanda ucuz işgücü bakımından da tükenmez bir kaynak oluşturuyor. Doğu'da hızla artan ve kendi bölgesinde istihdam olanağı bulamayan nüfus durmadan Batı'ya akıyor; böylece Batıdaki kapitalistler, çiftlik sahipleri, ellerinin altında, her zaman, diledikleri fiyata çalıştırabilecekleri bol işgücü buluyorlar. Bu durum, işçi ücretlerini düşük tutmak için de onlara uygun olanaklar sağlıyor. Yine Türkiye'den emperyalist ülkelere doğru varolan beyin göçü akımı, ülke içinde de Kürdistan'dan batıya aynen cereyan ediyor. Kürdistan'da çalışma olanağı bulamayan, hatta çoğu kez kendilerine politik sebeplerle bu olanak tanınmayan aydınların pek çoğu Batıya yerleşiyorlar.

Kürdistan'da, ticaret, tarım, serbest meslekler ve

küçük sanayi alanlarında oluşan sermaye de düzenli bir biçimde Batı'ya akıyor. Böylece işgücü gibi sermaye de sürekli bir erozyona tabidir.

Bölgede hayvancılık babadan kalma ilkel yöntemlerle yapılıyor. Buna rağmen Kürdistan ülkenin et ve süt ürünlerinin büyük bölümünü karşılıyor. Ama devlet hayvancılığı korumak, geliştirmek için herhangi bir çaba göstermiyor. İklimin kötü gittiği yıllar yüzbinlerce hayvan açlıktan kırılıyor. Kimi zaman da salgın hastalıklar onları telef ediyor. Şap hastalığı bunların başında geliyor. Böyle durumlarda hayvan yetiştiricileri, köylüler kendi kaderlerine terk ediliyorlar. Buna karşılık devlet, Batı'da tütün, fındık, pamuk üreticilerine gösterdiği kolaylıkların, yardımların, teşviklerin hemen hiç birini bu bölgedeki üreticilere yapmıyor. Suriye ve İran sınırlarında çok görülen hayvan kaçakçılığı, başlıca, devletin hayvan ürünleri politikasının üreticilerin aleyhine olmasından kaynaklanıyor. Dış piyasalarda hayvan fiyatlarının yüksek olması, devletinse ihracatı engelleyip hayvanları iç piyasada ucuz tüketim amacıyla kullanması bölgede kaçakçılığı doğuran başlıca neden. Kaçakçılığı engellemek içinse sınırlar tel örgülerle, mayın tarlalarıyla, karakollarla çevrilmiş durumda. Her yıl yüzlerce insan mayın tarlalarında can veriyor, ya da sakat kalıyor. Sömürgeci iktidarların kaçakçılığı önlemek için buldukları yöntem budur işte.

Ülkede turizmi geliştirmek için yoğun çabalar harcıyan iktidarlar, 1960'lara gelinceye kadar Kürdistan'ı yabancılar için bir «yasak bölge» yapmışlardı. 1925 yılında çıkarılan ve yabancıların ancak Erzurum üzerinden transit geçişine izin veren bir kararname ancak 1964 yılında yürürlükten kaldırıldı. Bunun ya-

nısıra ,Kürt halkının tarihini, kültür ve sanatını inkâra kalkışan, gizlemeye çalışan şoven politika nedeniyle bölgenin sanat eserlerinin, anıtların gün ışığına çıkması, tanıtılması mümkün olmuyor. Bunlar yıllar boyu yıkıntıya terkedildiler ya da sistemli olarak ortadan kaldırıldılar. Bu alanda şovenizm öyle düzeylere vardırdı ki, bir zamanlar Diyarbakır'da umumi müfettiş olan bir kişi Diyarbakır surlarındaki bazı yazıtları ve Silvan'daki bir dikili taşın üstündeki kabartma ve yazıları kazdırıp yokettirdi...

Daha önce de söylediğimiz gibi devletin bu bölgedeki yatırım politikası yalnızca bölgenin sömürülmesine yönelik bir politika oldu. Bunun dışında, verimlilik, ham madde kaynaklarına yakınlık gibi ölçüler terkedilerek bölgede sanayi işletmeleri kurulmaktan özellikle kaçınıldı. Örneğin petrol bu bölgeden çıktığı halde, sondaj kuyularının ötesinde, petrol ürünlerini değerlendirmek için herhangi bir petro-kimya tesisi inşa edilmemiştir. Bölgede ne demir, ne krom cevherlerini işleyecek tesisler yapılmamıştır. Eskiden kurulmuş olanlar gibi yeni demir-çelik tesislerinin hiç biri de bu bölgeye kurulmamıştır. Dış borçlanma ve krediler yoluyla yapılan tesislerin hiç biri (bu arada son olarak Sovyet kredileriyle yapılanlar) bu bölgede değildir. Böylece petrol, demir, krom, kömür gibi maddeler yalnızca bölgeden sökülüp götürülmekte; bir bölümü emperyalist ülkelere ulaştırılırken, bir bölümü de Batı'daki sanayi işletmelerinde tüketilmektedir. Bölge halkının gözünü boyamak için çok reklâmı yapılan Keban barajının işlevi de bundan ibarettir. Diğer yandan Kürt halkı da hiç bir yararını görmediği yabancı borçları ve kredileri ödemek zorundadır.

Benzer bir ekonomi politikası İran ve Irak Kür-

distan'ına da uygulanmıştır ve halen uygulanmaktadır. Yeraltı ve yerüstü kaynakları son derece zengin bir ülke olan Kürdistan'ın her parçasının bu derece geri kalışının temel nedeni yukardan beri anlattığımız bu sömürü ve zulümdür. Kürdistan'ın her parçası tipik bir sömürgeye dönüşmüştür.

KÜRT DİLİ VE KÜLTÜRÜ ÜSTÜNDEKİ BASKILAR

Bu sömürü ve zulüm çarkı yalnız Kürdistan'ı ekonomik yıkıntıya ve Kürt halkını yoksulluğa sürüklemekle kalmadı; bu halkın tüm sosyal yaşamını, kültürünü, dilini de aynı cendereye soktu. Kürt halkının dili ve kültürü üzerinde kurulan baskı ve yoketme politikası kadar sert ve gerici olanına dünyanın pek az sömürgesinde rastlanır. Örneğin Türkiye, bu konuda Birleşmiş Milletler insan hakları yasasını, altında imzası bulunan diğer uluslararası anlaşmaları (örneğin Helsinki anlaşması) hatta Lozan Konferansının 39. maddesini hiçe sayıyor ve bir paçavra gibi çiğnemekten kaçınmıyor. Türk burjuva devlet adamları, zaman zaman dünyada sömürgeciliği, ırkçılığı kınayan bildirilere imza atıyor, ya da bu yönde demeçler veriyorlar. Doğrusu bunlar insanda şaşkınlık yaratıyor. Onlar galiba, Türkiye Kürdistan'ında yaşayan milyonlarca insanın kendi dillerinde okulları olmak şöyle dursun, onlara, kendi dillerinde gazete ve dergi çıkarmak, yayın yapmak, hatta kendi dilleriyle türkü söylemek hakkının bile tanınmadığını; böyle şeylere cesaret edenler çıktığı zaman başlarına bin türlü bela

geldiğini, işkenceye ve ağır cezalara uğradıklarını bilmiyorlar...

Türk burjuvazisi ülkeyi Türkleştirme yönünde, Cumhuriyet öncesinden başlayarak birhayli adım attı. Bunun için de eğitim ve kültür politikası son derece ırkçı-şoven bir nitelik aldı. Bilimsel ve sosyal gerçekler ayak altına alınarak insanlar ırkçılıkla, şovenlikle şartlandırıldı; başka uluslara, halklara karşı düşmanlık ve kin duyguları aşılandı; ulusal bencillik alabildiğine körüklendi. Ama bütün kırımlara, sürgünlere, tutuklamalara, işkencelere, düzmece tarih kitaplarına ve yatılı bölge okullarına rağmen Kürtlerin Türkleştirilmesi bir türlü başarısız kaldı. Bu nedenle de sömürgeci yönetim tetikte duruyor. O, Kürt halkının Türk halkıyla yanyana, demokratik şartlarda, eşit haklara sahip olarak yaşayabileceğine akıl erdiremediği, daha doğrusu böylesi bir demokrasiye ve eşitliğe gönlü 'bir türlü razı olmadığı; sömürüden ve dolayısıyla zulüm çarkından vazgeçemeyeceği için jandarmasını, polisini, komando birliklerini emre hazır tutuyor, eski yıllardaki kadar olmasa da zaman zaman halkımıza gözdağı veriyor. Şovenlikle şartlanmış bürokrasi halkımıza hep kuşkulu gözlerle bakıyor; Van-Şanlıurfa olaylarında, Van depreminde olduğu gibi fırsat buldukça kinini kusuyor.

Dil ve kültür üzerindeki baskılar Kürt toplumunun sosyal ve ekonomik yaşamını doğrudan etkilemektedir. Çünkü dil her halkın yaşamında önemli yer tutar. Dil, bilginin, tecrübenin ulaşım aracıdır, üretimle doğrudan ilişkilidir, üretimi etkiler. Dilin kullanılmasının engellenmesi, gelişmesine olanak verilmemesi ticari yaşamı, tüm ekonomik hayatı olumsuz yönde etkiler. Kültürün baskı altına alınması, geliş-

mesinin engellenmesi kitlelerin bilgi edinme, moral bakımından gelişme, yetkinleşme yollarını tıkar.

Sömürgeci yönetimin Kürt dili ve kültürü üzerindeki baskıları bu halkın, Türkiye düzeyinde de olsa bir eğitimden geçmesini, sanat ve kültür alanında ürünler vermesini engellemiş ve kitleleri karanlığa, cehalete itmiştir. Sömürgeci yönetimin engellediği aslında halkın ilerici kültürünün, sanatının gelişmesidir. Ama o gerici ve yoz bir kültürün tahribatını sürdürmesine ses çıkarmıyor, hatta buna yardımcı oluyor. Çeşitli Ortaçağ tarikatları, şeyhler, Kürt halkını mistisizmle şartlandırmak, uyutmak için rahatça icrayı sanat ediyorlar ve böyleleri gayri resmi medreselerini serbestçe sürdürebiliyorlar. Bu tür büyücüler aynı zamanda devlet katında da itibar sahibidirler. Oy depolarını kontrol eder ve burjuva partilerinden büyük saygı ve destek görürler.

Her ideoloji bir ihtiyaçtan kaynaklanır. Irkçılığı yaratan da gerici sınıfların çıkarlarıdır. Burjuvazi ve büyük toprak sahipleri, Türkiye'de geniş halk kitlelerini kendi çıkarlarına uygun şartlandırmak, biçimlendirmek, kullanmak için ırkçılığa, Ergenekon ve bozkurt masallarına sarıldılar. Özellikle Kürdistan üzerindeki sömürü ırkçılığın başlıca kaynağı oldu. Burjuvazi, Kürt halkının direnmesini kırmak, kitleleri köleleştirmek için bu halkı aşağıladı; onun bir dili ve kültürü olmadığını, Kürtlerin ilkel bir topluluk olduğunu, kendi kendilerini yönetemeyeceklerini işledi durdu ve bu anlayışı bizzat Kürt halkı içerisinde de yerleştirmek için elden geleni yaptı. Kürtler ulusal haklar mı istemekteler; onlara Kürtlerin bir ulus olmadıklarını, Türk soyundan geldiklerini söyledi. Kürtler dilleri ve kültürleri üstündeki baskının kalkması-

nı mı istiyorlar: onlara Kürt dili diye bir dil olmadığını; Kürtçe denen şeyin Türkçe, Arapça ve Farsça'nın karışımı bir acayip şey olduğunu; bir Kültür tarihi bulunmadığını, Kürtlerin yaratıcı bir geçmişi bulunmadığını, anlattı... Bu şoven ve yalana dayalı ideoloji ile emekçi Türk halkını, Türk aydınlarını da şartlandırmaya çalıştı. Böylece ırkçılık, Türkiye işçilerinin, emekçilerinin dünya görüşünü bulandıran, onları burjuvazinin kuyruğuna takan bir rol oynadı.

Ama günümüzde bu ideoloji artık iflasla yüzyüze gelmiştir. Bir kere Kürt halkı artık bu masalları dinlemiyor, ulusal ve demokratik hakları uğruna kararlı bir şekilde mücadele ediyor. Kürt ayaklanmalarını ezdikten sonra bir soluk alan ve artık işleri yoluna soktuğunu sanan sömürgeci, ırkçı yönetim bu nedenle şimdi bir şaşkınlık içindedir. Hızla bilinçlenen ve mücadele saflarını dolduran kitleler karşısında ne yapacağını bilememektedir. Sömürgeci yönetim 1958'lerde, 1963'lerde ve 1966'larda birkaç kez Kürt aydınlarını tutukladı. 1971'de ise sosyalist ve demokratik harekete karşı giriştiği genel saldırıda Kürt halkının ulusal ve demokratik mücadelesini de sindirmeye çalıştı. Ama sıkıyönetim sonrası, genel devrimci hareket gibi, Kürt halkının devrimci mücadelesi de daha serpilerek, kitleler arasında kök salarak karşısına çıktı. Burjuvazinin bu mücadeleyi önlemesinin, tarihi gelişimi durdurmasının artık hiç bir yolu, yordamı da yoktur.

Bu şoven ideoloji artık bizzat Türk aydınları, emekçileri arasında da iflas etmiştir. Ülkemizde, son 10 - 15 yılda hızla bilinçlenen emekçi halk yığınları artık ırkçı burjuva aldatmalarına papuç bırakmıyorlar; başka uluslara, halklara karşı kendilerine aşla-

nan kini silkip atıyorlar. Sınıf mücadelesi geliştikçe Türk ve Kürt emekçileri, sömürüye, zulme karşı, tüm halkların özgürlüğü ve emeğin kurtuluşu için elele, omuz omuza mücadele ediyorlar. Bu mücadeleyi durdurmanın da artık hiç bir yolu ve yordamı yoktur.

KÜRT HALKININ ULUSAL MÜCADELESİNDE YENİ BİR DÖNEM BAŞLAMIŞTIR

Kürt ulusal hareketi bakımından son 30-40 yıl içinde bir hayli şey değişti. Bu süre içinde gerek dünyada, gerekse Türk ve Kürt toplumlarının yaşamında, sosyal yapısında önemli değişmeler yer aldı.

1940'lara kadar Türk burjuvazisi, tüm ülke ölçüsünde egemenliğini kurma çabası içindeydi. Kürt ayaklanmaları, temelde, Kürt halkı üzerindeki baskı ve sömürüden kaynaklanmış olduğu ve ulusal hakların alınmasına yöneldiği halde, Kürt feodalleri, merkezi otorite ile aralarında yer alan sürtüşmeler ve bölgede egemenliklerini sürdürme çabasıyla yer yer bu ayaklanmalara katılmış ve başı çekmişlerdi.

Kürt halkı bu ayaklanmalarda başarıya ulaşamadı. Bunun bir nedeni Kürdistan'ın parçalı durumu ve Kürt halkının direnmelerinin, Kürdistanı bölüşmüş olan devletlerin ve bu ülkelerde bir sömürü ağı kurmuş olan emperyalistlerin ortak çabalarıyla ezilmesi idi. Diğer yandan Kürt toplumunda devam eden feodal ve aşiretçi yapı, geniş kitlelerin ulusal amaçları benimsemesine ve bunun için bir araya gelmesine elvermiyordu. Kürt halkı o dönemde güçlü ulusal organizasyonlar oluşturamadı. Feodaller ve aşiret şefleri ise sürekli olarak birbirleriyle çekişme halindeydi.

diler ve ulusal hareketler sırasında bile bu düşmanca davranışlardan geri kalmıyorlardı. Geniş köylü yığınları toprak beylerinin, şeyhlerin, seyitlerin kontrolü altında idiler ve onların sürükledikleri yöne gidiyorlardı. İşçi sınıfının henüz sahneye çıkmadığı ve çok zayıf bir ticaret burjuvazisinin dışında burjuvazinin de varlığından söz edilemeyecek bu dönemde, ulusal hareketin yaygın, örgütlü bir kitle tabanı bulamaması doğaldır.

Bu ayaklanmaların yenilgisi, aynı zamanda, Kürt halkı üzerindeki egemenliği kendi ellerinde tutmak isteyen feodal unsurların yenilgisi oldu. Ama bununla Kürdistan'da feodal yapı tasfiye olmadı elbette. Zaten Sömürgeci yönetimin böyle bir amacı yoktu. Sömürgeci yönetimle Kürt feodalleri arasındaki sürüşme otoritenin paylaşılmasıyla ilgiliydi. Daha önce de hep belirttiğimiz gibi, Kürdistan'da feodal ve aşiretçi yapının devamı, en başta Kürdistan'ın sömürge statüsünden ileri gelmektedir. Yüzyıllar boyu devam eden sömürü ve zulüm, burada ekonomik gelişmeye, burjuvazinin ve işçi sınıfının güçlenmesine olanak vermedi. Feodal yapıyı tasfiye edecek olan elbette tarım ve endüstrideki gelişme olacaktı.

1940'lardan sonra, özellikle de çok partili döneme geçişle birlikte sömürgeci yönetimle Kürt feodalleri arasında yeni ilişkiler kuruldu, söz yerindeyse bir uzlaşma dönemi başladı. Beyler, şeyhler, nüfuzlu dedeler, aşiret reisleri Ankara'nın otoritesini tanıdılar. Ankara da onların yeniden hır çıkarmaması, hatta güdülen politikaya yardımcı olmaları için, onlara bir hayli olanaklar tanıdı. Onların ne topraklarına, ne dini sömürü alanlarına ve ilişkilerine dokunuldu. Tersine bu olanaklar da burjuva partilerinin emrine koşuldu.

Ekonomik ve dini etkinliklerinden yararlanarak burjuva partilerin yerel liderliklerini, parlamento üyeliklerini, mahalli idareleri elde eden feodaller, devletle halk arasında aracılık rolünü de yüklenerek, devlet kredilerini aralarında bölüşerek ekonomik ve politik alanda daha da güçlendiler ve giderek burjuvalaşma evrimine girdiler. Bazıları topraklarına traktör sokup köylüleri kovdular. Bazıları kentlerde ticarethaneler açtı. Üniversiteleri bitiren feodal çocukları doğuda avukatlık, doktorluk gibi serbest mesleklerde adeta tekel kurdular ve üniversite yıllarındaki «milliyetçi»liklerini çabucak unutarak kısa sürede milyonlar edinmek için yoksul Kürt halkı üzerinde en amansız sömürü ağlarından birini kurdular; bir yandan da parlamentoya kapağı atmaya çalıştılar. Ankara da bu gelişmelerden son derece memnundu. Doğu uygarlaşıyordu!. Beyler ve aşiret reisleri oy depolarını burjuva partilerine teslim ediyor, şeyhler kitlelerin gözünü kara perdelerle bağlayıp onları cennet-cehennem hikâyeleri içinde oyalıyor, böylece işler, yani Kürt halkı üzerindeki sömürü bir güzel yürüyordu. (Bu konuda «Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite-Aşiret» adlı kitabımda genişçe sözettiğim için burada aynı konu üstünde uzunboylu durmayı gereksiz sayıyorum).

Son 30-40 yıl içinde diğer bir önemli değişim Kürt toplumunun sınıfsal yapısında oldu. Bölgede feodal üretim ilişkileri toplumsal yapıya damgasını vurmakta henüz devam ediyorsa da kapitalizm de bu bölgeye sızdı ve Batı ile kıyaslanmasa bile, Kürdistan açısından küçümsemeyecek değişiklikler yarattı. Demiryolları ve özellikle 1950'lerden sonra gelişen karayolu ağı Doğu'da kent ve köyleri birbirine ve Batı'ya bağladı. Kapalı köy ekonomisi yıkıldı, köy pazarla ilişki

kurdu. Doğu'da da kentlerin nüfusu hızla büyüyor; kent ve kasabalarda oldukça güçlü bir ticaret burjuvazisi oluşmuştur.

1964 yılı istatistiklerine göre 18 Doğu ilinde, imalat sanayiinde çalışan toplam işçi sayısının 17036 olup Türkiye'de imalat sanayiinde çalışan toplam işçi sayısının % 5'i kadardır. 1970 yılı verilerine göre 18 Doğu ilinde sosyal sigortalar kapsamı içindeki sigortalıların sayısı 102.484 tür (Türkiye toplamı 1.099.131). İşçi ve hizmetli sayısı sigortalı olanlardan elbette çok daha yüksektir.

1969 yılına ait aşağıdaki tablo Doğu'daki nisbeten gelişmiş dört ildeki sanayi ve hizmetlerde çalışan nüfusla sendikalı işçi sayısını gösteriyor:

	<i>Sanayi ve Hizmetlerde Çalışan Nüfus</i>	<i>Sendikalı İşçi Sayısı</i>
Gaziantep	60.499	9.611
Diyarbakır	35.010	5.117
Erzurum	34.460	8.085
Elazığ	30.460	6.412

Yukarıdaki rakamlar, bu iller açısından da oldukça önemli bir gelişimi belgelemektedir. Bu bölgedeki sanayi işçilerinin büyük bir bölümü, petrol, madencilik alanlarında çalışmaktadır. Bunun yanı sıra yine dokumacılık, şeker, çimento dallarında, demiryolları, karayolları, Devlet Su İşleri ve Ormancılık işyerlerinde çalışan işçiler de bir hayli yekün tutuyor. Doğu'da özel sanayi bir-iki ildeki sayılı örneklerin dışında yok denecek kadar azdır. Bölgedeki işçi sınıfının bir bölümünü otel, lokanta, ulaştırma gibi hizmetler sektöründe, tuğla imalathanelerinde, inşaatta, fi-

rınlarda, küçük atölyelerde, belediye hizmetlerinde çalışan işçiler oluşturuyor. Toprağa motorlu tarımın girmesiyle birlikte oluşan tarım işçilerini de buna katmak gerekir.

Kent ve kasabaların büyümesi sonucu büyüyen ticaret burjuvazisinin yanısıra esnaflardan, zenaatkârlardan, serbest meslek sahiplerinden, memurlardan oluşan bir kent küçük burjuvazisi de sayıca artıyor. Özellikle küçük memurlar, öğrenciler giderek işçi sınıfına yandaş bir güç oluşturuyor, devrimci ve demokratik mücadelede küçümsenmeyecek bir etkinlik kazanıyorlar.

Bir yandan kentleşme, diğer yandan motorlu araçların toprağa girmesi Doğu'da feodal yapının çözülüşünü hızlandırıyor ve bununla birlikte köylülük de dış dünyaya açılıyor, politik yaşamda etkisini duyuruyor.

Bu değişim Kürt toplumunda ulusal hareketin kitlesel tabanında önemli değişimler yaratmıştır. Feodal unsurların ulusal hareketten hemen tümüyle kopup, ticaret burjuvazisiyle birlikte işbirlikçi, karşıt bir güce dönüşmelerine karşılık işçi sınıfı ve diğer emekçi kitlelerden, köy ve kent küçük burjuvazisinden oluşan çok daha yaygın bir kitle tabanı ulusal ve demokratik hedeflere sahip çıkmıştır. Bu hareket değişen dünya ve Türkiye şartlarında, çok daha ileri bir öze sahiptir.

Son 30-40 yıl içinde önemli bir değişim Türk toplumunda meydana gelmiştir. Kapitalizm ülke ölçüsünde egemen duruma gelirken ve tekelci bir niteliğe ulaşırken işçi sınıfı da nicelik ve nitelikçe gelişerek toplumdaki önde gelen devrimci sınıf olarak yerini aldı. O, artık 1920'lerde, 30'larda rahatça susturulan, ör-

gütlenmesi kolayca engellenen, grev silahından, sendikadan yoksun zayıf halinden kurtulmuş, kitle mücadelesinin, devrimci ve demokratik hareketin başına geçmiştir. İşçi sınıfının çevresinde küçük burjuvazinin çeşitli kesimlerinin oluşturduğu demokratik güçler de önemli bir potansiyel oluşturuyorlar. Burjuvazi 40-50 yıl önce başlıca Kürt ayaklanmalarıyla uğraşıyordu. Oysa bugün onun karşısına, demokrasi ve sosyalizm için mücadele eden uyanık emekçi kitleler dikilmiştir. Bu güçler giderek tüm sömürüye ve zulme olduğu gibi Kürt halkı üzerindeki milli zulme de karşı çıkıyorlar. Türkiye'de genel olarak devrimci ve demokratik hareketin, özel olarak işçi sınıfının sosyalist hareketinin başarıları Kürt toplumu da etkiliyor, özgürlük, demokrasi ve sosyalizm yönündeki mücadeleye hız ve güç katıyor. Gerçi, Türkiye'de emekçi sınıflar ve aydınlar arasında burjuvazinin yıllar yılı yaydığı sosyal şoven şartlanmalar henüz gereği gibi kırılmış değildir; ama onda, daha şimdiden büyük gedikler açılmıştır. İşçilerin saflarında, gençlik arasında, demokratik kitle örgütlerinde ve sosyalist saflarda, burjuva dünya görüşünün milli mesele konusunda yerleştirdiği şartlanmalara yığıtçe karşı koyan ve Kürt halkının ulusal ve demokratik haklarını savunan güçler günden güne artıyor. Bu durum burjuvaziye telaşlandırıyor. Bu telaşla o, gelişimi durdurmak, her iki halkın devrimci güçlerini bölmek, devrimci dayanışmayı engellemek için türlü yollara ve tertiplere başvuruyor. Kürt toplumundaki gerici güçler de buna yardımcı oluyorlar.

Türkiye Kürdistanında feodalizmin çözülüşü ve ulusal hareketin emekçi kitleler ve aydınlar arasında yaygınlaşması, Dünyada sosyalizm güçlerinin ağır

bastığı ve Türkiye'de de sosyalist hareketin güçlenip kitleler arasında dal budak saldığı bir döneme rastlıyor. Bunun sonucu olarak, son 10-15 yılda işçi sınıfının dünya görüşü Kürt aydınları ve emekçileri arasında da hızla yayılmaktadır. Kürt feodal sınıfı ve burjuvazisi, devrimci ve demokratik harekete duyduğu ürküntüyle sömürgeci yönetimin, kanatları altına sığınıyor; bunların bir kesimi en gerici burjuva partileriyle, tekelci sermayenin politik örgütleriyle ittifak yaparken, bir kesimi de diğer burjuva partilerinde yer alıyorlar. Bu şartlarda ulusal ve demokratik hareketin gerçek savunucuları emekçi kitlelerdir. Bu mücadele, Türkiye'deki tüm devrimci ve demokratik güçlerle dayanışma içinde, anti emperyalist, anti sömürgeci, anti feodal ve anti faşist bir öz kazanarak gelişiyor. Bugün bilinçli Kürt emekçileri, Kürt aydınları soruna artık klasik bir ulusal duygusallık açısından bakmıyorlar. Kürt toplumunun milli baskıdan, sömürden kurtuluşu, salt sömürgeci boyunduruğunun son bulmasıyla sağlanamaz. Bunun yanı sıra tüm feodal kalıntıların tasfiyesi ülkenin demokratlaşması, emekçilerin ağırlıkta olacağı demokratik bir iktidarın kurulması zorunludur. Ancak bu yoldan toplum sosyalizmin eşğine varacak, ülkenin gerici sınıfların eline ve yeniden emperyalist güçlerin kucağına düşmesi önlenecek, sömürü ve zulüm toplum yaşamından kesin olarak sökülüp atılacaktır. Türkiye Kürdistanında Kürt halkı bu mücadeleyi Emekçi Türk halkıyla birlikte, omuz omuza verecektir ve demokratik bir halk iktidarını birlikte oluşturacaktır. Her iki toplumun kardeşçe, eşitçe, demokratik bir birlik oluşturması mümkündür; her iki halkın güçbirliği ülkede böylesine demokratik bir halk iktidarının gerçekleştirilmesine yetecektir. Ve ancak böylesine, halkların serbest rızasına dayanan

demokratik bir birlik ulusal sorunu çözecek ve gerçekten güçlü olacaktır. Elbette şoven burjuvazi ve onun arkasındaki emperyalist güçler böyle bir çözüme yanaşmayacaklardır. Kürt toplumu içindeki feodal ve tüm gerici unsurlar da böylesine bir çözümü istemeyecek ve her iki halkın devrimci birliğini sabote etmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Ama bunu gerçekleştirecek olan her iki halkın emekçileri ve devrimci güçleri olacaktır. Her iki halkın zaferini sağlayacak, onları gerçek özgürlüğe ulaştıracak olan en güvenilir, en çıkar yol da budur.

Institut kurde de Paris

IRAK VE İRAN'DAKİ ULUSAL HAREKETLER

İngiliz ve Fransız emperyalistleri daha 1. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı topraklarını bölüşmek için aralarında, 6 mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot gizli anlaşmasını yapmışlardı. Önceleri bu bölüşüme karşı çıkan Çarlık Rusyası da, Van ve Bitlis'in güneyine kadar olan Kürt bölgesinin kendisine bırakılması üzerine buna razı olmuştu. Ancak Çarlık Rusyası'nda devrimin patlak vermesi, Rusya açısından bu bölüşümün gerçekleşmesini geçersiz kıldı. Fransızlar ve İngilizler ise, bilindiği gibi kendi paylarını büyük ölçüde ele geçirmeyi başardılar.

İngilizler savaş öncesinde ve savaş sırasında Arabistan'a ve Kürdistan'a diplomat, subay vs. kılığında pek çok ajan seferber ettiler. İngilizler, bu bölgede kurdukları kukla Arap hükümetlerinin yanı sıra, Kürtleri de kendi sömürgeci politikaları uğrunda kullanmak için yoğun çabalar harcadılar ve entrikalar çevirdiler. Bu arada, zaman zaman, İngiliz yönetiminin Irak'ta Kürt özerkliğinden yana görüldüğü de oldu. Ancak bu yalnızca bir görüntü olarak kaldı. 1915'lerden başlayarak 1960'lara kadar uzanan İngiliz etkinliği döneminde, Irak Kürdistanında olup bitenler göz-

önüne alındığında, onların Kürt sorununda sürekli olarak olumsuz davrandıkları, demokratik hak ve özgürlükler isteyen Kürt toplumunun karşısına kukla Faysal hükümetinin yanısıra İngiliz emperyalistlerinin çıktığı ve Kürt ayaklanmalarının sürekli olarak İngiliz askeri kuvvetlerince ezildiği görülür.

İngilizlerin bu tutumu nedensiz değildir. Onlar, başlangıçta kendi elleriyle kurdukları kukla Faysal hükümetinin yanısıra, Kürtleri de kontrol altına alacak kukla yönetimler oluşturmaya çalıştılar, ama bunu başaramadılar. Kürt halkı İngiliz işgaline karşı sürekli olarak direndi. İngilizler, bu direnen halka karşı zor kullanmaktan başka çare bulamadılar; ister istemez kendi uyduları olan Kral Faysal hükümetinin yanında yer aldılar.

1918 yılında, Irak Kürdistanında *Şeyh Mahmut* başkanlığında bir hükümet kuruldu. Gerek *Şeyh Mahmut*, gerek onu destekleyen beyler ve aşiret reisleri, İngiliz himayesinden medet umuyorlar ve Osmanlı İmparatorluğunun o güne dek ezdiği halkların kendi kendilerini idare etmeleri gerektiğine dair İngiliz hükümetinin demeçlerini memnurlukla karşılıyorlar, bunları içtenlikle söylenmiş gibi değerlendiriyorlardı. Oysa koyun can, kasap et derdindeydi. Nitekim çok geçmeden *Şeyh Mahmut* İngilizlerle çatışmak zorunda kaldı. 22 Mayıs 1919'da Süleymaniye'ye girdi, burada bulunan İngiliz temsilcisi binbaşı *Greenhouse*'ı tutukladı ve kendisini Kürdistan kralı ilan etti. Bunun üzerine General *Fraser* *Şeyh Mahmud*'un üzerine yürüdü, çarpışmalar sırasında *Şeyh Mahmud* yaralandı ve tutuklandı, önce idama mahkûm edildi, sonra da Hindistan'a sürgüne gönderildi.

Ancak Kürt direnmesi sona ermedi. İngiliz Yüz-

başısı Pearson Zaho'da, yüzbaşı Willey Amadya'da katledildiler. Daha sonra da İngiliz diplomatı Bill, yüzbaşı Scott'la birlikte pusuya düşürülerek öldürüldüler. İngilizler Amadya, Zibar ve Revanduz'u boşaltmak zorunda kaldılar. (61)

Bu yıllarda Irak Kürdistanı halkı ne Osmanlı, ne de Arap yönetimini istemektedir. Kürt feodal unsurları da bunun ancak İngilizlerin yardımı ve himayesinde sağlanabileceği kanısındadırlar. 1920 yılında Erbil'de yönetimi ele alan Hürşid Ağa ve Ahmed Efendi, İngiliz yönetimine, asayişini temin etmeye ve sivil yönetimi kabul etmeye hazır olduklarını bildiriyor ve şöyle diyorlar:

«Ama biz sizden iki şey istiyoruz: Birincisi Türklerin geri gelmelerine müsaade edilmeyeceğine ve biz Kürtlerin Araplarca idare edilme mecburiyetinde bırakılmayacağına dair bir teminat ve ikincisi de, ajitatörlerle, İngiliz hükümetinin kolunun henüz uzun ve güçlü olduğunu göstermek için, Erbil'e askeri kuvvetlerin gönderilmesi...» (62)

Ancak İngiliz hükümeti Kürtleri oyalama taktiği güdüyor ve onların kendi hükümetlerini oluşturmaları İngilizlerin işine gelmiyordu. İngilizleri asıl düşündüren bölgeyi nasıl daha kolay kontrol edebilecekleri idi. Bu da Kürt toplumunun dağınık bir halde kalmasını, merkezi bir yönetimden yoksun olmasını gerektiriyordu. Bu nedenle İngilizler Bağdat'taki Kral Faysal yönetimini tüm ülke için tercih ettiler.

1921 yılında Kral Faysal İngilizler tarafından Irak Kralı ilan edildi. Bununla ilgili olarak İngiliz siyasi komiseri *Sir Percy Cox*, hazırladığı raporda şöyle diyor:

(61) L. Rambout, *Kürtler*, Ronahı Yayınları, 1972, s. 70-71

(62) a.g.e., s. 73

«...Bana gelen haberlerden, bu bölgelerde Kürtler arasında fikir ayrılıklarının olduğu ve kendi çıkarları açısından, Irak'ta ekonomi ve sanayinin iplerinin Bağdat'ın elinde kalmasından endişe duydukları anlaşılıyordu. Hayal kırıklığına uğrayacaklarına kani idiler. Bu nedenle Süleymaniye bölgesi Irak kralının seçimine katılmamaya karar verdi. Kerkük'te de Emir'in adaylığı reddedilmişti. Kürtler kendi soylarından bir hükümet istiyorlardı. Son çare olarak bana, kesin bir kararın verilebilmesi için bir senelik bir mühlet isteyen bir dilekçe sunuldu. Süleymaniye ve Kerkük dışındaki bütün livaların delagasyonlarının ve bütün cemaatlerin temsilcilerinin huzurunda Emir Faysal'ı Irak kralı ilan ettim ve arkasından, Britanya Majestelerinin hükümetince tanındıklarını bildirdim.» (63)

Şeyh Mahmud 1922'de Süleymaniye'ye geri döndü. Aynı yıl Ekim ayında O, bir kez daha kendisini Güney Kürdistan hükümdarı ilan etti. Posta ve damga pulları bastırıldı. Önce «Roja Kurdistan» (Kürdistan Güneşi) daha sonra da «Bangê Heq» (Hakkın Sesi) adlı gazeteler çıkarıldı. Kardeşi Şeyh Kadir Barzenci başbakanlığa, Hristiyan Kürtlerden Abdülkerim Alaka Maliye Bakanlığına, Haj Mustafa Paşa Milli Eğitim Bakanlığına getirildiler. Salih Zeki Bey ise ulusal kuvvetler başkomutanı idi.

Çok geçmeden İngilizler Şeyh Mahmud'a karşı saldırıya geçtiler. İngilizler bu saldırılar sırasında 250 kiloluk bombalar atan R.A.F. (Kraliyet Hava Kuvvetleri) uçaklarını kullandılar. Şeyh Mahmud, İran sınırının ötesine çekilmek zorunda kaldı. Temmuzda yeniden geri döndü, ancak bu kez de Pencvin'e çekilmek zorunda kaldı.

İngilizler, bir yandan Kürtlerin kendi hükümetlerini oluşturma çabalarını türlü oyunlarla engelleyip sırasında kara ve hava güçlerini harekete geçirerek

(63) L. Rambout, a.g.e., s. 75-76

önlerken, diğer yandan da uluslararası düzeyde sahte bildiriler yayınlamaktan geri kalmıyorlardı. İşte 1922 yılında İngilizlerle kukla Faysal hükümetinin Bağdat'ta yayınladıkları ortak beyanname:

«Britanya Majestelerinin Hükümeti ile Irak Hükümeti, Irak sınırları içinde yaşayan kürtlerin bu sınırlar dahilinde bir Kürt hükümeti kurma haklarını tanırlar ve çeşitli Kürt unsurların kendi aralarında, mümkün olan en kısa zamanda, bu hükümetin biçimi ve kapsayacağı sınırlar konusunda bir anlaşmaya varacaklarını ümid ederler. Her iki hükümet onların, Britanya Majesteleri Hükümeti ve Irak Hükümeti ile olacak iktisadi ve siyasi ilişkilerini tartışmak için sorumlu delegeler göndereceklerini bildirirler.»

Irak Hükümeti, 11 Temmuz 1923 tarihinde şu kararı aldı:

«Irak Hükümeti, Kürt bölgesine, teknisyenler hariç, Arap memurlar tayin etme niyetinde değildir.

Onun, Kürt bölgeleri halkını, resmi yazışmalarda Arapçayı kullanmaya zorlamaya da niyeti yoktur.

Adı geçen bölgelerde ahalinin, sivil ve dini toplulukların hakları olduğu gibi muhafaza edileceklerdir.» (64)

Milletler Cemiyeti'nin 16 Aralık 1925'te yapılan 37. oturumunda Musul bölgesinin, dolayısıyla tüm Güney Kürdistan'ın Irak'a dahil edilmesine karar verildi. Bu kararda şunlar da yazılıydı:

«Kürtlerin, ülkelerindeki idare, adliye işleri ve okullardaki öğretim için kendi soylarından memurların tayin edilmesi ve Kürtçenin bu işlerde resmi dil olması yolundaki istekleri hesaba katılmalıdır...»

Irak başbakanı 1926 şubat'ında, parlamentoda, Kürt bölgeleri ile ilgili yaptığı konuşmada şunları söylüyordu:

(64) L. Rambout, a.g.e., s. 81

«...Bu millet (Arapları kastediyor C.A.), Irak'taki mezheplerin haklarını tanımadan yaşayamaz. Hepimiz, Türk hükümetinin, milletlerin varolma haklarını tanımadığı için ve gelişmelerine mani olduğu için parçalanıp bölündüğü hususunda hemfikiriz. Bu bizim için bir derstir ve ondan istifade etmeliyiz. (...) Kürtlere haklarını vereceğiz; memurlar onlar tarafından seçilecekler, resmi dil kendi dilleri olacak ve okullarında çocuklarının eğitimi de dillerinde yapılacaktır. (Alkışlar)

İster Müslümdan olsun, ister olmasın, bütün cemaatlere eşit ve adilane bir şekilde muamele etmemiz ve haklarını vermemiz, vazifemizdir.» (65)

Irak Başbakanının parlamentoda yaptığı bu konuşmanın üzerinden elli yıl geçti. 1977 yılı nisan'ında da, yâni geçtiğimiz ay, Irak hükümeti, Kuzey Irak'ta resmi dilin Kürtçe olarak kabul edildiğini açıkladı. Ve bu arada Irak hükümeti nice kereler böyle açıklamalarda bulundu, nice kereler Kürt halkına ulusal haklarını tanıyacağını ilan etti!. Ama bilindiği gibi bunların hiç biri gerçekleşmedi. Kürt halkının bu ülkedeki ulusal mücadelesi de, bu nedenle günümüze kadar sürüp geldi.

1930 yılında Irak sözde İngiliz mandasından kurtuldu ve Milletler Cemiyetine üye oldu. Irak'la ilişkilerini yeni şartlara uyduran İngiltere, Faysal hükümetiyle kendisine büyük imtiyazlar tanıyan bir anlaşma imzaladı. Aynı yıl Kürtler, Şeyh Mahmud'un önderliğinde bir kez daha harekete geçtiler. Bu anlaşma ile İngiltere, Irak'ı, bölgedeki ilerici hareketlere karşı bir üs olarak kullanmakta devam ediyor ve Irak'taki çıkarlarını sağlama bağlıyordu. Bir İngiliz gizli servis ajanı, yüzbaşı Mumford, bu anlaşma nedeniyle ülkede yeralan tepkileri şöyle anlatıyor:

(65) L. Rambout, a.g.e., s.85

«Irak'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra bizimle sürdüreceği ilişkileri tanzim eden İngiliz-Irak andlaşması 1930 haziran'ında yayınladı. Bu, Kürtler ve diğerleri arasında bir takım kargaşalıkların doğmasına ve sayısız dilekçenin gönderilmesine sebep oldu.

Kürtler, aynı yaz yapılacak seçimleri boykot etmeye teşebbüs ettiler.

Irak ordusunun, kalabalık, bir Kürt topluluğu üzerine ateş açması üzerine bu karışıklıklar bir halk ayaklanmasına yol açtı. Şeyh Mahmut bunu bahane ederek isyan hareketini başlattı. Mahmut İngiliz himayesinde sınırlı bir otonomi istedi ve Arap olan Bağdat hükümetinin direkt müdahalesini protesto etti.

Arap hükümetinin yalnız başına duruma hakim olabileceği umuluyordu. Fakat çabucak, Kürt duygularının derinliği ve Arap ordusunun ehliyetsizliğinden dolayı bunun sözkonusu olamayacağı farkedildi.

R.A.F. (Kraliyet Hava Kuvvetleri) harekâtların en ağır yükünü omuzlamak zorunda kaldı. İsyanı bastırmak için Kürt köylerini bombardıman etmek kaçınılmaz oluyordu. Buna rağmen Şeyh Mahmut ancak sekiz ay sonra teslim oldu.» (66)

Kürtlerin Milletler Cemiyeti'ne başvurusundan hiç bir sonuç çıkmadı. Bu konuda, İngiliz temsilcisi Sir Kenehan Cornwallis, 1931'de Irak İçişleri Bakanı'na şunları bildiriyordu:

«Biliyorsunuz ki Kürtlerin milli otonomi elde etme istekleri Britanya Majestelerinin hükümetinin tavsiyesi ve desteği üzerine Milletler Cemiyetince reddedildi (...) Irak basınına, Kürt hislerinin tahrikine yer vermemek için, Milletler Cemiyeti kararı hakkında hiç bir yorumda bulunmamanızı tavsiye ediyorum...»

İngiltere'nin, Kürt halkının ulusal ve demokratik nitelikteki taleplerine karşı tutumu özetle böyle olmuştur. Gerek politik, gerek askeri alanda İngiliz emper-

(66) L. Rambout, a.g.e., s. 88

yalistleri Kürt halkının karşısında yer almışlar ve bu halkın özgürlük mücadelesini boğmuşlardır. Ama ne gariptir ki, yalnız Türkiye, İran ve daha sonraları Irak'taki ırkçı, sömürgeci iktidarlar ve onların ideologları değil, onların dışında da bazı çevreler Kürt ulusal hareketlerini hep İngiliz emperyalistlerinin bir oyunu, İngilizlerin bu bölgede kendi emellerine hizmet edecek «gerici bir Kürdistan devleti kurma çabalarının» sonucu ve bu nedenle de tümüyle gerici hareketler olarak suçlamışlardır. O zaman bu baylara sormak gerekir: İngilizleri bundan alıkoyan neydi? Onlar isteselerdi en azından Irak Kürdistanında bağımsız bir Kürt devletini rahatlıkla gerçekleştirebilirlerdi. Oysa tarihi olaylar açık bir şekilde gösteriyor ki, Kürt halkının Irak Kürdistanında kendi hükümetini kurmasını, en azından Irak sınırları içinde otonomi elde etmesini en başta İngiliz emperyalistleri engellemişlerdir; çünkü onların çıkarları böyle gerektiriyordu. O halde niçin bazı çevreler bu kolay, geleneksel, şabloncu ifade biçimiyle Kürt hareketlerini bir çırpıda suçlayıp işin içinden sıyrılıyorlar? Bunun çeşitli nedenleri var.

Bir kez bu şabloncu yorum, Anadolu kurtuluş savaşına ve Şeyh Sait hareketine ilişkin, belli bir döneme özgü değerlendirmenin genelleştirilmesinden, çarpıtılmasından kaynaklanıyor. Bilindiği gibi Sovyetler Birliği Anadolu kurtuluş hareketini destekledi. Bu hareket anti-emperyalist bir nitelik taşıyor; İngiliz, Fransız ve Amerikan emperyalistlerinin Anadolu'da egemenlik kurmalarına, bölgeyi bölüşmelerine karşı çıkıyordu. Bu savaş aynı zamanda Sovyetler Birliğinin güneyini güvenlik altına alıyordu. Bir iç savaşla uğraşan, varoluş mücadelesi veren ilk sosyalist ülke için

sınırların güvenlik altında olması son derece önemli idi. Anadolunun, özellikle de İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının emperyalist ülkeler tarafından rahat biçimde kullanılması Sovyet devrimini büyük tehlikelerle karşı karşıya getirebilirdi. Diğer yandan padişahlığın ve halifelüğün tasfiyesi, bir burjuva demokratik cumhuriyet oluşturulması da Anadoludaki hareket açısından ilerici, desteklenir gelişmelerdi. İşte özellikle Sovyetler Birliği'nin güneyini güvenlik altına alma düşüncesi, sosyalist iktidarın Anadolu'daki Kemalist iktidarı desteklemesine ve onu güç durumlara düşürecek hareketlere karşı çıkmasına neden olmuştur. O dönemde Sovyetlerin Şeyh Sait hareketine karşı olumsuz tavır takınmalarının nedeni budur.

Ancak bazıları bundan hareketle sorunu çarpıtmışlardır. Sovyetler Birliği yukarıdaki nedenlerle Şeyh Sait hareketine karşı tavır alırken, elbette Kürt halkının kendi kaderini tayin hakkına, bu ulusun da, her ulus gibi demokratik ve ulusal haklarına sahip olmasına karşı çıkmamıştır. Sosyalistlerin böyle düşünmeleri ve davranmaları olanaksızdır. Yine Sovyetler Birliği'nin, kemalistlerin Kürt halkına karşı giriştikleri ulusal baskıyı, katliamları da onanmış olması düşünülemez. Tersine, Lenin'in, Anadolu'da ulusal sorunun demokratik bir çözüme ulaştırılmamasını eleştirdiği bilinmektedir.

Bazı çevreler, Sovyetler Birliği ile Kemalist iktidar arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine bakarak ve Şeyh Sait hareketine karşı tavrı değerlendirerek, bundan tek yanlı ve şoven amaçlarına uygun sonuçlar çıkarıyorlar. Açıktır ki, bir sosyalist ülkenin, bir kapitalist ülkeyle iyi komşuluk ilişkileri kurması, o ülkede buruva iktidarın politikasını her bakımdan des-

tekleme anlamına alınamaz. Böyle düşünmek saçma olur. Kemalist iktidar işçi sınıfını da baskı altına almıştır; yukarıdaki gerekçelerden hareketle Sovyetlerin bunu da desteklediği sonucuna varılabilir mi?

Şeyh Sait hareketi, o dönemdeki koşullar nedeniyle, dünya sosyalist hareketinin, uluslararası devrimci hareketin çıkarlarına ters düşmüş olabilir. Ama bundan hareketle Kürt halkının ulusal hakları için mücadeleye hakkı olmadığını iddiaya kalkışmak saçma olur. Hele Türkiye'de işçi sınıfı adına, sol adına konuşan birtakım çevrelerin, bu gerekçeye dört elle sarılarak, bu halkın üzerindeki milli baskıya, o dönemde ve daha sonra da, karşı çıkmamaları, buruvazinin kuyruğuna takılmak için bunu bahane yapmaları, üstelik de Kürt halkına karşı girişilen zulmü, katliamı, sürgünleri savunmaya kalkmaları, dört başı mamur bir şovenizmden, zulme ortak olmaktan başka bir şey değildir. Sosyalist ülkelerin, barış içinde birarada yaşama, dünya ölçüsünde emperyalizmi tecrit etme gibi nedenlerle dünyadaki birçok kapitalist ülkeyle iyi ilişkileri vardır. Buna bakarak o ülkelerin sosyalistleri de kendi burjuva hükümetleriyle barış içinde bir arada yaşamayı mı önereceklerdir, bu hükümetlerin her dediğine evet mi diyeceklerdir? Besselli onlara düşen bu değildir. Onlar, kendi ülkelerinde her türlü zulme, sömürüye karşı direneceklerdir ve elbette, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını da savunacaklardır.

Diğer yandan, tek sosyalist ülke o güç dönemleri aşalı çok oldu. Günümüzde artık, «tek sosyalist ülkenin korunmasına» öncelik veren uluslararası işçi sınıfı politikasının geçerliği kalmamıştır. Kaldı ki Anadolu'daki burjuva devletin politikası da 1926'lardan

sonra hızla değişmiştir. O devlet şimdi NATO'dadır ve İran'la birlikte emperyalizmin bir üssü haline dönüşmüştür.

Sosyalistler, elbette, ulusal hareketleri, dünya ölçüsünde işçi sınıfının çıkarları açısından değerlendirirler. Ama bu, belli bir olguyu değerlendirirken, gerçekleri alt-üst etmeyi, çarpıtmayı, olaylara tek yanlı bakmayı gerektirmez. Şeyh Sait hareketini doğuran nedenler de objektif olarak değerlendirilmelidir. Bu hareketin, 1925 yıllarında yer almasında, Musul sorunu nedeniyle İngiliz emperyalistleri memnun olmuş ya da bunu istemiş olabilirler. Ama hareketin basit bir İngiliz kışkırtması olduğunu ileri sürmek ciddiyeyle bağdaşmaz. Yazımızın ikinci bölümünde Şeyh Sait hareketini doğuran etkenleri tartıştık, burada tekrarlamayı gereksiz sayıyoruz. Ağır milli baskı ve sömürü altında olan bir halkın buna karşı direnmesi için ille de emperyalistlerin kışkırtmasına gerek olduğunu iddia etmek, hele bunu devrimcilik adına ileri sürmek gülünçtür.

Şu var ki, gerek Türkiye'de, gerek Kürt halkını baskı altında tutan İran, Irak gibi ülkelerde, burjuvazi ve onların uşakları, Kürt halkının ulusal direnmelerini hep gericilikle suçlamayı bir alışkanlık haline getirmişlerdir. Sol görünen birkısım sosyal şovenler de bu alışkanlıktan kendilerini kurtaramıyorlar. Bu onların işine geliyor, böylece burjuvazinin öfkesinden kendilerini kurtarmış oluyorlar... Bu gelenekçi ağız, bu tür şablonculuk nedensiz değildir.

Bu çevreler, Kürt halkının ulusal hakları uğrundağı mücadelesini suçlarken, hedef şaşırtıp, bu hareketleri hep Kürt feodal güçlerinin marifeti gibi gösteriyorlar. Oysa Kürt feodalleri, bir sınıf olarak en

başta Kürt halkının düşmanlarıdır. Onlardan bazıları zaman zaman ulusal hareketlere katılmış ve yurtsever bir tutum takınmış olsalar bile, bu sınıf Kürt halkının özgürlük mücadelesinin önündeki başlıca engellerden biridir. Kürt gericileri halkımızı, sömürgeci güçlerle birlikte sömürmüşler, ona zulüm yapmışlar ve bugün de daha açık biçimde bunu sürdürmektedirler. Onlar, ulusal hareketin yönünü saptırmak, onu gerici emellerine hizmet eder hale getirmek için ellerinden geleni de yaparlar. Ama onlara bakarak halkımızın haklı talepleri suçlanamaz.

İngilizlerin Kürt sorunundaki tutumları, baylarımızın ağızlarına sakız yaptıkları gibi değil, yukardan beri verilen örneklerdeki gibi olmuştur. Ama bu örnekler sayılamayacak kadar çoktur. Bunu en iyi biçimde İngilizlerin kendi belgeleri ve kaynakları gösteriyor. İngilizlerin Irak'taki Yüksek Komiseri Sir Henry Dobbs, 8 Mayıs 1931'de şunları yazıyor:

«...Kürtler hemen daima ayaklanma durumundadırlar ve herhangi bir kargaşalık meydana geldiğinde, İngilizlerin hizmetindeki Süryani devşirmelerinin veya R.A.F.'nin, ya da her ikisinin de kullanılmasıyla hallediliyor, Irak ordusu bunda daha az rol oynuyor. Geçen ay boyunca İngiliz uçakları eski Kürt şefi Şeyh Mahmud'un taraftarlarını bombalamakla görevliydi.

...Esasen İngiliz kuvvetlerinin bir doğu hükümetinin elinde, zorbalığın kiralık aletleri gibi kullanılacak seviyeye düşmeleri tehlikelidir. (...) Ve bu sistem bütün ağırlığını herkesten önce, Arap olmayan en önemli, en savaşçı azınlık olan Kürtler üzerinde hissettirecektir.» (67)

Görüldüğü gibi, İngiliz komiseri bile, Irak'taki İngiliz kuvvetlerinin durumunu, «zorbalığın kiralık aletleri» olarak niteliyor. Aslında İngiliz emperyalistleri

(67) L. Rambout. a.g.e., s. 91, 93.

açısından bu da doğal bir şey. İngiliz hükümeti, bunu başkalarının hatırına değil, kendi çıkarları için yapıyor. Irak'taki kuklaları, Kürt direnişini bastıramayınca bunu ister istemez kendi elleriyle yapacaklardı.

1931-32 yıllarında *Barzanlı Şeyh Ahmet* ayaklandı. Bu ayaklanma da ancak İngiliz uçaklarının bombardımanları sonucu bastırılabilirdi. O dönemde Times' de çıkan bir makalede, bu ayaklanmanın bastırılması sırasında Türkiye'ye sığınan yüz kadar Kürdün, Türk makamları tarafından, «törensiz ve gösterişsiz» bir şekilde asıldıkları haber veriliyordu.

Comte de Richemont, o yıllarda Irak Kürdistanının durumundan söz ederken şunları söylüyor:

«...Kürt bölgeleri memurlarının % 90'ı Bağdat ve Basra çöllerine gönderilmişlerdir. Yerli sanayi teşvik edilmiyor ve Irak hükümeti Kürdistan'da bir sanat ve teknik okulu açmaya yanaşmıyor.

Kürtlerin asırlık zenginlikleri olan Musul Petrolleri Irak'ın diğer kısmının yararına işletiliyor. Petrol kumpanyalarından sağlanan gelirlerle Arap bölgelerinde sulama, tarım ve tarımsal korunma çalışmaları yapılıyor. Buna karşılık, birkaç yıl içinde, Kürt livası Süleymaniye' de ihracat için üretilen ve satılan tütünün toplam fiyatı 625.000 rupyeden 100.000 rupyeye düştü.» (68)

O dönemde Kürdistan, Irak hazine gelirlerinin % 30'unu sağlıyordu. Buna karşılık Bağdat hükümeti Kürdistan'a karşı sürekli bir sömürü politikası uyguluyor, bölgeye yatırım yapmıyor ve hizmet götürmekten kaçınıyordu. Halk yoksulluk içindeydi ve örneğin Kerkük kentinin halkı % 48 oranında sıtmalıydı.

1933 yılında Şeyh Ahmet Barzani önderliğinde yeni bir ayaklanma baş gösterdi. Bu ayaklanma İngiliz-

(68) *Revue Politique et Parlementaire*, cilt: CLXXV, 1938

lerin aracılığıyla, görüşmeler yoluyla son buldu. Ama buna rağmen Şeyh Ahmet ve Kardeşi Molla Mustafa, ailelerinden birçok kişiyle birlikte Süleymaniye'de zorunlu ikamete tabi tutuldular.

Bunu izleyen yıllarda Irak'taki Kürt hareketinin kitleler arasında yaygın örgütlenmeye gittiği görülüyor.

1939 yılında, Süleymaniye'de, Şeyh Mahmud'un eski yardımcılarında Prof. Refik Hilmi'nin başkanlığı altında *Hêvi* (Umut) adında gizli bir politik örgüt kuruldu. «Örgüte öğrenciler, subaylar, öğretmenler, zanaatçılar, tüccarlar ve diğer orta tabaka mensupları katıldılar. 'Hêvi' örgütü özünde yurtsever ve milli bir partiydi»⁽⁶⁹⁾. Cercis Fethullah, Hêvi'nin 2. Dünya Savaşı içinde çok güçlendiğini, ancak daha sonra gücünü yitirdiğini ve tabanının *Rızgari* partisine katıldığını söylüyor.

1942 yılında İran'da Mehabat'ta *Komel* örgütünün oluşturulmasından sonra, bu örgütün bir kolu da İbrahim Ahmet tarafından Irak Kürdistanında Süleymaniye'de kuruldu. Hêvi örgütü 1945 yılında çözüldü ve Komel ve Hêvi'ye üye olan subaylar Molla Mustafa ve çevresindekilerle birlikte aynı yıl «Azadi (Özgürlük) Partisi» adlı bir örgüt oluşturdular.

1945 yılında Irak Komünist Partisi'nin bölünmesiyle birlikte, kuzeyde, Irak Kürdistanı Komünist Partisi kuruldu. Bu örgüt *Şoreş* (Devrim) adıyla bir gazete yayınladı. «Şoreş Partisi» diye de anılan bu örgüt, daha sonra, demokrat unsurları da içeren bir örgütlenmeye öncülük etti, «Rızgariyê Kurd» (Kürt

(69) Cercis Fethullah, W. Aegleton'un, *Mehabad Kürt Cumhuriyeti*, s. 84, naklen.

Kurtuluşu) adlı bir parti oluşturuldu. Parti, *Rızgari* (Kurtuluş) adlı bir gazete çıkardı.

Mehabad'da 1945 yılı sonlarında Kürdistan Demokrat Partisi'nin kuruluşundan sonra, o sırada Mehabad'da bulunan Barzani ve arkadaşlarının teşebbüsüyle Irak'ta da, mevcut partilerin birleştirilmesi için harekete geçildi. *Irak Kürdistan Demokrat Partisi* 16 Ağustos 1946'da kuruldu. Rızgari ve Şoreş partileri de yeni kurulan partiye katıldılar. Ancak Şoreş partisinin sekreteri ile Avukat Nafi Yunus ve Hamid Osman, Barzani'nin temsilcisi tarafından sağcı yöntemler ortaya atıldığını ileri sürerek partilerinden çekildiler ve yeniden Irak Komünist Partisi'ne katıldılar. (70) Yeni partinin başkanlığına Mustafa Barzani seçildi. Parti, yayın organı olarak *Rızgari* gazetesini yayınlamaya başladı.

Böylece 1940'lara doğru Irak Kürdistanındaki ulusal hareket, daha örgütlü bir nitelik kazanmıştır. Yine sözkonusu yaygın örgütlenmeyle birlikte Kürt toplumdaki farklı sınıfların tavırları da örgütsel ve ideolojik düzeyde yansımaktadır. Ancak işçi sınıfının sayıca azlığı ve köylülüğün daha çok feodal unsurlar tarafından kontrol edilmesi, emekçi halktan yana güçlü örgütlenmelerin oluşmasına olanak vermemiştir.

1943 yılında *Molla Mustafa*, sürgün yerinden kaçarak Barzan bölgesine ulaştı. Irak hükümeti Barzan bölgesine karşı askeri birliklerini harekete geçirdi. Ancak bu birlikler peş peşe yenilgiye uğradılar, esir edildiler ve silahları Kürtlerin eline geçti. Irak hükümeti anlaşma yolunu seçmek zorunda kaldı. Mecit

(70) Bakınız, W. Aegleton, *Mehabad Kürt Cumhuriyeti*, Koral Yayınları, s. 96-98, C. Fethullah'ın dipnotu.

Mustafa adlı bir Kürt devlet bakanı olarak tayin edildi ve Molla Mustafa ile görüşmekle görevlendirildi. Görüşmeler sonunda iki taraf arasında şu anlaşma yapıldı.

1. Asi aşiretin bütün tutukluları serbest bırakılacaktır.

2. Aşiret bütün kuvvetlerini ve Irak ordusundan alınmış silahlar da dahil olmak üzere, bütün silahlarını muhafaza edecektir.

3. Irak Kürdistanında erzak eşit bir şekilde dağıtılacaktır.

4. Kürt bölgelerinde görevli bütün Arap memurların yerine Kürt memurlar atanacaktır.

5. Öğrenim sahasında Irak Kürdistanı kültür otonomisinden yararlanacak; yeni okul ve hastaneler açılacaktır.

Kürt asıllı olan başbakan Nuri Said Paşa da bu anlaşma hükümlerini kabul etmişti. Ancak kral naibi ve parlamento anlaşmayı onaylamadı. Bunun üzerine Nuri Said istifa etti ve Barzan bölgesinde ayaklanma yeniden başladı. 1945 yazında 30.000 düzenli askerden ve 12.000 jandarma ve polisten kurulu bir ordu kuzeyde harekete geçirildi. Başkomutanlık görevini İngiliz Generali *Renton* yapıyordu. Molla Mustafa'nın çevresinde 8-10 kadar Kürt aşireti birleşmişti. Ayrıca Irak ordusundan çıkarılmış olan bazı Kürt subayları, ile üniversite öğrencileri ve aydınlar da harekete katılmışlardı. Bunların birçoğu Hêvi ve Komel örgütleri üyesi idiler.

Irak hükümet kuvvetleri, ağır hava ve topçu bombardımanı desteğinde saldırıya geçtiler. Ayrıca, aşiretler arası düşmanlıklardan yararlanarak Ziba-

riler, Berwariler, Dostukiler ve Şerefbeyaniler gibi aşiretleri de kendi yanlarında harekete geçirmiştiler.

Molla Mustafa'nın çevresinde 4-5 bin kişilik silahlı bir kuvvet vardı ve bunlar Irak ordusundan alınmış hafif piyade silahları ile silahlanmışlardı. Güçlerin açık dengesizliğine rağmen, Irak birlikleri ağır kayıplara uğradılar. Kürtler Zaho, Akra, Amadya, Zibar ve Revanduz kentlerini ele geçirdiler ve Erbil üzerine yürüdüler. Erbile 20 kilometre kala İngiliz hava kuvvetleri bir kez daha harekete geçirildi. Kürtler geri çekildiler ve dağlarda gerilla hareketi biçiminde mücadeleye devam ettiler. Bu savaş sırasında Kürtler 9 uçak düşürdüler, 8 telsiz cihazı, 8 top, 400 obüs, 2000 tüfek ve 100.000 kadar mermi ele geçirdiler.

1945 yılı sonlarında Barzani yanındaki askeri güçlerle İran'a, Mehabad'a geçti.

İRAN KÜRDİSTANI VE MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ

Şeyh Ubeydullah hareketinden sonra İran Kürdistanında görülen en önemli Kürt ayaklanması, Şikakan aşireti lideri İsmail Ağa (Sımko) tarafından yönetilmiş olmandır. Sımko'nun hareketi, 1. Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda, bu bölgede çeşitli güçlerin çatıştığı bir dönemde yer aldı.

Osmanlı Devletinin Çarlık Rusyasıyla savaşa girmesi, Ermeni sorunu, Ermenilere ve giderek tüm Hristiyan azınlıklara karşı girişilen hareket, bu bölgede bir çeşit Müslüman-Hristiyan kavgası yarattı. Ermenilerin yanı sıra diğer Hristiyan azınlıklar da güç durumlarında kaldılar.

Şıkakan aşireti reisleri Sımko ve Ömer Han, 1915 yılında Çarlık ordularına Urmiye gölü civarında 3000 kişilik bir kuvvetle karşı koydular, ancak yenilip dağlara çekildiler.

Hakkâri bölgesinde, o döneme kadar bir ölçüde özgür yaşıyan Asurlu aşiretleri, 1915 yılında Osmanlı nüfuz bölgesinde Ermenilere ve diğer Hristiyanlara karşı yer alan olaylar nedeniyle, buradan ayrıldılar ve Patrikleri Mar Şem'un yönetiminde İran'da, Salmas ve Urmiye yöresindeki Hristiyanların yanına göçettiler. Ancak burada da Kürtlerle aralarında sür-tüşmeler başladı. Sımko, düzenlediği bir yemekte Mar Şam'un ve birkısım adamlarını öldürdü. Kürtlerle Asurlu Hristiyanlar arasında yeralan silahlı mücadele, Osmanlıların da Kürtlere yardımıyla, Asurluların yenilgisiyle sonuçlandı. Asurlular Hemedan'a doğru çekildiler. (71)

Sımko daha sonra kendi bölgesinde otoritesini kurmaya ve genişletmeye çalıştı. 1921 yılında Mehabad'a saldırdı ve orada bulunan 600 İran jandarmasını daha sonra da Amerika Misyonerler Heyeti üyelerini toptan imha etti. İran Şahı Rıza Han, Azeri aşiretlerinin desteğiyle Sımko'nun ilerlemesini durdurdu ve onu geri çekilmek zorunda bıraktı. Ama Sımko 1930 yılına kadar direndi ve İran birliklerinin çeşitli saldırılarını sonuçsuz bıraktı. Sonunda 1930 yılında İran hükümet yetkilileriyle görüşmek üzere gittiği Eşneviye'de İran kuvvetleri tarafından pusuya düşürülüp öldürüldü.

Sözkonusu olaylar, bu bölgedeki Kürt, Ermeni, Asurlu ve Azeri halklarının trajik durumunu gözler

(71) Bakınız: William Aegleton, **Mehabad Kürt Cumhuriyeti**, Koral Yayınları, 1975, 1. Bölüm.

önüne seriyor. Bu halklar bir yandan Osmanlı ve İran sömürgeci, despot yönetimleri tarafından eziliyor, sömürülüyor, ulusal haklarından mahrum ediliyorlar. Diğer yandan, onları sömüren bu yönetimler ve bölgeye saldıran İngiltere, Fransa, Çarlık Rusyası ve ABD emperyalist güçleri tarafından türlü oyunlarla birbirlerine karşı kışkırtılıyor; aşiret reislerinin, dini liderlerinin güdümünde birbirlerini yiyip tüketiyorlar.

Rıza Şah, 1922'lerden itibaren Kürtlere karşı sert tedbirlere girişti. Yüzlerce aşiret reisi Tahran'a ve ülkenin diğer yerlerine sürgün edildiler; mallarına ve topraklarına el 'kondu. Kürdistan'da stratejik noktalara birçok karakol ve garnizon kuruldu ve bunlar yollarla birbirine bağlandılar. Kürt halkı üzerindeki zulüm ve soygunlar arttırıldı. İngiliz Albayı Elphinston, bu konuda şunları yazıyor:

«Her fırsatta Kürt halkının elinden silahları alınmaya çalışılıyor. Her türlü sosyal edebi, ya da iktisadi Kürt teşkilatı tamamen yasaktır. Kürt dilindeki plakların İran'a sokulması yasaktır. Türkiye'de, «Kürt» dememek için «Dağlı Türk» dendiği gibi, İran'da da Kürtler, «Dağlı Acemler» sözcüğüyle adlandırılıyorlar.» (72)

Her biri Kürdistan'ın bir parçasını bölüşmüş olan Türkiye, İran ve Irak, yalnız Kürt ulusuna benzer bir sömürü ve zulüm uygulamakla kalmadılar; Kürt halkının direnişini kırmak için de birlikte davrandılar. Daha önce de çeşitli örneklerini verdiğimiz bu «dayanışma» giderek daha da geliştirildi. 1937 yılında Tahran'da Saadabad sarayında Türkiye, İran ve Irak hükümetleri arasında, Saadabad anlaşması imzalandı. Buna göre:

(72) De La Question Kurde, 1934, L. Rambout'un Kürtler adlı eserinden naklen, s. 142

«Birbirlerine komşu olan bu devletlerden her biri, kendi siyasi sınırları içerisinde ya da hudutlarında vaki olabilecek ve merkezi otoriteye doğru yöneltilmiş her türlü harekete ya da silahlı eşiya gruplarına karşı, emniyeti ve güvenliği sağlamak amacıyla, sınırda, ya da o memleketin herhangi bir toprak bölümünde otoriteyi yeniden kurmak için, birlikte ve beraberce harekete geçeceklerdir.» (73)

Sözkonusu ittifak, daha sonraları 1955 yılında *Bağdat Paktı* biçimine dönüştürüldü. Bu pakt, 1958 devriminden sonra Irak'ın ayrılmasıyla önemli bir darbe yedi ve daha sonra adını değiştirerek CENTO adını aldı. İttifaka İngiliz emperyalistleri katıldılar; ABD ise, resmen üye olmamakla birlikte onunla yakından ilgilenmekte, politikasını etkilemektedir. Irak ise, pakttan ayrılmakla birlikte, yine zaman zaman sözkonusu dayanışma gereğini duymaktan ve pratikte diğer komşularıyla birlikte hareket etmektен geri kalmamaktadır.

CENTO, Kürt halkını baskı altında tutma hedefinin yanı sıra, bölgedeki gerici rejimleri ayakta tutma, Kürt ulusal ve demokratik hareketi de dahil, tüm ilerici ve devrimci hareketleri ortaklaşa önlemlerle engelleme ve anti-sosyalist hedefler gütmektedir.

MEHABAD CUMHURİYETİNİ OLUŞTURAN ŞARTLAR

1941 yılında Sovyet ordusu kuzeyden ve İngiliz ordusu güneyden İran'a girdiler. Sovyetlerin amacı, Nazi saldırısı karşısında geri çekilmek durumunda kalan Kızılordunun gerilerini, Kafkasya'yı güvenlik

(73) S. A. Şivan, **Kürt Millet Hareketleri ve Irak'ta Kürdistan İhtilali**

altına almaktı. Sovyet birlikleri, önceleri İran Kürdistanında Senendec'e kadar indiler, sonra Mehabad'ın kuzeyindeki Eşneviye - Meyanduvab hattına çekildiler.

Sovyet birliklerinin girişi sırasında İran birlikleri bu bölgeyi terketti. Bölgedeki Kürtler birçok yerde İran askerlerinin silah ve cephanesini ele geçirdiler. Sovyetlerin daha kuzeye çekilmesinden sonra da İranlılar Mehabad ve çevre kentlerde yeniden otorite kurmayı başaramadılar. Sürgündeki birçok Kürt reisleri ülkelerine geri döndüler. Nisbeten özgür şartlarda Kürtçe gazeteler, dergiler çıkmaya başladı ve ulusal örgütlenme çabaları canlılık kazandı.

16 Eylül 1942 günü Mehabad'da, Irak Kürdistanındaki Hêvi örgütünü temsilen gelen Mir Hac'ın da katılımıyla, gizli *Komel* örgütü oluşturuldu. Bu örgütü kuranlar Mehabad'ın çeşitli toplum katlarına mensuptular. Örgüt kuruluşundan birkaç hafta sonra *Niştiman* (Vatan) adlı bir dergi çıkarmaya başladı. Örgüt Mehabad'da ve İngiliz işgal bölgesi dışındaki Kürt muntikasında hızla gelişti. Mehabad'da düzeni sağlayan, etkili ve aydın bir kişi olan Kadı Muhammed de örgüte üye oldu. (74)

Komel örgütü hakkında bugüne kadar bildiklerimiz, bu örgütün tüm yurtsever unsurları bağrında topladığı; aydınların, subayların, kent orta tabakalarının yanı sıra, din adamları, aşiret reislerinin de örgüt içinde yer aldıklarıdır. Örgütün, daha sonra Kürdistan Demokrat Partisi haline dönüşüncüye kadar yazılı bir programı da yoktu. Irak Kürdistanında, sınıfsal ve ideolojik ayrımlar örgütlenmeye de yansıdığı

(74) Komel örgütü ve genel olarak bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: W. Aegleton, a.g.e.

halde Komel örgütünde böyle bir ayrışım görülmemektedir. Denebilir ki bu örgüt burjuva demokrat bir yapıya ve öze sahipti.

Aynı dönemde İran'da etkin bir mücadele yürüten *Tudeh* partisi ise işçi sınıfının örgütü niteliğinde idi. Sovyetlerin kontrolünde bulunan İran Azerbaycanında *Tudeh* oldukça elverişli koşullarda çalışıyor, işçi ve köylüleri örgütlüyordu. Azerbaycan demokratik ve ulusal hareketinin başında eski bir bolşevik ve Komintern üyesi olan Cafer Peşvari vardı. Bu hareket İran Azerbaycanı'nda özerk bir cumhuriyet kurmaya hazırlanıyordu. Eylül 1945'te Azerbaycan *Tudeh* Partisi'nin adı, «Azerbaycan Demokratik Partisi» olarak değiştirildi. 12 Aralık 1945'te Tebriz'de Azerbaycan Ulusal Meclisi toplandı ve İran'ın bütünlüğü içinde Azerbaycan'ın özerkliği ilan edildi.

Azerbaycan'daki yeni yönetim 8 saatlik işgünü esasını getirdi. Bankalara, devletin ve toprak ağalarının elindeki büyük topraklara el kondu, bu topraklar köylülere bedelsiz olarak dağıtıldı. Siyasi tutuklular serbest bırakıldı. Halkın başlıca ihtiyaç maddelerinin fiyatları düşürüldü. İran jandarması yerine, gönüllü örgütlenmeye dayanan partizan grupları oluşturuldu. Azerice resmi dil haline getirildi. (75)

Mehabad ve İran Kürdistanı'nın büyük bölümü Sovyet bölgesinin dışında kalmakla birlikte, Sovyetler İran kürtlerinin durumuyla yakından ilgilendiler. O dönemde İran Kürdistanında kapitalist ilişkiler yok denecek kadar zayıftı, bu nedenle de bölgede proletarya sınıfı olarak oluşmamıştı. Bu ilişkiler, Kürt top-

(75) Bakınız: İran'da 12 Aralık Hareketi'nin 30. Yıldönümü, *Özgürlük Yolu*, sayı; 8

lumunun feodal, aşiretçi yapısı gözönüne alınarak, varolan şartlara uygun biçimde yürütüldü.

1941 yılı sonlarında, içlerinde Kadı Muhammed'in de bulunduğu otuz kadar Kürt reisi Sovyetler Birliğine davet edildiler. Çoğu aşiret liderleri olan bu kişiler Bakü'da Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti Başbakanı Cafer Bakırof'la görüştüler; sanayi tesislerini, kolektif çiftlikleri gezdiler; kendilerine sinema ve tiyatro oyunları gösterildi. Bu arada Kürtlerle ilgili sorunlar ve istekler de konuşuldu.

1945 yılı başlarında, Komel örgütü *Daykê Nîştîman* (Ana Vatan) adlı bir opera hazırladı. Operanın gösterilişi Mehabad'da, çevre illerde ve Sovyet kontrolü altındaki Kürt bölgesinde ulusal duyguların büyük kabarışına neden oldu.

1945 yılı sonbaharında Sovyet yetkilileri yeni bir Kürt heyetini Sovyetler Birliğine davet ettiler. Kürt heyeti önce Tebriz'e, sonra Bakü'ya gitti. Orada Başbakan Cafer Bakırof'la Kürdistan'ın özerkliği konusunda görüşmeler yapıldı. Kürt heyetinin sözcüsü Kadı Muhammed, Kürtlerin özerk bir yönetim kurmak istediklerini belirtti ve Sovyetler Birliğinin gereken yardımları yapmasını istedi. Bu görüşmelerde, silah verilmesi ve maddi yardım yapılması konusunda görüş birliğine varıldı. Bakü'daki askeri okulda ve Tebriz üniversitesinde Kürt öğrencilere kontenjan ayrıldı. Bakırof, Komel örgütünün yetersiz olduğunu ve bir Kürdistan Demokrat Partisi oluşturulması gerektiğini de belirtti.

1945 yılı eylül ayında Mehabad'da, «Kürdistan - Sovyet Kültür Derneği» adıyla, bir Sovyet Kültürel ilişkiler merkezi açıldı. Ekim ayında Komel örgütünün temeli üzerinde Kürdistan Demokrat Partisi oluşturuldu. Partinin programı şöyleydi:

1. İran'daki Kürt halkı, kendi ulusal ve yöresel işlerini yürütmekte özerk bir yönetime sahip olacaktır.

2. Resmi dil ve öğretim dili Kürtçe olacaktır.

3. İran Anayasası hükümlerine uygun olarak Kürdistan'da bütün kamu işleri üzerinde kontrol ve denetim hakkını kullanacak bir yasama meclisi kurulması için en kısa zamanda seçim yapılacaktır.

4. Bütün devlet memurlarının Kürt olmaları gerekir.

5. Kürdistan'da toplanan vergi ve resimler Kürdistan'a harcanacaktır.

6. Kürdistan Demokrat Partisi Azerbaycanlılarla ve bölgede yaşayan azınlıklarla samimi kardeşlik ilişkileri kurmak için çalışmalar yapacaktır.

7. Parti, halkın kültürünü geliştirmek, genel sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak ve tarımla ticareti geliştirmekle Kürt halkının kültürel ve ahlaki düzeyini yükseltmeye ve ekonomik durumu iyileştirmeye çalışacaktır. (76)

Kasım ayında Mehabad'a Sovyetler Birliği'nin hediye ettiği matbaa makinası geldi. Onunla birlikte çeşitli yayınlar yapılmaya başladı; *Kürdistan* adlı günlük gazete, *Hilale* adlı kadın dergisi, *Hawar*, *Agır* bunlar arasındaydı. Sözkonusu yayınlar ulusal duyguların kabarmasında ve yayılmasında etkin oldu.

22 Ocak 1946 günü, Mehabad'ın Çuwarçıra meydanında toplanan büyük bir kalabalığa karşı yaptığı konuşmada, Kadı Muhammed, özerk Kürt Cumhuriyetini ilan etti. Şubat başında bakanlar kurulu oluşturuldu ve Kadı Muhammed Cumhurbaşkanlığına getirildi.

(76) W. Aegleton, a.g.e., s. 143-144

Bunu izleyen günlerde Mehabad'da bir radyo istasyonu kuruldu ve eğitim çalışmalarına girişildi.

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde başlıca askeri gücü, 1945 yılı sonlarında Irak'tan İran'a geçmiş olan Barzaniler oluşturuyordu. Barzani'nin liderliğindeki 3000 kişilik kuvvet Mehabad'a karargâh kurmuştu. Mehabad hükümeti yeni bir ordu oluşturdu. Başlangıçta 1200 kişi olan bu düzenli askeri güce İran ordusundan ayrılmış olan 70 kadar Kürt subayı komuta ediyordu. Mehabad'a çeşitli zamanlarda Sovyetler Birliğinden hafif silahlar ve diğer askeri yarım malzemesi geldi.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile Mehabad Kürt Cumhuriyeti arasında 23 nisan 1946 tarihinde bir anlaşma imzalandı. Çeşitli hususları kapsayan bu anlaşmada, aynı zamanda, İran hükümetiyle yapılacak bir görüşmede, tarafların birbirlerinin onayını alması öngörülüyordu.

Nisan ayında İran birlikleri Sakız mıntıkasında saldırıya geçtiler; ancak önemli kayıplar ve 40 kadar da esir vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

Ancak Azerbaycan ve Kürdistan'da bütün bunlar olurken emperyalistler ve İran gericileri de boş durmuyorlardı. ABD ve İngiltere Sovyetlerin birliklerini bir an önce İran'dan çekmeleri için baskı yapıyorlardı. ABD Dışişleri bakan yardımcısı Acheson, İran'daki durumu, Sovyetlerin Ortadoğu petrollerine yönelik bir eylemi olarak değerlendirdi ve ABD ile İngiltere'nin buna ciddi tepkiler göstereceğini söyledi.

Mayıs başında Sovyetler birliklerini Azerbaycan'dan çektiler. Gericileri İran hükümeti, bir süre görüşme yoluyla Kürdistan'da ateşkes sağladı ve Azerbaycan'ın bölgesel özerkliğini kabul ettiğine dair Peşvari yö-

netimiyle bir anlaşma yaptı. Bu arada Tudeh parti-sinden hükümete üç bakan alınmıştı. Ancak bütün bunlar zaman kazanmak için başvuru olan yöntemler-di. Sonbahara doğru, İran hükümeti, örgütlediği ge-rici güçleri harekete geçirdi; sendikalara, ilerici ör-gütlere karşı eylemlere girişti. Güneyde ise İngiliz ve ABD emperyalistlerinin kışkırttığı gerici kabile ayak-ianmaları yer aldı. Kaşkailer, Bahtiyariler ayaklana-rak Kürdistan'a ve Azerbaycan'a tanınacak özerk-liği kabul etmediklerini bildirdiler. Tahran hükümeti bundan yararlandı ve ortamı uygun bularak daha ön-e giriştiği taahhütlerden döndü. Tudeh Partisinden alınmış olan üç bakan hükümetten çıkarıldılar ve İran hükümeti askeri birliklerini Tebriz üzerine harekete geçirdi. Azerbaycan, bir askeri direnme göstermeden düştü ve gericiler katliamlara başladılar.

O sırada Mehabad Kürt Cumhuriyetinin İran bir-likleri karşısında 12.000'i aşkın bir askeri gücü mev-zilenmişti. Mehabad'da 5 Aralık tarihinde bir savaş konseyi toplanıp İran saldırısına karşı direnme kararı alınmıştı. Ancak Azerbaycan'ın ani düşüşü Mehabad'da da karamsarlık ve direnme konusunda görüş ayrı-lıkları yarattı. Daha önce Mehabad'daki hareketi des-teklemiş görünen, bu arada Amerikalılar ve İngilizlerle de ilişki kurmuş olan Şıkakan aşiret reisi Ömer Han gibileri, durumun değiştiğini görünce, hemen saf değiştirmişler ve Tebriz'in düşmesi üzerine aşiretleri ni alıp Azerilerin üstüne yürümeye başlamışlardı... Bu durumda Mehabad yöneticileri direnmekten vaz-geçtiler. Mehabad'ın teslim olması üzerine Barzani, maiyetindeki güçlerle birlikte Mehabad'dan ayrılarak Irak sınırına doğru çekildi.

Kadı Muhammed, Başbakan Hacı Baba Şeyh ve

Savaş Bakanı Seyfi Kadı 31 Mart 1947 tarihinde idam edildiler.

Böylece İkinci Dünya Savaşı şartlarında İran Azerbaycanı'nda ve İran Kürdistanı'nda kısa bir süre devam eden özgürlük dönemi sona erdi. Bu her iki halkla birlikte, genel olarak tüm İran halkları yeniden gerici bir rejimin ve emperyalizmin pençesi altına girdiler.

Yukarıda Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin ve bu arada Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, daha sonra da yıkımını hazırlayan şartların, bu dönemde yer alan olayların kısa bir dökümünü yaptık. Her iki hareketin başarıya ulaşmamasının nedenleri de olayların gelişiminden anlaşılmaktadır.

Mehabad'daki Kürt ulusal hareketinin gösterdiği gelişmede, sağladığı başarılarda, yukarıda görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin büyük yardımları oldu. Sovyetler, savaş şartları içinde yakın ilişki kurdukları İran Azerbaycanı ve İran Kürdistanı halklarının ulusal ve demokratik bir yönetim oluşturmaları, gelişme yoluna girmeleri için ciddi ilgi gösterdiler. Aynı ilgiyi, elbette genel olarak İran'da bir tüm olarak ileriye doğru bir değişimin sağlanması için de gösterdiler. Sovyetlerin bu ilgi ve yardımları, hiç kuşkusuz, daha önce Çarlık Rusyası'nın ve bugüne kadar diğer emperyalist ülkelerin bölgeye karşı gösterdikleri ilgiden temelde farklıdır.

Emperyalistler, Sovyetlerin İran halklarına gösterdiği sempati ve yardımları çarpıtarak, amaçlarının petrol bölgesine inmek olduğunu, kendi çıkarları için öyle davrandıklarını söylüyorlar. İran'da devrimci hareketin gelişmesinde elbette Sovyetlerin çıkarı vardı; ama bu emperyalist ülkelerin sömürüye yönelmiş çı-

karlarından çok farklı bir şeydir; işçi sınıfının ve mazlum halkların uluslararası ortak çıkarıdır. Dünyanın neresinde işçi sınıfı başarılar sağlasa, ezilen halklar özgürlüklerine kavuşsa, bu sosyalistleri sevindirir ve emperyalistleri de üzer.

Diğer yandan ne genel olarak İran'da Tudeh Partisinin başını çektiği devrimci hareket, ne de Azerbaycan ve Kürdistan'daki ulusal ve demokratik hareketler, dış kışkırtmalar sonucu yaratılmış yapay, zoraki hareketler değildi; mücadele bu halkların içinde bulunduğu sömürü ve zulüm şartlarından kaynaklanıyordu. Kürdistan'daki hareket de, Kürt halkının yüzyıllara dayanan özgürlük özleminden kaynaklanıyordu. Başlangıçta Komel örgütü Kürt halkının bağrından doğdu. Elverişli koşullar, —İran birliklerinin bölgede kontrolü yitirmeleri, Sovyet yardımları— adım adım hareketin olgunlaşmasına ve ulusal bir cumhuriyet doğurmasına yol açtı. Azerbaycan'da ve genel olarak İran'daki demokratik gelişmeler de buna yardımcı oldu.

Emperyalistler ve gericiler, Sovyetlerin sözkonusu yardımlarını gözden saklamak ve kitlelerin kafasını bulandırmak için, onların, İran'dan birliklerini çekerek, Azeri ve Kürt halklarına desteklerini keserek, önceden bu halkları kışkırtmış oldukları halde sonradan yüzüstü bıraktıklarını propaganda ediyorlar. Aslında Sovyetlerin bu halkları kışkırttığı iddiası, yukarıda da belirttiğimiz gibi, geçersiz bir iddiadır. Onlar, yalnızca bu halkların zaten varolan mücadelelerine yardımcı olmuşlardır. Bu yardımlar ise şartlara uygun, gerçekçi, ölçülü yardımlar olmuştur. Örneğin Mehabad'a yapılan yardımlar ve sağlanan destek düşünülürse, Sovyetler'in, Kürt toplumunun yapısını

gözönüne alarak gerçekçi davrandıkları görülür. Onlar, aşiret reislerinin, dini liderlerin etkin olduğu bu toplumda ulusal birliğin sağlanmasının güçlüklerini iyi biliyorlardı. Kürt reislerini iki kez Sovyetler Birliği'ne davet etmeleri ve onun dışında subaylar ve diğer yetkililer yoluyla kurdukları diyaloglar, belli bir hükümet disiplinine alışık olmayan bu unsurları ikna etmek, gelişmelere ayak uydurmalarını sağlamak içindi. Bu ilişkiler, aynı zamanda emperyalistlerin ve gericilerin anti-Sovyet propagandalarının etkisini kırmak, demokratik gelişmeye karşı yaratılan şartlanmaları gidermek içindi.

Nazi yenilgisinden sonra ABD ve İngilizlerle Sovyetler arasında yapılan görüşmelerde Yunanistan, Almanya ve daha birçok sorun gibi, İran sorunu da önemli çekişme konularını oluşturdu. Faşizm yenilgiye uğramış, ancak bu kez de emperyalistlerle Sovyetler Birliği arasında bir diplomatik savaş, bundan da öteye, soğuk savaş dönemi başlamıştı. ABD, tekelinde tuttuğu atom bombasını bir tehdit aracı olarak kullanıyordu. ABD ve İngiltere, Orta ve Doğu Avrupa'da ortaya çıkan yeni duruma karşı fazla bir şey yapamadılar; ancak Yunanistan ve İran üzerinde özellikle direndiler. Diğer yandan, uluslararası düzeyde İran'ın meşru hükümeti olarak görünen gerici Tahran hükümeti de, ülkedeki devrimci gelişmeyi engellemek, Azerbaycan ve Kürdistan'daki hareketi bastırmak için, ABD ve İngiliz emperyalistleri ile birlikte Sovyet birliklerinin çekilmesi için yoğun çabalar harcıyordu.

Hiç kuşkusuz, bir ülkede devrim için şartlar yeteri kadar olgunlaşmamışsa, o ülkenin devrimci kitle mücadelesi yeter boyutlara ulaşmamışsa, salt

devrimci destekle başarı sağlanamaz. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İran'da ortaya çıkan durum budur. Mücadeleyi, elbette, İran halkları en başta kendi öz-güçleriyle yürüteceklerdi; Sovyet birliklerinin onların yerine geçerek bu ülkede savaşmaları düşünülemezdi. Besbelli, devrim ihraç edilemez. İran'da ise, savaş içinde, genel olarak demokratik ve devrimci hareketin, özel olarak da Azeri ve Kürt ulusal hareketlerinin gelişmesi için varolan uygun şartlar, savaş sonrasında hızla değişti. Sovyet birliklerinin çekilmesi sonucu, emperyalistlerin de yardımıyla güçlerini toparlayan gerici Tahran hükümeti genel olarak ülkedeki ilerici hareketi ve bu arada Azerbaycan ve Kürdistan'daki ulusal ve demokratik hareketleri bastırmayı başara-bildi.

Azerbaycan'da Peşvari liderliğindeki yönetim, yukarıda da belirttiğimiz gibi, demokratik devrim yönünde oldukça önemli adımlar atmıştı. Hareket sosyalist kadroların yönetiminde idi. Sovyet Azerbaycanı'ndan gelmiş partizanlar da halkın örgütlenmesinde görev almışlardı. Buna rağmen, Azerbaycan'da, gerici Tahran hükümetinin saldırıları karşısında yeter bir direniş koymak için emekçi kitleler gereği gibi örgütlen-dirilememiş, belki buna zaman olmamıştı. Burada, Sovyet birliklerinin çekilmesinden sonra gerici unsurların başkaldırısına ve İran birliklerine karşı direniş gösterilemedi.

Mehabad Cumhuriyeti'ndeki hareket, sınıfsal yapı ve ideolojik düzey bakımından Azerbaycan'ın gerisindeydi. KDP hemen tüm sınıf ve tabakaları içeren ulusal bir örgüttü. Buna karşılık silahlı güçler bakımından Mehabad Cumhuriyeti çok daha güçlü durumdaydı. İran askeri birlikleri, Mehabad hükümeti-

nin kontrol ettiği bölgenin sınırlarında durdurulmuş, onların birçok saldırısı püskürtülmüştü. Ancak Azerbaycan'ın direnmemesi Mehabad'da da moral kırıklığına yol açtı. Her iki hareketin bağı bu olayda somut olarak görülüyor.

O dönemde Sovyetler'in de yakın ilgisiyle, İran'daki genel devrimci hareketle Azerbaycan ve Kürdistan'daki ulusal ve demokratik hareketlerin belli bir dayanışma kurdukları görülüyor. Bu dayanışma, işçi sınıfının yeterince güçlü olmadığı, ülkenin birçok yerinde feodal ve aşiretçi bir yapının canlı olduğu İran'da, ilerici yönde önemli adımların atılmasını sağladı. Ancak bu dayanışmanın yeteri kadar güçlü olduğu söylenemez. Eğer Tudeh partisinin ve Azerbaycan ile Kürdistan'daki ulusal ve demokratik güçlerin daha sıkı bir birliği, ortaklaşa ve kararlı hareketi sağlanabilseydi, emperyalizmin tüm oyunlarına rağmen gerici güçler yenilgiye uğratılabilir, ülkedeki devrimci atılım sürdürülebilirdi. Azerbaycan ve Kürdistan demokrat partileri arasında, Tahran hükümetinin gerici silahlı saldırısına karşı birlikte ve kararlı bir şekilde karşı konulsaydı, bu durumda bile her iki halkın ulusal ve demokratik mücadelesi ezilmeyebilir; Tahran hükümeti demokratik bir çözüme zorlanabilirdi. İran'da devrimci güçlerin başına gelenler, bir ülkede, gerici güçler karşısında, devrimci ve demokratik güçlerin —o ülke çok uluslu olsa da, olmasa da— sıkı bir güçbirliği yapmalarının gereğini somut olarak gözler önüne sermektedir. Bu olayda, ülkedeki genel devrimci ve demokratik hareketle, bu arada genel işçi sınıfı hareketiyle ezilen ulusların kurtuluş hareketlerinin kaderinin nasıl birbirine bağlı olduğu da, bir kez daha açık biçimde görünmektedir.

Mehabad Kürt hareketini değerlendirirken, Kürdistan'ın sosyal yapısını ve bu arada Kürdistan Demokrat Partisinin yapısını da gözönünde tutmak gerekir. Bilindiği gibi, o dönemde, Tüm Kürdistan'da olduğu gibi İran Kürdistanı'nda da feodal ve aşiretçi yapı hâlâ canlılığını korumaktadır. Cumhuriyet'in merkezi Mehabad 15.000 nüfuslu bir kasabadır. Güney kesiminde, emperyalist şirketlerin işlettiği petrol tesislerinin dışında Kürdistan'da sanayi işletmeleri yoktur; bölgede burjuvazi ve işçi sınıfı, henüz adından söz edilecek biçimde sahneye çıkmamıştır. Kürt toplumunda politik ve ideolojik yaşamı kontrol edenler, büyük topraklara sahip soylular, aşiret reisleri ve din adamlarıdır.

Böyle bir sosyal yapıda Komel örgütünün hızla gelişmesi, kent orta tabakalarının yanısıra, büyük toprak sahiplerini, aşiret reislerini ve din adamlarını da geniş ölçüde bir araya getirmesi ilginçtir. Hiç kuşkusuz bu durum, Kürt toplumuna uygulanan sömürü ve zulmün yoğunluğundan ileri gelmektedir. Hatırlanacağı gibi, 1920'lerde Rıza Han, aşiret reislerini, din adamlarını ülkenin iç ve Doğu taraflarına sürmüştü. Üst sınıfları da içine alan bu sert baskı ve ulusal zulüm, Kürt toplumunda özgürlük duygularını kamçılayan bir rol oynadı. Kendi başına buyruk yaşamaya alışmış, başkalarının otoritesini tanımaya yatkın olmayan soyluların, aşiret reislerinin Komel örgütüne üye olmalarının başlıca nedeni budur. Kürdistan Demokrat Partisi ise, bir bakıma Komel örgütünün bir devamı idi. Ancak bu durum, aynı zamanda ulusal hareketin önemli bir zaafını oluşturmaktadır. Özellikle geniş köylü kitleleriyle kurulan bağ aşiret reisleri aracılığıyla. Bakanlar kurulu oluşturulurken bile, aşı-

retlerin güç dengesi dikkatle gözönünde tutulmuştur. Yönetim, emekçi halk yığınlarıyla doğrudan güçlü bağlar kuramamıştır. Böyle durumlarda, açıktır ki, aşiret liderlerinin iradesi kitlelere yön vermekte büyük rol oynar. Aşiret liderleri diledikleri zaman kitle yüzlerce, bazan binlerce silahlı kişi çıkarabilir ve bunlar hareketi savunmakta önemli bir güç oluştururlar. Ama aynı liderler eğer karşı bir tavır takınırlarsa, aynı yüzlerce, binlerce kişi hareketin karşısında da yer alabilir. Bunun önlenmesi emekçi halkın, köylü yığınlarının ulusal hareketle doğrudan bağ kurmalarına bağlıdır. Bu da elbette, toplumsal yapının değişmesine, feodal sınıfın gücünün kırılmasına, aşiret reislerinin nüfuzlarını yitirmelerine bağlı bir şeydir. Köylü özgürleştiği oranda politik ve ideolojik tutumunda da feodal unsurlara, aşiret reislerine bağlı olmaktan kurtulacaktır. Böylesine geri bir toplumsal yapı içinde güçlü, merkezi, disiplinli bir ulusal örgüt oluşturmaya güçlüğü ortadadır.

Başlangıçta, Merkezi hükümetin güçlerinin dağıldığı, Sovyet desteğinin görüldüğü dönemde, ulusal özgürlüğe duyulan büyük hasretin ve giderek artan ulusal heyecanın da etkisiyle Kürt ulusal saflarında, Komel'de ve daha sonra partide herhangi ciddi bir sürüşme görülmedi. Örgüte son derece demokratik bir hava hâkimdi. Ancak işler kötüye gitmeye başlayınca örgütsel zaafılar hemen kendini gösterdi. Örneğin 5 Aralıkta savaş konseyinin aldığı direniş kararını birçok kişi benimsemedi. Parti direktiflerini kitlelere kabul ettirme gücünden yoksundu; çünkü kitleler çoğu yerde aşiret reislerinin arkasından gidiyorlardı.

Mehabad ordusunda general rütbesi verilen dört kişiden biri olan Şıkakan aşireti reisi Ömer Han'ın tu-

tumu, bu bakımdan ilginçtir. Ömer Han, İran ordusunun Azerbaycan'a girmesi üzerine, ne hükümetin, ne ordunun, ne de partinin herhangi bir kararına aldırmadan, Herki aşiretiyle birlikte ovadaki Azeri köyleri üstüne yürüdü.. Sonuna kadar direnişten yana çıkanlardan biri Mustafa Barzani idi (Ona da Mehabad'da generallik rütbesi verilmişti). Molla Mustafa'nın liderliğindeki Barzaniler, İran hükümetinin onları Güneydoğu İran'da yerleştirmek için yaptığı teklifi reddettiler. İran birlikleriyle çarpıştılar, onlara bir hayli kayıp verdirdiler ve Nisan ayında Irak'taki Barzan bölgesine geçtiler.

Irak hükümeti, sınır bölgelerinde birliklerini alıma geçirmiş olmasına rağmen, Barzani ve yönetimindeki savaşçıların Barzan'a ulaşmasına engel olamadı. Irak hükümetinin af önerisine uyararak Barzani'den ayrılan ve Irak makamlarına teslim olanlardan dört eski subay (Mustafa Hoşnav, Hayrullah Abdülkerim, Muhammed Mahmud Kudsi ve İzzet Abdülaziz) Irak hükümeti tarafından idam edildiler.

Teslim olmayan Barzaniler, hükümet birlikleriyle savaşmak durumundaydılar. Şartların uygunsuz olduğunu gören Barzani, yanındaki savaşçılara Sovyetler Birliği'ne sığınma önerisinde bulundu. 500'ü aşkın kişi, Irak sınırını aşarak Türkiye'ye, oradan da İran'a geçtiler. İran birliklerinin önlerini kesmek için gösterdiği tüm çabalara rağmen, onların kuşatmasından ustalıkla sıyrılarak, zaman zaman savaşarak, 15 günde 450 kilometreye yakın yol aldılar ve Sovyet sınırına ulaştılar. Haziran ortalarında Sovyetler Birliği'ne geçtiler. Barzanilerin bu «uzun yürüyüş»ü ünlüdür.

Mehabad'ın ve Azerbaycan'ın İran ordusu tarafından işgalinden sonra, bilindiği gibi, bu halkların

attıkları bütün ileri adımlar ortadan kaldırıldı. Tüm İran halkı üzerine çöken zulüm ve sömürü rejimi burada daha da ağır biçimde uygulandı; her iki halkın tüm ulusal hakları gaspedildi.

Gerici şahlık rejimi, Kürdistan'daki toprak ve din feodalitesi ile de uzlaşarak Kürt halkı üzerinde amansız bir sömürü çarkı işletmektedir. Diğer yandan, İran gericileri, Kürt halkının Farslarla aynı soydan olduğunu, benzer bir dili konuştuklarını iddia ederek İran'da bir Kürt sorunu olmasına neden olmadığını ileri sürüyorlar. Bazı İran radyoları günün belli saatlerinde Kürtçe yayın da yapıyorlar. Ama bu yayınlar bir takım halk türkülerinden öte, gerici rejimin propagandası ile Şah ve Şahbanu hazretlerinin övgüsünden ibaret.

Besbelli, İran'da Kürt ve Azeri halklarını mücadeleye iten, soylarının Şah hazretleriyle bir olup olmaması değil, üstlerindeki zulüm ve sömürüdür. Aynı zulüm ve sömürü Tüm İran halkının mücadelesine yol açıyor ve zulüm yıkılıncaya, sömürü ortadan kalkıncaya kadar da devam edecektir. Nitekim Şah hazretleri de hakları ve özgürlükleri uğrunda mücadele eden insanlara, aynı soy ve dilden olsalar da hiç de lütüfkâr davranmıyor. Gerici şahlık rejimi, yeryüzündeki en korkunç, en iğrenç zorbalık mekanizmalarından birine dönüşmüştür. İran rejimi işkence, cinayet, korku üstünde ayakta duruyor.

IRAK KÜRT ULUSAL KURTULUŞ HAREKETİ 1961 VE SONRASI

Irak'ta 1961 yılında başlayıp ateşkeslerle ve anlaşmalarla 1975 yılına kadar devam eden Kürt ulusal kurtuluş hareketi, Kürt halkının ulusal kurtuluş mücadelesi tarihinde büyük bir yer tutar. Irak Kürdistanı'ndaki bu mücadele, 1970 yılına kadar sürekli bir ilerleme gösterdi, Bağdat hükümetlerinin hareketi bastırmak için giriştiği tüm saldırılar boşa çıkartıldı; Kürdistan'da ulusal bir yönetim ve fiili bir egemenlik oluşturuldu. Bağdat hükümeti en sonunda Kürt yönetimiyle 11 Mart antlaşmasını imzalayarak Kürdistan'a otonomi tanıdığını kabul etti. Bu anlaşmayla birlikte çoğu kişi, artık Irak'ta Kürt ulusal sorununun çözüme ulaştığını, bu kez barışın kalıcı olacağını sandı. Oysa böyle olmadı, anlaşmayı izleyen dört yıl içinde otonomi için öngörülen koşullar yerine getirileceğine, Bağdat hükümeti, verdiği sözleri çiğneme geleceğine uygun olarak bu antlaşmayı da çiğnemekten kaçınmadı; 1974 yılında savaş yeniden başladı.

Bu kez, Kürt hareketi açısından savaş, önceki yılların aksine gelişti. KDP içinde kesin egemenliğini kurmuş sağcı kesim, özellikle 1972 yılından itibaren gerici İran Şahlığı ve ABD emperyalizmine yaslanarak

zafere ulaşma stratejisi izliyordu. Bu politikanın iflas etmesi kaçınılmazdı; nitekim öyle oldu. 6 Mart 1975' te Cezayir'de Bağdat'taki Baas cuntası liderleriyle Şah' ın anlaşmasından sonra gerici İran rejimi yardımı ke- sence ve umulan ABD desteği de böylece boşa çıkın- ca, Irak Kürdistanı'ndaki sağcı ve teslimiyetçi yöne- tim, kitleleri şaşkınlığa düşüren bir biçimde, savaşı- maktan vazgeçip İran'a sığınmayı tercih etti. Böylece 14 yıl boyunca en başta Kürdistan'ın emekçi halkının cesaret ve fedakârlığıyla yürütülmüş ve büyük başa- rılar sağlamış ulusal hareket büyük bir yıkıntıya uğ- radi.

Irak'ta Kürt ulusal hareketinin 1975 yılında uğra- dığı yenilginin nedenleri bugün de tartışılıyor. Kürt halkının özgürlük mücadelesini her keresinde kanla boğmaya çalışan, Irak Kürdistanı halkına karşı aman- sız bir baskı, eritme, jenosid politikası uygulayan ge- rici, ırkçı Arap burjuvazisi, üstelik de ilerencilik mas- kesi takınarak bu hareketi suçlamaktadır. Düşmanın bu politikasında şaşılacak bir şey yoktur. Diğer yan- dan, gerek Irak'ta, gerek Kürt sorunundan muzdarip olan diğer ülkelerde, bu arada Türkiye'de, bazı sol ge- çinen çevrelerin, kişilerin, Kürt ulusal hareketlerini değerlendirirken, Bağdat şovenlerinin ve kendi burju- valarının ağzıyla konuşmalarına da şaşmamak gere- kir. Sosyal şovenlikten kurtulamamış olanlar, elbette böyle davranacaklardır. Ama diğer yandan Irak Kürt ulusal hareketinin uğradığı büyük yenilgide, tüm su- çu ırkçı baasçıların üstüne yükleyerek işin içinden sıy- rılmak da bir çözüm tarzı değildir. Hareketin zaafı neydi, mücadele niçin başarıya götürülemedi, izlenen politikanın yanlışları nedir ve bu politika hangi sos- yal tabandan kaynaklanıyor? Bunlar iyi bilinmedikçe

hareketin neden yenilgiye uğradığını açıklamak olanaksızdır. Bazı çevreler için bu yanına bir sünger çekmeyi tercih ediyorlar. Onlar, Kürt hareketine, özellikle son dönemde egemen olan burjuva ve feodal karakterde güçleri, onların izlediği yanlış politikayı, emperyalizme ve gericiliğe teslimiyetçiliği görmezlikten geliyor ve için bu yanına eğilenlere ateş püskürüyorlar. Bu telaş ve öfke nedensiz değildir elbette. Kürt toplumundaki tutucu güçler, Irak Kürt ulusal hareketini bir çıkmaza ve acı yenilgiye sürükledikten sonra da hâlâ ulusal hareket adına ayakta kalmaya ve yol göstericilik, «kurtarıcılık» rolüne devam etmek istiyorlar. Onlar açısından da bunu doğal karşılamak gerekir. Bu bir sınıf mücadelesidir ve gericilerin, tutucuların sahneyi kendi rızalarıyla terketmelerini, sınıfsal çıkarlarından vazgeçmelerini, devrimci bir politika benimsemelerini isteyemeyiz onlardan. Ama bu yanlışları bilmek, öncelikle Kürt halkının ezici çoğunluğunu oluşturan, özgürlüğe, demokrasiye, insanca bir yaşama susamış işçiler, köylüler ve diğer emekçi halk yığınları için, gerçek yurtsever ve devrimciler için gereklidir.

Irak'ta Kürt ulusal hareketinin uğradığı yenilgi, halkımız için ve aynı zamanda kurtuluşları uğrunda mücadele eden başka halklar için büyük ibret dersleriyle doludur. Ancak bundan gerekli ve doğru dersler çıkarıldığı zamandır ki, hareketin sağlıklı bir gelişimi sağlanabilir.

Dergimizin ilk sayısında Irak'taki Kürt ulusal hareketiyle ilgili bir yazı çıkmıştı. 1975 yılı bahar aylarındaki çözülmenin hemen ertesinde çıkan bu değerlendirmeye (Özgürlük Yolu'nun Haziran 1975 sayısı) genel çerçevesiyle konuya temelde ve doğru bir yak-

laşım sağlamaktadır. Aradan geçen iki yıl zarfında, o zamanlar karanlıkta bulunan ve yenilgiye uğranılmasında, sağcı yönetimin mücadeleyi terkedip İran'a sığınmasında önemli etkisi olan bazı şeyler, örneğin KDP'nin gerici yöneticilerinin ABD emperyalistleriyle giriştikleri gizli ilişkiler açığa kavuşmuştur. Bu nedenle bugün, iki yıl öncesine oranla daha da sağlıklı bir değerlendirme yapmak mümkündür.

HAREKETİN KISA BİR TARİHÇESİ

Mustafa Barzani ve yanındaki 500 kadar savaşçının Türkiye - İran sınırını aşarak 1947 yazında Sovyetler Birliği'ne geçmelerinden sonra, Irak Kürdistanı'nda uzun yıllar yeni bir ayaklanma görülmedi. Ama bu yıllarda Kürdistan Demokrat Partisi kitleler arasında örgütlenmeye devam etti. Bu dönemde Arap burjuvazisi ve İngiliz emperyalistleri Irak Kürdistanı'nın başta petrol olmak üzere diğer yeraltı kaynaklarını; tütün, pirinç, buğday, meyve ve hayvan ürünlerini sövmek için bölgeyi demir ve karayolları ile ülkenin güneyine bağladılar. Yolların açılması, kentlerin büyümesi; petrol tesisleri ve diğer işletmeler; toprağa motorlu araçların girmesi, Kürt toplumundaki sınıflaşmayı hızlandırdı, eski kapalı ekonomiyi yer yer parçaladı, gelenekçi toplum yapısını sarstı. KDP, böyle bir ortamda gelişme olanakları buldu.

1940'lardan itibaren Kürdistan'da gelişen örgütlerden biri de Irak Komünist Partisiydi. 1934 yılında kurulmuş olan IKP de, KDP gibi uzun yıllar illegal çalışmak zorunda kalmıştı. Parti, bazı büyük Kürt kentlerinde güçlü yerel teşkilâtlar oluşturdu. Sınıf

mücadelesinin yanı sıra, ulusal baskılar da Kürt aydın ve emekçilerinin Komünist Partisi saflarında yer almalarında önemli bir etkendi. İKP Kürt ulusal sorununu konusunda devrimci bir tutum izlediği dönemlerde Kürt halkı içerisinde örgütsel bakımdan güçlenmiş, buna karşılık uzlaşmacı, revizyonist bir tutum takındığında, burjuvaziye tavizler verdiği dönemlerde zayıflamıştır. Özellikle 1961 yılında, KDP kitlelerin silahlı mücadelesine öncülük etmeye başladığı bir dönemde İKP'nin Kasım yönetimiyle uzlaşmayı tercih etmesi, bu partinin prestijini büyük ölçüde kırdı. Daha sonra da değinileceği gibi, Irak Komünist Partisi'nin ulusal sorun karşısındaki tutumu kararlı, ilkeli bir seyir izlememektedir.

1958 yılında Irak'ta bir burjuva demokratik devrim patlak verdi. General Abdülkerim Kasım'ın başını çektiği bir darbeyle Haşimi hanedanı devrildi ve Cumhuriyet kuruldu. Darbenin yapıldığı 14 Temmuz günü bayram ilan edildi. Bağdat Pakti'nin öteki ortakları ve arkalarındaki emperyalist güçler, Kralı ve gerici rejimi kurtarmak için harekete geçtiler; Türkiye, birliklerini sınıra doğru harekete geçirdi; ancak daha ileri düzeyde müdahale etmek olanağını bulamadılar. Devrim Arap ve Kürt halkları arasında sevinçle karşılandı. KDP de yeni yönetime önemli bir destek oldu. Kasım yönetiminin ilan ettiği geçici anayasada Irak toplumunun başlıca Araplardan ve Kürtlerden oluştuğu belirtiliyor ve şöyle deniyordu: «Anayasa bu iki milletin eşit haklarını, Irak birliği içinde garanti eder.» 1958 Ekiminde Mustafa Barzani ve arkadaşları, 12 yıllık bir ayrılıktan sonra, Sovyetler Birliği'nden ülkelerine döndüler. Barzani'nin dönüşü nedeniyle Irak'ta büyük karşılama törenleri düzenlendi.

1959 yılında Albay Şevaf'ın liderliğinde Musul'da başlayan karşı devrimci bir ayaklanma Kürt ve Arap devrimcilerinin ortak çabasıyla bozguna uğratıldı. Bu olay üzerine CIA şefi Allan W. Dulles şöyle demişti: «Sovyetler Kürtleri Ortadoğu'da bir ileri karakol olarak kullanmaktadırlar.» (77)

Musul'da patlak veren gerici ayaklanmanın hemen ertesinde Irak Ulusal Demokrat Partisi, Irak Komünist Partisi ve Irak Kürdistan Demokrat Partisi biraraya gelerek, Ulusal Birlik Cephesi'ni oluşturdular. KDP'nin yayın organı olarak günlük *Xebat* (Mücadele, çalışma) ile IKP'nin yayını olarak *Azadi* (Özgürlük) gazeteleri yayınlanmaya başladı.

Ancak Abdülkerim Kasım yönetimi, ülkeye demokrasiyi yerleştirmek, gerici güçleri tasfiye etmek yönünde kararsızdı ve daha bir yıl geçmeden tutucu burjuva unsurların etkinliği ağır basmaya başladı. Abdülkerim Kasım, ülkedeki çeşitli güçler arasında bir denge oluşturarak, onları birbirlerine karşı kullanarak ayakta durmaya çalışıyordu. 1959 yazında yönetim, kitlelere karşı baskılarını arttırmaya başladı; bu arada Kürt halkının ulusal ve sosyal nitelikteki kazanımlarını da sınırlamaya girişti. Buna karşı başlıca direniş de Kürdistan'da görüldü. Kasım, geleneksel ve denenmiş bir politikaya uygun olarak Kürt toplumu içindeki gerici unsurlardan yararlanmaya çalıştı; Zibari, Rikani gibi aşiretleri Barzanilere ve KDP'ye karşı silahlandırıldı, aşiret çatışmalarını kışkırttı.

1960 yılı başında KDP, programını Kasım'a sundu. Kasım, programın 3. maddesini oluşturan ve Irak Kürdistanı'na otonomi sağlanmasını amaçlayan mad-

(77) S. A. Şivan, Bakınız: **Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas İrkçılığı** Komal Yayınları, s. 62

deyi iptal etti. Böylece geçici anayasada, her iki ulusun eşit haklarını Irak birliği içinde gerçekleştirme vaadi boş bir kalıba dönüşmüş oluyordu.

Hükümet, 1960 yazında köylüler üzerine daha ağır vergiler bindirdi ve Kürdistan'da tütün alanlarını sınırlandırdı. Bu tedbirler de köylülerin birçok yerde kendiliğinden direnişe geçmelerine neden oldu.

1961 yılında Kasım yönetimi Kürtçe basın üzerinde terör estirdi. Birçok Kürtçe yayın kapatıldı ve bunları çıkaranlar sürgüne gönderildiler. Hükümet, daha önce gerici hareketlerin bastırılması için Kürt militanlarına verilmiş olan silahların iadesini istedi. KDP, Kasım yönetiminin giderek sertleşen ve anti-demokratik baskılara yönelen tutumuna karşı barışçı çözüm yolları aradı ve Irak'ta demokratik kurumların bir an önce oluşturulmasını talep ederek Kürdistan için şu önerilerde bulundu:

«— Irak Kürdistanı'nda Kürtçe eğitim ve öğretim yapan ilkokullar açılmalıdır.

— Kürtçe eğitim - öğretim yapan liseler kurulmalıdır.

— Kerkük'te Kürtçe eğitim - öğretim yapan bir üniversite açılmalıdır.

— Süleymaniye'de Kürtçe yayın yapan bir radyo istasyonu kurulmalıdır.

— Irak Kürdistanı'ndaki valiler Kürt olmalı ve Kürtçe unvan taşımalarıdır.

— Kürt dili ve edebiyatının gelişmesinde yol gösterici ve öncü olabilecek nitelikte bir akademi kurulmalıdır.

— Milli Eğitim, Arap ve Kürt halklarının eğitim işlerini ayırmalı ve bu, iki direksiyon halinde, ayrıca tek kumandaya bağlanmalıdır.

— Kürdistan'ın tarımsal ürünlerini yerinde değerlendirilebilecek, ekonomik dolaşımı kolaylaştıracak iki ana karayolunun yapılmasına başlanmalıdır.

— Kürdistan'da gereği kadar dispanser ve hastahane açılmalıdır.

— Kürdistan'ın yeraltı zenginlikleri, bu bölgenin kalkındırılmasında kullanılmalıdır.

— Resmi okullarda uygulanmakta olan ırkçı ayrılıkçılık ve ulusal baskı eylemleri sona erdirilmelidir.» (78)

Ancak Kasım yönetimi, demokratikleşme yönünde adımlar atacağına, gerici ve şoven bir politikayı hızlandırdı, Kürt halkını zorla dize getirmek için 1961 Eylülünde ordusunu Kürdistan'a doğru harekete geçirdi. Bu saldırı Kürdistan'da genel bir ayaklanmaya neden oldu.

Militarist güçler, çoğu yerde kitlelerin kendiliğinden patlak veren ayaklanmalarını, köyleri ve kasabaları bombardıman ederek, kan ve terörle sindirmeyi başardılar. Ama Barzani'nin çevresinde ve başlıca KDP militanlarının katılmasıyla ilk gerilla birlikleri oluştu. Bu birlik başlangıçta 300-500 kişi kadardı. Giderek birliklerin sayısı ve yayılma alanları arttı.

1962 yılında Irak ordusunun saldırıları küçük gerilla birliklerince bozguna uğratıldı, saldırganlara ağır kayıplar verdirildi ve belli bölgeler kurtarıldı. Bu yenilgiler Kasım'ın durumunu sarstı ve Baas partisinin kanlı bir darbeyle iktidarı almasına yol açtı.

Irak Komünist Partisi'nin Kürt ayaklanması karşısındaki tavrı olumsuz oldu. Parti, Kasım'ın giderek

(78) S. A. Şivan, **Kürt Millet Hareketleri ve Kürdistan İhtilali**, Ayrıca Bakınız: **Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas İrkçiliği**; Komal Yayınları, s. 67-68

gericileşen tutumuna karşı açık tavır alacağına, ulusal güçlerin birliğini koruma adına hareketi suçladı ve Kasım yönetimiyle uzlaşmayı tercih etti. Baas darbesi sırasında en büyük darbeyi de IKP yedi. Faşist militanlar Bağdat'ta ve diğer büyük kentlerde «komünist avı»na giriştiler. On bine yakın solcu ve demokrat insan öldürüldü. Komünist liderlerin ve demokratların bazıları ancak Kürt bölgesine sığınarak canlarını kurtardılar.

Bağdat'ta iktidarı ele geçiren Baas cuntası, yeni bir saldırı için zaman kazanmak amacıyla ateş kes çağrısında bulundu ve Kürt ulusal haklarını demokratik Irak bütünlüğü içinde tanımaya hazır olduğunu bildirdi. KDP yönetimi ateş kes çağrısına uydu ve Kürt ulusal sorununun çözümüne ilişkin olarak 24 Nisan 1963 tarihinde, Bağdat hükümetine 15 maddelik bir memorandum sundu. Daha sonraları da, Kürt halkının taleplerinde temel teşkil eden bu memorandumun bir yerinde şöyle denilmekte idi:

«İnsanlık tarihi, ulusların serbest rızalarıyla kurdukları birliklerin güç zoruyla gerçekleştirilen ilhaklardan ya da kendi içinde kaba güç yoluyla eritme ve yoketme politikasından çok daha fazla güçlü ve çokdaha sağlam temellere oturmuş olduğunu ispat etmektedir. Birincisi yasar ve gelişir. Oysa diğerleri, yani kaba güç yoluyla ve halkların serbest rızası hilafına yapılan ilhaklar ve asimilasyon uygulamaları, tükenmek ve günün birinde yok olmaktan öte, herhangi bir şansa sahip değildirler.»

Ancak Bağdat'ta iktidarını sağlamlaştıran Baas cuntası, kısa sürede saldırgan bir tavra geçti. Otonomi isteyen Kürt halkı, ayrılıkçılıkla; Kürt hareketi emperyalizmin, siyonizmin, toprak derebeyliğinin bir oyunu olmakla; hatta bütün bunlara da zıt biçimde, «komünistlerin oyunu» olmakla suçlanıyordu. Baas'ın

diğer ülkelerdeki kanatları ve Arap ülkelerindeki şoven çevreler de Baas cuntasının bu yaygaralarına katıldılar.

Bağdat Hükümeti, 1963 yazında ordusunu yeniden Kürdistan'a karşı harekete geçirdi. Hükümet, ordu birliklerinin yanısıra Kürt halkına karşı silahlandırdığı gerici aşiret reislerini ve hainleri (Caş) de kullanıyordu. Bu saldırılar sırasında sivil ve savunmasız halka karşı çok daha canavarca davranıldı; köyler ve kasabalar yakılıp yıkıldı. Baas'ın bu savaşta ne derece faşist yöntemler kullandığını anlamak için şu örneğe bakmak yeterlidir:

Baas Partisi, Kuzeye karşı askeri harekete karar verdiği 10 Temmuz gecesi, Süleymaniye kentinde Baas militanları 267 Kürt aydınını, devrimci ve demokratinin gece yataklarından kaldırdılar, onları Süleymaniye'nin dışına çıkararak, Hitler'in Yahudilere yaptığı gibi, onlara büyük bir çukur kazdırdılar ve tümünü katlederek bu çukura gömdüler.

Baasçıların yürüttüğü bu barbar savaş, bizzat emekçi Arap halkı tarafından tepkilerle karşılaşıyordu. Raşid Askeri kampında 3 Temmuz 1963 tarihinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak Etudes adlı Cizvit dergisinin Mart 1964 sayısında Nazım Sefer şunları yazmaktadır:

«Raşid askeri kampında meydana gelen acıklı olayı üzüntüyle hatırlamaktayız. Basra'dan gelen bu askerler, gece kamyonlarla kuzeye sevkedileceklerdi. Sabah saat 2'de kampa gelen kamyonlara askerler binmeyi reddetmiş, barikatlar kurarak subaylarını ölümle tehdit etmişlerdi. Olaydan haberdar edilen yetkililer isyancılara karşı tankların ateş etmesini emretmişlerdi. Yüzlerce kişi ölmüştü. Ertesi sabah yayınlanan bir tebliğde, Raşid askeri kampında bir «komünist komplosu»nun meydana çı-

karıldığı ve yarım saat zarfında «yurtsever kuvvetler» tarafından tasfiye edildiği açıklanmıştır.» (79)

Ancak Baas'ın bu askeri seferleri de sonuç vermedi. Kürt ulusal güçleri kendi mevzilerini kahramanca savundular ve sayıca düşmanın onda biri kadar bile olmamalarına rağmen, hükümet birliklerini büyük bir bozguna uğrattılar. Özellikle Metina dağı çevresinde cereyan eden savaş, bu hareketin kaderini tayin etti. Irak ordusu binlerce ölü, yaralı vererek ve peşmergelere çok miktarda silah ve cephane terk ederek bozgun halinde geri çekildi.

Bağdat'da General Abdüsselam Arif, Baas cuntasını tasfiye ederek, iktidara tek başına el koydu ve Kürtlerin ulusal isteklerini kabul etmeye hazır olduğunu bildirerek ateş kes çağrısında bulundu. 10 Şubat 1964'te ikinci kez ateş kesildi.

Barzani'nin, KDP başkanı ve silahlı hareketin başkomutanı olarak vardığı bu ateşkes kararı, 1964 yılı içinde Parti içinde önemli bir ihtilafa neden oldu. Partinin polit bürosunda bulunan İbrahim Ahmet, Celal Talabani ve arkadaşları, Barzani'nin, Partinin yetkili organlarına danışmadan tek başına böyle bir karara varmasını eleştirdiler; bu ateşkesin Kürt hareketinin çıkarına olmadığını, Bağdat hükümetinin herhangi bir garanti vermediğini belirterek, Barzani'nin bu tavrını «uzlaşmacı» ve Parti içinde diktatörlük kurmaya yönelik olarak nitelediler. Bunun üzerine Barzani KDP'nin genel kongresini toplantıya çağırdı. İbrahim Ahmet ve arkadaşlarının katılmadıkları bu kongrede Barzani'nin tutumu onaylandı, yeni bir merkez komitesi ve politbüro oluşturuldu. Bu ihtilaf çatlasmaya kadar vardı ve İbrahim Ahmet ve arkadaş-

(79) Le Monde Diplomatique'in, Nisan 1970 sayısından

ları yanlarındaki 1000 kadar silahlı ile İran'a sığındılar. Talabani ve arkadaşlarının bundan sonra giderek harekete ters düştükleri ve olaylar tarafından adeta sürüklendikleri görülür. Onların İran'da kaldıkları sürece İran makamları ile bazı ilişkiler içine girdikleri görülüyor. Özellikle Barzani'yi İran'dan destek beklemekle suçlayan ve sol adına ortaya çıkan İbrahim Ahmet ve arkadaşlarının İran'la girdikleri ilişkilerden ne bekledikleri düşündürücüdür. Talabani ve arkadaşları 1965 yılında KDP yönetimi ile ilişki kurarak tekrar Irak Kürdistanı'na döndüler. Ancak 1966 yılında Talabani ve çevresindekiler bu kez de Bağdat hükümetinin safına geçtiler ve hükümet birliklerinin yanında savaşa katıldılar. Buna karşılık Bağdat hükümeti onları KDP'nin gerçek temsilcileri olarak tanımladı. Ancak bütün bunlar, onların ulusal saflarında hain olarak suçlanmalarına neden oldu.

Talabani ve çevresi, 1964 yılında başgösteren ve daha sonra devam eden bu çatışmanın gerekçesini, KDP ve ulusal hareket içinde giderek sağa kayan gerici çizgiye karşı ve ulusal hareketin çıkarı için girilmiş bir mücadele olarak izah etmektedirler. Ancak ulusal güçlerle ve sol çıkışlarla Bağdat ve Tahran hükümetleri arasında gidip gelen bu zikzaklı çizginin tutarsızlığı da ilk bakışta ortadadır. En azından KDP içindeki ve ulusal hareketin saflarındaki sağcı, gerici unsurlarla mücadelede başvurulan yöntemler ve taktikler yanlış seçilmiş, bu da onları ulusal hareketten tecrit etmiş ve ona ters düşürmüştür. İbrahim Ahmet, Talabani ve arkadaşları, ulusal hareket içinde sınıf güçlerini, sağ ve sol politik güçler dengesini iyi hesaplamadan, emekçi kitleler içinde derinliğine ve uzun vadeli bir örgütlenme ve eğitime gideceklerine,

ansızın ve sert bir çıkış yaparak kendilerinin tasfiyesine ve sol'un da büyük kan kaybına yol açmışlardır. Bu hareket küçük burjuva devrimciliğinin damgasını taşımaktadır. ⁽⁸⁰⁾

KDP, 29 Eylül 1964'te Kürdistan'da, «İhtilalci Halk Kongresi» denen bir konferans topladı. Bu konferansta, 24 Nisan 1963 memorandumuna uygun biçimde, özerk bir yönetim için, yasama, yargı, idari, mali ve askeri alanlarda bir örgütlenmenin temel esasları saptandı. Bu konferansta *İhtilâl Kumanda Konseyi* ve *Yürütme Komitesi* adında iki organ oluşturuldu.

63 üyeli İhtilâl Kumanda Konseyi Kürdistan Parlamentosu niteliğinde idi. Yürütme komitesi de yerel hükümet işlevini yüklenmişti. ⁽⁸¹⁾

Arif yönetimi de verdiği sözü tutmadı. Kasım 1964'te kabul edilen yeni Irak anayasasında, daha da geri gidilerek, geçici anayasada yer almış olan ve Irak toplumunun iki ulustan, Araplardan ve Kürtlerden oluştuğunu kabul eden 3. madde de ortadan kaldırılmıştı. Savaş yeniden başladı.

Nisan 1966'da General Abdüsselam Arif bir helikopter kazasında ölünce yerine kardeşi Abdurrahman Arif geçti. 1966 yazında Arap ordusu, 40.000 kişilik bir güçle Rewanduz bölgesinde saldırıya geçti. Bölgeyi savunan peşmerge birliklerinin sayısı ise 3500 kişi idi. Hükümet birlikleri, ağır hava ve topçu

⁽⁸⁰⁾ Talabani, daha sonraki yıllarda Bağdat hükümetiyle de ters düştü ve Irak'tan ayrılmak zorunda kaldı. Uzun süre Irak dışında, Beyrut'ta ve Avrupa'da kaldıktan sonra 1975 yılındaki yenilgiden ve KDP içindeki çözülmeden sonra bazı sol ve ilerici örgütlerin oluşturduğu **Kürdistan Yurtsever Birliği**'nin kurucuları arasında yer aldı ve yeniden etkinlik kazandı.

⁽⁸¹⁾ Dr. Şivan, a.g.e., s. 107-108

desteğine rağmen büyük bir yenilgiden kurtulamadılar. Peşmergeler bazı tugayları imha ettiler. 29 Haziran 1966'da taraflar arasında yeniden ateş kesildi. Ancak Bağdat hükümeti iki yüzlü tutumunu elden bırakmadı, Cumhurbaşkanı Arif'le Barzani arasında yapılan ikili görüşmeler de bir sonuç vermedi ve bu arada çatışmalar yer yer devam etti.

20 Kasım 1966'da KDP'nin 7. Kongresi toplandı. Bu kongreye İKP sözcüsü Zeki Hairi de konuk olarak katıldı ve Kürt halkının ulusal mücadelesini destekleyen bir konuşma yaptı.

17 Temmuz 1968'de Bağdat'ta yeni bir hükümet darbesi oldu ve Baas'çılar iktidarı aldılar. 31 Temmuz'da ise Hasan El-Bekr, hükümet içinde bir tasfiyeye girişerek iktidara tek başına el koydu. 1969 baharında Baas'çılar ateşkesi yeniden bozdular; ama bu yeni saldırıdan da hiç bir sonuç alamadılar. Kürdistan'da Kürt ulusal güçlerinin hâkimiyeti pekişmiş ve Bağdat hükümeti, yürüttüğü bu haksız savaşta herhangi bir başarı sağlayamayacak duruma düşmüştü. Bir yandan savaşın yarattığı iç bunalım ve ülke ekonomisinin yıkıma gitmesi, diğer yandan iç ve dış demokratik güçlerin baskısı, istemiye istemiye de olsa, Bağdat hükümetini 11 Mart 1970'te Kürdistan'a otonomi tanıdığını dünya kamuoyuna açıklamaya zorladı.

Otonomi koşullarını, 1963 memorandumuna uygun biçimde tespit eden 11 Mart deklarasyonu, KDP adına Mustafa Barzani'nin, Baas adına da Saddam Hüseyin'in imzasıyla, Bağdat ve Kürdistan'ın Sesi radyolarından yayınlandı.

Antlaşma Irak'ta Kürt ve Arap halkları arasında büyük sevinç yarattı, birkaç gün süren şenliklere yol açtı. İlerici dünya kamuoyu da iki taraf arasında ba-

rışıçı bir çözüm bulunarak bu uzun yıpratıcı savaşa son verilmesini memnunlukla karşılamıştı. Baas Partisinin veya herhangi bir Bağdat burjuva hükümetinin sözüne güven olmamakla birlikte artık bu kez bir dönüş yapılmasının çok güç olacağı düşünülüyordu. Oysa ne varılan çözüm özünde bir barışıçı çözümdü ne de Baasçılar sözlerinde duracaklardı. Şoven Baasçılar, gönülleri barışıçı bir çözüme razı olduğu için değil, mecbur kaldıkları, savaşı artık sürdüremedikleri için, zaman kazanmak ve fırsat bulur bulmaz çığnemek üzere böylesine bir anlaşmaya varmışlardı..

Fransız Gazetesi *Le Monde Diplomatique*'nin Nisan 1970 sayısında çıkan bir yorumda şöyle deniyordu:

«Doğu Arap dünyasındaki Kürt isteklerine ve bir Arap ülkesi içerisinde Arap olmayan bir milliyetçiliğin gelişmesi fikrine geleneksel olarak muhalif olan siyasi partilerin başında gelen ve 10 Nisan 1963 tarihinden itibaren Kürt ulusuna karşı en kanlı askeri misilleme hareketlerine girişen, Arap milliyetçilik görüşünü mistik veya sürrealist bir hale getiren Arap Sosyalist Kalkınma Partisinin (Baas), eninde sonunda Kürt milli isteklerinin meşruluğunu tanınması, tarihte meydana gelen paradoksların ne birincisi, ne de sonuncusu olacaktır. Beyrut'ta cereyan eden Kürt-Irak görüşmelerinde önemli bir rol oynayan Baas'ın «tarihi liderlerinden» biri olan Mişel Eflak'ın yaptığı son özeleştirisinin samimi olmasını diler ve zaman kazanmak veya Arap ve milletlerarası kamuoyunu aldatmak için yapılmadığına inanmak isteriz.»

Le Monde gibi, çoğu kişi ve çevrelerin daha o günden duydukları kuşku çok geçmeden gerçekleşti.

Anlaşmaya göre en geç dört yıl içerisinde tüm otonomi koşullarının gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Oysa Bağdat hükümeti daha ilk günlerden zorluklar çıkarmaya ve anlaşma hükümlerini çığnemeye başladı.

Anlaşmanın gizli bir maddesine göre, otonom Kürdistan'ın sınırlarını tespit için, Kürt çoğunluğunun var olup olmadığına dair ihtilaf bulunan bazı yerlerde (örneğin Musul ve Kerkük civarında) bir yıl içinde bir nüfus sayımı yapılması gerekiyordu. Bağdat hükümeti bu yörelerde durumu kendi lehine çevirmek ve petrol bölgesini ne pahasına olursa olsun otonom bölgenin dışında bırakmak için, baskı ve zor yöntemlerine başvurarak bu bölgelerden Kürt halkını uzaklaştırmaya ve Arapları güneyden getirip yerleştirmeye başladı. Musul ve Kerkük civarında 15 Kürt köyü zor kullanılarak tamamen boşaltıldı. Bir çok işletmelerdeki Kürt işçileri toptan işten atıldılar. Baasçılar, böylece, ne sözkonusu bir yıl içinde, ne de dört yıl boyunca demokratik yöntemlerle bir sayım yapılmasına olanak vermediler.

1970 Aralık ayında İdris Barzani'ye, 1971 ve 1972 yıllarında da iki kez bizzat KDP lideri Barzani'ye suikast düzenlendi. Baas partisi, önceleri bu suikastlerle bir ilgisi olmadığını iddia ettiyse de sonradan gerçek ortaya çıktı. 1973 yılında, bir darbe teşebbüsü üzerine yakalanıp idam edilen güvenlik şefi Nazım Kazer-in, sözkonusu suikastleri planlayıp uyguladığı bizzat Baas liderlerince açıklandı.

Baas'çı hükümet bu dönem zarfında zaman zaman silahlı saldırılara bile başvurdu. 1971 temmuzunda uçaklarla ve topçu birlikleriyle desteklenen Irak birlikleri Barzan bölgesine karşı saldırıya geçtiler.

Baasçılar, bu tavırlarıyla anlaşmanın uygulanmasına niyetli olmadıklarını açıkça gösteriyorlardı. Diğer yandan Kürt bölgesinde çıkan petroleri «milleştirme» adına takındıkları ilericilik maskesi ve Sovyetler Birliği'yle oluşturdukları dostluk antlaşma-

sı yoluyla Kürt ulusal hareketini dünya devrimci ve ilerici güçlerinden tecrit etmeye, yoğun bir propagan- da sisinin arkasında, Kürt halkına uyguladıkları bas- kı ve zulmü haklı göstermeye çalışıyorlardı. Baasçı- ların bu iki yüzlü ve uzlaşmaz tutumu, Kürt yönetimi- nin İran ve ABD etkisine girmesinde, onların kendi tabirleriyle, ABD emperyalizmi tarafından «tuzğa- düşürülme»lerinde büyük rol oynadı. (82)

Barzani 1973 yılında Washington Post gazetesinin bir muhabirine yabancı petrol şirketlerinin millileşti- rilmesine karşı olduğunu ve ABD kendilerine as- kerî destek sağladığı taktirde Kerkük petrolerini bir Amerikan şirketine işletebilecekleri anlamına gelen bir demeç verdi. Bu demeç, dünya ilerici ve devrimci çevrelerinde son derece olumsuz karşılandı ve Baas- çıların bazı suçlamalarına, bir bakıma haklılık kazan- dırdı. KDP yönetiminin, gerici İran şahlığı ve ABD emperyalizmiyle daha 1972 yılında sıkı ilişkiler içine girdiği ve hareketin kaderini âdeta ABD desteğine bağladığı, 1975 çözülüşünden sonra daha da açığa çık- tı. Bu ilişkiler, 1974 savaşında Kürt ulusal hareketinin dünya devrimci ve ilerici güçlerinden niçin tam bir tecrite gittiğini de açıklamaktadır.

Böylece bir yandan Baas'ın uzlaşmaz, saldırgan ve ikiyüzlü tutumu, diğer yandan gerici bir çizgiye kayarak İran gerici rejimine ve ABD emperyalizmine teslimiyet derecesine varan KDP yönetiminin tutumu ve hataları, 11 Mart antlaşmasının gerçekleşmesini olanaksız kıldı ve 1974 baharında savaşın yeniden patlak vermesine yolaçtı.

KDP yönetiminin hatalarından yararlanarak onu ilerici güçlerden tecrit eden ve ulusal hareket içinde

(82) Bakınız: **Özgürlük Yolu**, sayı: 23

de bölünmelere yolaçan şoven Baas iktidarı, 11 Mart antlaşmasının pek çok hükmünü ortadan kaldırarak, otonomiye budayıp kuşa çevirerek 1974 yılı mart ayında, tek taraflı olarak yeniden ilan etti!

Bağdat hükümeti, herhangi bir nüfus sayımından vazgeçerek, otonom bölgenin sınırlarına esas olarak 1957 tarihinde, krallık döneminde yapılmış nüfus sayımını alıyordu ki bu tespit gerçek durumu yansıtmaktan çok uzaktı.

Otonom bölgede oluşturulacak hükümetin başkanı Arap cumhurbaşkanı tarafından tayin ediliyor. (Bu, aynı zamanda onun parlamentoya seçtiği kişi oluyor) ve doğal olarak, diğer bakanları da o seçiyordu. Böyle bir hükümetin, Kürt halkının iradesiyle tayin edilen bir hükümet olmayacağı açıktır. Bu, Kürt halkının kendi hükümetini seçmesinden çok, Kürdistan'a bir vali tayini niteliğinde idi.

Yerel parlamentonun ve sözde özerk hükümetin tüm kararları, Baas cuntasının kendi dileğine göre oluşturduğu bir yüksek mahkemenin denetimine sokuluyordu. Bu mahkeme dilediği kararı geri çevirebiliyordu.

Otonom bölgenin kalkınma planı ve genel bütçe içindeki payının tespiti Bağdat hükümetinin yetkisine bırakılıyor, bu konuda bağlayıcı hükümler getirilmiyordu.

Bağdat hükümetinin tek yanlı olarak ilan ettiği bu otonomiye göre Kürt halkının nüfusuyla orantılı olarak merkezi devlet organlarında, yasama meclisinde, orduda ve diğer devlet kurumlarında temsiline dair herhangi bir hüküm ve güvence getirilmiyordu.

KDP, haklı olarak, bütün bu hususlara itiraz etti, kendi önerilerini getirdi. Ancak Baasçı şovenler,

bir kez daha ordularını Kürt halkının üzerine harekete geçirdiler ve savaş, 1974 Mart ayı sonlarında yeniden başladı.

İrkçi Baas yönetimi, bir kez daha, Kürt halkının kendi toprağında çıkan petrol sayesinde satın alınmış en modern uçaklarla, tank ve toplarla Kürdistan'a saldırdı, köy ve kasabalar yıkıldı, ateşe verildi; sivil halka karşı napalm bombaları kullanıldı; her türlü işkence ve adam öldürme yöntemlerine başvuruldu. Ama tüm bu vahşete rağmen Kürt halkı, daha önceki saldırılar sırasında olduğu gibi bu kez de kahramanca direndi. Üstelik Kürt halkı, daha önceki yıllara oranla çok daha büyük çapta peşmerge birliklerine sahipti. Barış döneminde 20.000 kadar olan peşmerge sayısı, savaş zamanında hızla 40.000'e ve daha fazlaya çıkarılabiliyordu. Bunun yanı sıra halkın büyük bir kesimi silahlıydı ve belli bir deneyden geçmişti. Kürt savaşçılarının elinde büyük çoğunluğu savaş sırasında Irak ordusundan alınma hafif silahların yanı sıra yüz uçaksavar bataryası, yirmi kadar ağır top, birhayli havan topu bulunmaktaydı. Düşman saldırısı püskürtüldü ve ona büyük kayıplar verdirildi.

Savaş devam edip giderken Kürt halkını zorla dile getiremeyeceğini anlayan Baasçı şovenler, İran gericileriyle uzlaşma yolunu seçtiler. 6 Mart 1975 yılında Baas cuntasıyla İran şahı arasında bir uzlaşmaya varıldı. Baasçılar Şattülarap ve Basra körfezi adaları üzerindeki İran taleplerine boyun eğdiler. KDP yönetiminin hatalarından, teslimiyetinden yararlanarak hareketin içine sızmış ve ipleri ele geçirmiş olan İran, tam bir dönüş yaparak desteğini kesti ve karşı bir tutum aldı. Bu da savaşın kaderini derhal değiştirdi. KDP üst yönetimi, beklemediği bu durum karşısında

paniğe uğradı, mücadeleyi terketti, kitlelere teslim olmaları çağrısında bulundu ve binlerce peşmergeyi de arkasına takarak İran'a sığındı.

YENİLGİNİN NEDENLERİ

Kürt halkı bu savaşı son derece güç şartlar içinde yürüttü. Bu güçlüklerin başında Irak Kürdistanı'nın tümüyle dost olmayan güçler tarafından çevrili olmasıydı. Bir yanda Irak hükümetinin askeri birlikleri, diğer yanda Kürdistan'ın birer parçasını sömürgeleştirdikleri ve Kürt halkını ağır bir milli zulüm altında tuttukları için Kürt halkının Irak'ta kazanacağı haklardan en az Irak gericileri, şovenleri kadar tedirgin olan Türkiye ve İran'daki gerici, şoven rejimler Bağdat hükümetinin bazı sınır sorunları nedeniyle İran gericileriyle arası açtı; bu nedenle Kürt hareketini bastırma konusunda İran'dan gerekli desteği alamıyordu. Ama Bağdat'ın temsilcileri savaşın sürdüğü yıllarda sık sık Ankara'yı ziyaret ettiler, birlikte tedbirler araştırdılar. Ankara hükümetleri de bir yandan sınırda büyük güvenlik tedbirleri alarak, Kürt halkına ağır baskılar uygulayarak Türkiye Kürdistanından Irak Kürtlerine yardım yapılmasını engellemeye çalışırken, diğer yandan Bağdat ve Tahran arasında mekik dokuyarak Kürt ulusal hareketine karşı Bağdat Paketi dönemindeki sıkı ittifakı oluşturmaya çalıştılar.

Mücadele alanının çevresinin hasım güçlerle sarılı olması, dünya kamuoyu ile ilişki kurmada, bölgeye yardım ulaştırılmasında her zaman büyük sorunlar doğurmuştur. İşte bu güçlüklerdir ki Kürt li-

derlerinin, sınırda tanıdığı bazı kolaylıklar yüzünden İran gerici rejimine tavizler vermesine neden olmuştur.

İran gerici rejiminin hesapları ise başkaydı. İran gericiileri, Irak Kürdistanındaki hareketi kendi çıkarlarına kullanmak çabasındaydılar. Irak'ta iç savaş devam ettikçe bu ülkedeki ilerici güçler, İran gerici rejiminin Basra körfezindeki saldırgan tutumuna karşı etkisiz kalıyorlardı. Bu iç savaş petrol şirketlerinin de işine gelmekteydi. Kürt ve Arap halkları, ülkedeki ilerici güçler, iç savaştan başlarını kaldırıp da petrol şirketleriyle uğraşamazlardı. Bu nedenle de, İran gericiileri gibi emperyalist güçler de Irak'taki bu savaşla yakından ilgilendiler. Onların istediği elbette Kürt halkının kesin bir zafer sağlaması, ulusal haklarına kavuşması, kalıcı bir barış kurulması değil, savaşın devamlı olmasıydı. Bu nedenle hem Kürt yönetimini, hem Bağdat hükümetini etkilemek için ellerinden geleni yaptılar.

Irak'taki Kürt ulusal kurtuluş hareketiyle yakından ilgilenen devletlerden biri de İsrail'di. Bu iç savaş, Irak'taki ilerici güçleri Filistin halkına geniş bir destek sağlamaktan alıkoymakta, bu nedenle de siyonistlerin işine yaramaktaydı.

İran gerici rejimi, sınırda sağladığı bazı kolaylıklardan yararlanarak zamanla, sinsi bir şekilde Kürt hareketine sokuldu. KDP üst yönetiminin burjuva, feodal, aşiretçi yapısı da buna elverişli bulunmaktaydı. Savak ve onun kanalıyla CIA, İsrail gizli örgütü Mosad, hatta MİT dörtlüsü hareketin içine sızdılar. Bu örgütlerin ortadoğuda işbirliği içinde çalıştıkları günümüzde iyice açığa çıkmıştır.

PETROLÜN GÜCÜ VE ARAP DÜNYASININ ETKİNLİĞİ

Kürt halkı, kurtuluş mücadelesini bir Arap devletine karşı veriyordu. Bu da, petrol silahını elinde tutan Arap dünyasının etkinliği bakımından, Kürt halkının dünyada destek bulmasını güçleştiriyordu. Gerçi savaşın başlangıcında Kürt hareketi birçok üçüncü dünya ülkelerinde, hatta bir Arap devleti olan Cezayir'de sempatiyle karşılanmıştı. Nasır'ın da Abdülkerim Kasım'ı barışçıl bir çözüme ikna etmeğe çalıştığı bilinmektedir. Ancak, bazı Arap ülkelerinde hareketin haklılığının yarattığı sempati çabuk kayboldu. Gericici Arap rejimleri gibi, anti-emperyalist ve ilerici sayılanlar da Kürt ulusal hareketine karşı Bağdat yöneticilerinin yanında tavır aldılar. Çünkü bu ilerici sayılan rejimler de hiç bir dönemde Arap burjuva milliyetçiliğinden yakalarını kurtaramadılar, kurtarmaları da beklenemezdi. 1963 yılında bir darbeyle iktidarı aldıktan sonra sosyalistlere ve demokratlara karşı Hitlervari bir av partisi düzenleyen «Sosyalist» Baas Partisi'nin Kürdistan'a karşı yürüttüğü saldırı savaşı, Arap dünyasında geniş bir destek gördü. Şam hükümeti bir zırhlı tugay'ı Kürtlerin üstüne gönderirken Mısır birlikleri de Bağdat'ı beklediler. Gericisi ve ilerici sayılanıyla tüm Arap basını Kürt halkına karşı ağız birliğiyle geniş bir kampanya açtı.

Arap burjuva milliyetçiliğinin bu ortak tavrı, Arap devletlerinin büyük ağırlıkta olduğu Aşya-Afrika bloku, ya da «Üçüncü Dünya Ülkeleri»nin yanısıra diğer ülkeleri de hiç kuşkusuz etkilemektedir; çünkü Arap devletleri hem Birleşmiş Milletler'de parmak hesabıyla büyük güçtürler, hem de, bundan da

önemlisi ellerinde daha da önemli bir silahı, petrolü bulundurmaktadırlar. Petrol son yıllarda çok daha etkin bir politik mücadele aracına dönüşmüş bulunuyor. Ö kadar ki, 1967 İsrail-Arap savaşından sonra, petrol fiyatlarının ani fırlayışı ve Arap ülkelerinin onu politik amaçlarla kullanmaları, Japonya, Fransa gibi o güne dek, emperyalist yapıları gereği İsrail'i destekleyen ülkeleri bile, yüz seksen derece bir dönüşle, Arap tezinin haklı olduğunu söylemeye itti. İşte Arap devletlerinin sözkonusu etkinliği, Irak Kürt ulusal hareketinin dünya ölçüsünde yalnızlığa düşmesinde, dünya kamuoyunun özgürlüğü için mücadele eden Kürt halkının acılarına, Bağdat hükümetinin işlediği suçlara, işkence ve jenoside karşı sessiz kalmasında önemli bir nedendir.

DÜNYA İLERİCİ VE DEVRİMCİ GÜÇLERİNİN DESTEĞİNİN YİTİRİLMESİ

Ancak yukarıda sayılanlar yenilginin başlıca nedenleri değildir. Çünkü Kürt halkı, 1961'den 1970'e kadar 9 yıl boyunca çok daha güç şartlarda düşmanın saldırılarını püskürtmeyi başardı. Hareket 1961 yılında başladığı zaman Kürt halkı güçlü bir ulusal örgütlenmeye sahip değildi. Geçen zaman içinde güçlü bir peşmerge ordusu oluştu; Kürt halkı, başlıca da Irak ordusundan ele geçirilen silahlarla güçlendi, kendi bölgesinde ulusal egemenliği fiili olarak gerçekleştirdi, bir yönetim cihazı oluşturdu. Kürt halkında ulusal bilinç yüksek bir düzeye çıktı. Mücadelenin vardığı düzey, Baasçı şovenleri bile Kürt halkıyla anlaşmaya zorladı. Yukarıda sözünü ettiğimiz güçlükler o zaman da vardı. Ama 1962'de toplam sayıları ancak 1000'e

ulaşan gerilla gruplarıyla Irak ordusunun saldırılarını püskürten Kürt ulusal güçlerinin, 1975 baharında an-sızın çözülmesinin, daha doğrusu bizzat KDP üst yö-netimi tarafından dağıtılıp teslimine zorlanmasının temel nedenleri başkadır. Ulusal mücadeleyi bu duru-ma düşüren, bizzat KDP üst yönetiminin niteliği ve izlediği yanlış politikadır.

Çağımızda bir ulusal kurtuluş hareketinin ba-şarısı, o halkın ulusal güçlerinin seferber edilmesinin yanısıra, dünya devrimci ve ilerici güçlerinin des-teğinin sağlanmasına bağlıdır. Cezayir, Vietnam, An-gola gibi birçok halklar da kendilerinden silah ve sa-yıca kat kat üstün düşmanlara karşı savaşmışlar, ama başarıya ulaşmışlardır. Bu mücadeleler sosyalist ül-kelerin, uluslararası işçi hareketinin, tüm demokratik ve barışsever güçlerin desteğini kazanmıştır. Irak Kürt halkı da, 14 yıl süren son büyük mücadelesinde öz-gürlüğü için savaşmakta kararlı olduğunu göster-miştir.

Gerçi Irak'ta Kürt halkının yürüttüğü ulusal kur-tuluş mücadelesi bakımından, oldukça olumsuz şart-lar daha başından beri vardı. Yukarda sözü edilen Arap ülkelerinin dünya politikasındaki ağırlığı, ve petrol silahının yanısıra, Irak'ın kendisi de gerek bir üçüncü dünya ülkesi oluşu, gerek anti-emperyalist tavıyla farklı bir konumdaydı. Yemen, Cezayir, Su-riye ve Nasır dönemindeki Mısır gibi Irak'ın da sos-yalist ülkelerle iyi ilişkileri vardı. Sosyalist ülkeler, üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini, dostluk bağları-nı anti-emperyalist bir strateji üzerine kurmuş bulu-nuyorlar. Bu nedenle Amerikan, Fransız emperyalist-lerine, Portekiz sömürgecilerine karşı Vietnam, Ceza-yir ve Angola halklarına gösterilen boyutta bir ilgi ve

destek hiç bir dönemde Irak Kürt ulusal kurtuluş hareketine gösterilmedi. Ancak bu, sosyalist ülkelerin ve diğer ilerici güçlerin Irak'taki Kürt hareketi karşısında ilgisiz kaldıkları anlamına da gelmez. Sosyalist ülkelerin Irak hükümetiyle, anti-emperyalist doğrultuda iyi ilişkileri vardı. **Onlar, emperyalizme ve siyonizme karşı yürüttüğü mücadelede, ulusal ekonomiyi güçlendirme çabasında, diğer ilerici Arap ülkelerine olduğu gibi Irak'a da yardım ediyorlardı.** Ama sosyalist ülkeler, Irak'ta Kürt halkının yürüttüğü kurtuluş mücadelesini de **sempati ile karşıladılar.** Kürt yönetiminin gerici bir çizgiye kesin olarak saptığı 1972 yılına kadar bu sempati ve destek devam etti. Sosyalist ülkeler Irak'taki savaşın barışçı bir çözüme ulaşması, Kürt halkına ulusal haklarının tanınması için de Bağdat hükümetlerini etkilemeye çalıştılar. 1970 antlaşmasının yapılmasında bu çabaların payı olduğu kuşkusuzdur. Sovyetler, 1970 öncesinde Bağdat hükümetinin istediği bir kısım silahları, Kürt halkıyla yapılan savaşı ileri sürerek vermemiştir ⁽⁸³⁾. Yüzlerce Kürt öğrencisine sosyalist ülkelerde burs verilmişti. Avrupa Kürt Öğrencileri Cemiyetinin Doğu Avrupa sosyalist ülkelerinin hemen tümünde şubeleri vardı ve Cemiyetin yıllık kongreleri Bükreş, Sofya gibi sosyalist başkentlerde yapılmakta idi. Sosyalist ülkelerde radyo-televizyon ve basın Irak Kürdistanındaki Kürt partizanlarının mücadelesinden olumlu bir dille söz ediyordu. Sosyalist ülkelerin bu tavrı, doğal olarak dünyanın öteki kesimlerindeki sosyalist ve demokratik güçlerin tavrını da etkiliyordu. Ancak 1972'den itibaren bu tavrın değiştiği görüldü. Bu değişikliğe KDP'

(83) Bakınız: Irak Kürt Halk Hareketi ve Baas Irkçılığı, Komal Y. s. 139.

nin ite ve dışta sosyalistlere karşı takındığı tutum ve emperyalist ve gerici güçlerle kurduğu ilişkiler neden oldu.

KDP'NİN NİTELİĞİ VE EMEKÇİ HALKTAN YANA ÖNEMLİ DÖNÜŞÜMLER YAPILAMAMASI

Son yıllarda 25.000 üyesi bulunan, bu nedenle de Ortadoğu'daki en iyi örgütlenmiş partilerden biri sayılan KDP'nin üye yapısı son derece karmaşıktı. Parti, Köy ve Kent küçük burjuvazisinden, işçi sınıfından, burjuva ve feodal unsurlardan, yani çeşitli sınıf ve tabakalardan kadroları birarada barındırıyordu. Zaten daha kuruluşunda Irak Kürdistanındaki sol ve burjuva milliyetçi çizgideki çeşitli grupların biraraya gelmesiyle oluşturulmuştu. Bu nedenle de Parti içinde daha başından beri sınıfsal ve ideolojik nitelikte bir çekişme vardı. Partinin tüzük ve programı oldukça ilerici, demokratik devrimi amaç edinen bir karakterde idi. Ancak zamanla Parti içinde sağcı unsurlar ağır bastılar, sol kadrolar tasfiye edildi, ya da etkisizleştirildi. Özellikle İbrahim Ahmet, Talabani ve arkadaşlarının sol adına yaptıkları çıkıştan ve hatalardan sonra saflarda sosyalistler aleyhine bir hava estirildi; bu, giderek nerdeyse solcu olmayı ulusal hareketin karşısında olmakla bir saymaya kadar vardırıldı. Irak Komünist Partisi'nin ve diğer Arap demokratik güçlerinin yaptıkları hatalar, Kürt halkının ulusal haklarını, kendi kaderini tayin hakkını, devrimci bir kararlılıkla savunmayı içine düştükleri sapmalar da sol aleyhine estirilen havaya güç kazandırdı. Baasçı ırkçıların Kürt halkına karşı giriştikleri saldırılarda Sovyet silahlarını kullanmaları, ulusal saflarda anti-

sovyet duyguların doğmasına, bu yöndeki propagan-
danın güç kazanmasına neden oldu. Bütün bunlar,
uluslararası güç dengesini, ulusal kurtuluş hareket-
lerinin dostlarını ve düşmanlarını iyi değerlendireme-
yen KDP üst yönetimini daha da sağa, emperyalist ve
gerici güçlerin kucağına itti. Bu yönetimin sınıfsal ya-
pısı buna uygundu; son yıllardaki tasfiyelerden sonra
Partide burjuva, feodal ve aşiretçi unsurların etkinliği
artmıştı.

Gerçi birçok güçlü feodal, aşiret ve tarikat şefi.
daha ulusal direnişin başından itibaren karşı tavır
takınmışlar, imtiyazlarını korumak için Bağdat hü-
kümetinin yanında yer almışlardı. Ulusal güçler aynı
zamanda bu hainlerle de savaşarak, onları tepeliyerek
gelişebildi. Dr. Şivan, yukarıda adı geçen eserinde,
bununla ilgili olarak şu bilgileri veriyor:

«Kürt ihtilâlinin silahlı bir direnme hareketi biçimin-
de başlaması ile birlikte, bu feodal şeflerden bir bölü-
mü, kişisel çıkarlarını ve güvenliklerini tehlikeye sokma-
mak için, olayların gelişmesini beklerken, asıl en büyük-
leri ve etkili olanları, iktidarın geniş para ve maddi des-
teğiyle silahlandırılmışlar ve CAŞ adıyla anılan ihanet
grupları halinde örgütlendirilerek iktidar askerlerinin sa-
fında, Kürdistan ihtilâlcilerine saldırtılmışlardır. Bunlar-
dan en belli başlı olanlarını sayalım:

«CAŞ başkanı» olan en büyük aşiret şefleri:

Herki aşireti şefi	:	Muhiddin Cankır
Zibari aşireti şefi	:	Mehmud Zibari
Bradost aşireti şefi	:	Şeyh Reşit
Şeyhan aşireti şefi	:	Mehmud Ali
Sindi aşireti şefi	:	Bısar Ağa
Berwari aşireti şefi	:	Muhsin Berwari

«CAŞ şefleri» olan büyük şeyhler:

Şeyh Mehmed Şemiran	(Nakşi)
Şeyh Celaleddin Brıfkani	(Kadiri)
Şeyh Mecdûde Bamernî	(Nakşi)
Şeyh Eziz Talabani	(Kadiri)

«CAŞ Şefi» olan büyük toprak ağaları:

Duveli Seyit Ağa	(Duhok)
Hema Sabır Ağa	(Erbil)
Hacı Şemdin Ağa	(Zaho)
Osman Beg Miran	(Şeqlewa)
Esat Setna Dolameri	(Dolameri)
Kurdo Bawıl Ağa	(Rewanduz)
Abdirehman Beg	(Sisawa)
Hawez Mam Yehya	(Koisencak)
İbrahim ve Namend Ağalar	(Rania)
Şemê Harun Ağa	(Erbil)
Mehmed Hemawend	(Çemçemal)
Zirar Ağa	(Bılbaşî)

«Anti-feodal ve anti-reaksiyoner olduklarını yırtınarak açıklayan Bağdat Arap iktidarları. Kürt ulusunun düşmanı ve adi birer hain olan caşlara Bağdat gece kulüplerinde muhteşem ziyafetler çekerek ve basın toplantılarında beraberce boy boy pozlar vererek «asilerin yok edilmesi» halinde, onlara eski derebeylik saltanatlarını (!) geri vereceklerini, yüksek perdeden söz vermişlerdir.

Kuşkusuz Kürt ihtilâlcileri safına katılan vatansever feodal unsurlar da vardır. Ama bunlar, sayıca hem çok azdır. Hem de hakçası, ihtilâle katıldıkları andan başlayarak, bunlar maddi çıkarlarını bir kenara iterek, peşmerge saflarında zamanla birlikte birer gerçek ihtilâlci (sosyal orijinlerine bağlı olmaksızın) olmuşlardır.»

Ulusal hareket, kaçınılmaz olarak, çıkarlarını ve kendi başlarına buyruk hallerini sürdürmek isteyen ve bu nedenle de ulusal otoriteye, karşı çıkan, bu savaşın getirebileceği tehlikelerden korunmak için Bağ-

dat hükümetiyle işbirliği yapan feodallere karşı mücadeleye ederek gelişti. Ancak anti-feodal mücadelenin başarısı köklü bir toprak devrimine bağlıdır. Oysa Kürt yönetimi, birara, Irak hükümetiyle birleşen bazı feodallerin az miktardaki toprağını köylülere dağıtmakla ve bir kısmını da Şoreş (devrim) adına kamulaştırmakla yetindi; bunun ötesinde köklü bir toprak devrimini gerçekleştirmek için ciddi bir çaba benimsemişti. Geniş köylü kitlelerin özgürleşmesi, devrime daha yürekten bağlanmaları buna bağlıydı.

KDP'nin programında toprak devrimine yer verilmişti. Parti'nin 1 Temmuz 1970'te yapılan 8. kongresinde kabul edilen yeni programda da toprak reformuyla ilgili olarak şöyle denmektedir:

«Madde 16: 1970 tarihli 37 nolu toprak reformu yasasını, tüm Kürdistan köylülerine toprak sağlamak ve feodal ilişkileri köklü olarak ortadan kaldırmak üzere destekleriz. Partimiz, köylülerin yaşamlarını düzeltmek ve kazançlarını arttırmak için aşağıda sıralanan esasların gerçekleştirilmesi için mücadele eder: ...»

Bu bölümde sulama, suni gübre kullanımı, tarım makinaları, eğitim gibi tarım tekniklerinin geliştirilmesinden söz edilmekte, köylülerin aracı ve tefecilerden kurtarılacağı ve kooperatifçiliğin geliştirileceği belirtilmektedir. Hayvancılıkla ilgili olarak da şöyle deniyor:

«Hayvancılık Kürdistan'da, kırsal alanda üretimin iki ana türünden biridir. Bu nedenle, Partimiz, şu hususların gerçekleşmesi için tüm gücüyle çalışır:

a) Sığır ve koyun yetiştirilmesinde, örneğin otlak için ve feodallere ödenen vergilerde olduğu gibi, tüm feodal ilişkiler ve ayrıcalıkların ortadan kaldırılması;

b) Göçebe aşiretlere toprak dağıtılarak bunların

toprağa yerleştirilmesi, hayvanları için otlak yerleri sağlanması ve üretimin düzenlenmesi;

c) Bilimsel yöntemler uygulanarak çeşitli yerlerde hayvan hastalıklarıyla mücadele merkezlerinin oluşturulması, hayvan türlerinin ıslahı ve et üretiminin artırılması;

d) Kümesçiliğin geliştirilmesi, kooperatifler aracılığı ile ürünlerin pazarlanması.»

Programda yazılı bu ileri hükümler, ne yazık ki, ne daha önce, ne de 1970 temmuzundan sonra uygulama alanına sokulmamıştır. Gerçi savaş içindeki bir toplumun, üstelik kısa sürelerde bütün bunları gerçekleştirmesi olanaksızdır. Ama Kürt yönetiminin 1970'ten sonraki dört yıllık dönemde de, daha önce de bu konuda yapabileceği çok şeyler vardı. Örneğin köylülere toprak dağıtılması, feodal gericiliğin ekonomik temelini yıkılması için kitleler arasında gerekli politik çalışma yapılabilir ve öncelikle ihanet eden büyük toprak sahiplerinin topraklarından başlanarak, toprak dağıtımı gerçekleştirilebilirdi. Oysa bu hükümler kağıt üstünde kalmış, KDP yönetimi bu konuda devrimci bir girişimde bulunmamıştır.

KDP'nin bu umursamazlığı, ulusal saflarda başından beri varlığını duyuran aşiretçi, gelenekçi, burjuva ve feodal unsurların etkinliğinden ileri gelmektedir. Bu unsurlar 1970'lere doğru, parti içinde sol kadroların tasfiyesiyle birlikte daha da etkin hale geldiler. Ulusal hareket içinde, harekete kendi çıkarları doğrultusunda yön vermek bakımından bir sınıfsal çekişme olması doğaldır. Son yıllarda ağır basan sağcı güçler 1970 antlaşmasının yapılmasıyla birlikte, bir bakıma ulusal hareketin artık başarıya ulaştığı kanısına da kapılarak solcu kesimlerle olan tüm köprüleri de at-

tılar ve emekçi kitlelerin isteklerine sırtlarını döndüler. Kürt ulusal hareketinde bir mit haline gelen Barzani'nin kişiliğinin ve devrim anlayışının da bunda payı vardır. Barzani uzun yıllar Kürt ulusal hareketleri içinde pişmiş olmasına ve kendi toplumunu iyi tanımasına rağmen, çağımızın devrimci dünya görüşüyle donanmış değildi. O, sorunlara daha çok pragmatik bir biçimde yaklaşıyor, ulusal saflarda birliği sağlamak için aşiret reislerinin, toprak beylerinin ve dinsel şeflerin birliğini sağlamaya önem veriyor; devrim hareketinin emekçi kitleler içinde derinleştirilmesine, kitlelerin devrimci eğitimine ise önem vermiyordu. İbrahim Ahmet'in, aynı zamanda kendi özeleştirisi niteliğindeki şu değerlendirmesi ilginçtir:

«Barzani'yi kötü tanıyordum. Barzani de fikirlerini geliştirmeye alışık değildi. Bu anlamda iyi bir siyasi şef değildi. Yalnızca, genellikle kısaca açıklanmış olan, çıkardığı sonuçlara varıyordu. Böylece 1962'den itibaren, Kürtlerin köken ayırdetmeksizin her türlü dış yardımı kabul etmek zorunda olduklarını kabul ediyordu. Bu gerçekçi tutum idi. Fakat biz bu devirde dervişler gibiydik, düşünmeden de inanıyorduk ve İran tarafından yardım edilmeyi reddediyorduk. Büyük toprak sahipleri meselesinde de karşı çıkıyorduk. Feodalizmi kırmak ve bir köylüler ordusu kurmak istiyorduk. Burada da gerçekçi değildik. Zira köylü geleneği, senyörsüz mücadele edilmesini gerektirir...» (Le Monde, 11 Temmuz, 1974) (81)

İbrahim Ahmet, İran yardımlarının taşıdığı tehlikeleri görmezlikten gelirken ve köylünün senyörsüz mücadele edemeyeceğini söylerken, hem kendi açısından bir geriye dönüşü belgelemekte, hem de KDP üst yönetiminin karakteri hakkında ilginç bilgiler ver-

(81) Ürün Dergisi, Eylül - 1974, Irak ve Kürt Sorunu başlıklı yazı.

mektedir. İşte asıl feodalizm kırılmadığı, devrimci öncülük altında bir köylüler ordusu kurulamadığı, «senyör»lerin arkasında yüründüğü içindir ki Irak Kürt ulusal hareketi, sonunda büyük bir çıkmaza gelip sapanmıştır.

Dr. Şıvan'ın yukardaki değerlendirmesinde, ihtilâle katılan bir kısım feodallerin, «orijinlerine bağlı olmaksızın, zamanla birer gerçek ihtilâlci olduklarına» dair görüşü de bu bakımdan eleştiri götürür. Aslında ulusal harekete katılan feodal unsurların birçoğu ulusal hareketin tutucu kanadını oluşturmuşlar ve burjuva unsurlarla birlikte, sağ kanadın ağır basmasında, son yıllarda gerici bir politikanın harekete egemen kılınmasında rol oynamışlardır. Bu kötü gelişmeyi ancak emekçi sınıfların devrimci politik çizgisinin ağır basması önleyebilirdi; oysa 1970'lere doğru ve özellikle o tarihten sonra emekçi kitleler ne Parti içinde ne de onun dışında hareketin kaderini etkileyecek bir örgütlenmeye sahip değillerdi.

KDP'nin 1970 yılında kabul ettiği programın 5. maddesinde şöyle deniyor:

«Parti, politik mücadelesinde ve toplumsal tahlillerde ilerici, bilimsel teorilerden ve diğer halkların deneyimlerinden esinlenir ve bunlardan, Kürdistan'ın çıkarları doğrultusunda yararlanır.»

6. madde ise şöyle:

«Halkın seçeceği devrimci demokratik bir düzen, toplumsal ve ekonomik alanda köklü değişimler ve tüm yurttaşların din, düşünce, basın ve örgütsel özgürlükleri için mücadele ediyoruz.»

Bilimsel «teoriler»den «Kürdistan'ın çıkarları doğrultusunda yararlanmak» ifadesi, bilim konusunda *pragmatik* bir yaklaşımı gösteriyor. Kürdistan halkı

nın çıkarı, hiç kuşkusuz, bilimden işine geleni alıp, gelmeyen almamak değil; bilimin gösterdiği yolda yürümektir. Bu yaklaşım bir yana, bilimsel «teoriler» den ne ölçüde yararlanıldığı da düşündürücüdür. Çünkü kitlelerin devrimci eğitimi için ciddi çabalar gösterilmemiştir. Bu çabaları göstermek şurda kalsın, sağ - sol tartışmaları giderek âdeta yasaklanmış ve ulusal safları bölücü bir şey gibi değerlendirilmiştir. Açıktır ki kitlelere esirgenen yalnızca devrimci eğitimidir, işçi sınıfı ve emekçilerin ideolojisi yönündeki çalışmadır. KDP, tüm burjuva partilerinin yaptığı gibi, ideolojik tartışmayı yasaklarken, aslında yalnızca işçi sınıfının dünya görüşünü baskı altına almakta; ulusal saflarda sınıf mücadelelerini reddederken, özünde, üretim araçlarına sahip olan sınıfların, burjuvaların ve büyük toprak sahiplerinin hegemonyasını kurmaktadır.

«Devrimci demokratik bir düzen,» emekçi halk yığınlarından yana olan bir düzendir. Emekçi kitleler, en başta işçi ve köylüler bu amaçla bilinçlendirilmeden, örgütlenmeden, mücadeleye hazırlanmadan böyle bir düzen gerçekleştirilemez; feodal yapı tasfiye edilemez, «köklü dönüşümler» yapılamaz; düşünce, basın ve örgütlenme özgürlükleri bir gerçeklik haline dönüştürülemez.

Ulusal kurtuluş savaşı veren diğer halkların deneyimleri, bize emekçi halk kitlelerinin nasıl bilimsel görüşlerle eğitildiklerini, politik ve ideolojik eğitime nasıl önem verildiğini gösteriyor. Kadroları «senyörlerin», tarikat şeflerinin, sömürgeci yönetimin yaydığı köleleştirici, pasifleştirici değer yargılarının etkisinden kurtarmak, ulusal hareketin ilerici hedeflerine bağlamak, onları ilerici bir dünya görüşüyle donatma-

ya bağılıdır. İdeoloji kitlelere malolduğu zaman büyük bir maddi güce dönüşür.

Eğitim, bizzat savaş içinde ,mücadele ve yaratıcı çalışma içinde kitlelerin yaşamına sokulmalıdır. Kitlelere, o günedek içinde buldukları kötü koşulları değiştirme, yaratma, başkalarıyla dayanışma, sorunları çözme, ülkeyi kalkındırma, güzelleştirme şevki verilmelidir.

Irak Kürdistanında bu konuda atılan adımlar son derece sınırlıdır. Bir miktar öğretmen ve sağlık memuru yetiştirilmiş ve birkaç yüz köye ilkokul, sayılı birkaç merkeze de orta öğrenim düzeyinde okullar açılmıştır. Yüzyıllarca kendi okullarından yoksun kılınan Kürt halkı için elbette bunlar da önemlidir. Ama on yıldan fazla bir süre ülkede fiili egemenliğini kurmuş olan Kürt yönetimi, devrimci bir çalışmayla bundan çok fazlasını başarabilirdi. Oysa peşmergelere silah kullanma alıştırmalarının ötesinde fazla bir şey verilmemiş, teorik ve ideolojik eğitim önemsenmemiş, ya da uygun bulunmamış; kitleler yaratıcı, yapıcı bir çalışma içinde örgütlendirilmemiştir. Devrim, herşeyden önce kitlelere verdiği bilinçle, onlar için sağladığı somut kazanımlarla onların gönlünde kök salacak, yenilmez bir güç kazanacaktı.

KDP programının en önemli maddesi, hiç kuşkusuz, 2. maddedir:

«Partimiz işçilerin, köylülerin, ücretlilerin, zenaatkârların ve devrimci aydınların çıkarlarını temsil eden, demokratik, devrimci bir öncü partidir.»

Ancak bu madde de, yukarıdan beri izah edilen nedenlerle, ne yazık ki kağıt üzerinde kalmıştır. Buna göre, burjuvaların, feodal unsurların çıkarları

KDP'nin karşıya alması gereken çıkarlardır. Oysa yıllar geçtikçe işler tersine yürüdü. Örgütte işçilerin, kent ve köy küçük burjuvazisinin etkinliği azalırken, burjuvaların ve büyük toprak sahiplerinin etkinliği arttı; daha doğrusu parti onların avucuna girdi.

Partiye anti-sol bir havanın hâkim olmasından sonra, Kürt ulusal hareketine büyük emeği geçmiş Iraklı ve Suriye'li pek çok solcu Kürt aydını Irak Kürdistanı'na adım atamaz duruma geldi. Liderliğin kararlarına tartışmasız evet demeyen demokrat kişilere bile kuşkulu gözlerle bakıldı. Devrimci Kürt ozanını Cigerxwin'in de bu nitelikte «afaroz edilen» kişiler arasında olduğu düşünülürse durum daha iyi anlaşılır.

Sola karşı güdülen bu gerici politika, Partinin, özellikle ilerici ve demokrat kadrolar arasında prestijini hızla yitirmesine neden oldu, harekete büyük emeği geçmiş pek çok kişiyi partiden uzaklaştırdı, Bağdat hükümetinin yanına itti. Buna karşılık gerici feodal unsurlar harekette ön saflara çıktılar, itibar kazandılar. Bu gerici kesim, kendilerine karşı çıkan herkesi hainlikle, Baas ajanlığıyla, suçlamayı bir yöntem haline getirdi.

İzlenen yanlış politika o düzeye geldi ki bizzat Barzani'nin oğlu Übeydullah, ondan ayrılarak Bağdat hükümetiyle birleşti ve babasını, emperyalist güçlere hizmet etmekle suçladı. 1974 yılında ise KDP politbüro üyesi Aziz Akreyi ve parti merkez komitesi üyeleri İsmail Molla Aziz ve Haşim Akreyi de Barzani'den ayrılarak Bağdat hükümetinin yanında yer aldılar. (85)

(85) Aziz Akreyi, 1957 yılından beri KDP üyesi idi. 1962

11 Mart 1970 antlaşmasından sonra kurulan istihbarat örgütü (Paraztın) Partiyi kesin olarak Mustafa Barzani ve çevresinin kontrolüne sokmakta kullanıldı. Bu dönemde solcu Kürt militanları üzerinde terör estirildi, birçokları kurşuna dizildiler. Birzamanlar peşmerge kıyafetiyle çekilmiş resimleri dünya basınında çıkan Hristiyan asıllı Kürt militan kızı Margréd de öldürülenler arasında idi.

Bütün bunlar, İran ve ABD ile ileri düzeyde ilişkiler kurulduğu, gizli anlaşmalar yapıldığı ve hareketin planlarının CIA ve SAVAK'a teslim edildiği bir dönemde yapılyordu.

Böyle bir durumda KDP tüzüğünde yazılı olan güzel sözlerin ne anlamı olabilir? Kürt toplumundaki gerici güçler, uzun savaş yılları boyunca emekçi kitlelerden yana köklü dönüşümler yapılmasını engellediler, sonunda da Partiyi tümüyle ellerine geçirdiler; eleştiri-özeleştiri ilkelerini, demokratik merkezîyetçiliği tümüyle yokettiler, ilerici kadroları tasfiye ettiler ve onu, Kürt halkının geniş emekçi kitlelerinin çıkarlarına değil, kendi gerici çıkarlarına hizmet eden bir araca dönüştürdüler.

yılında, Irak ordusunda subayken, ayrılarak kurtuluş hareketinin saflarına katıldı. 1964 yılında Partinin merkez komitesine, 1968'de ise politbüroya seçildi. Bu dönemde, Hêzê Sefin diye adlandırılan, Rewanduz, Erbil arasındaki peşmerge tugayına komuta ediyordu. Daha sonra Barzani ve çevresinin izlediği politikaya karşı çıktı ve 1974 yılında KDP'nin politbürosundan (siyasi komite) ayrılarak Bağdat hükümetinin yanında yer aldı. Hükümette kendisine devlet bakanlığı verildi ve KDP'nin yeniden örgütlenmesi için çalıştı.

KÜRT VE ARAP DEVRİMÇİ GÜÇLERİ ARASINDA GÜÇLÜ BİR CEPHE KURULAMADI

Gerek Irak'ta genel olarak devrimci hareketin başarısı, gerek özel olarak Kürt halkının ulusal demokratik devriminin başarıya ulaşması, iki halkın devrimci ve demokratik güçlerinin birliğini sağlamaya bağlı idi. Abdülkerim Kasım, diktatörlük kurmağa çalıştığı dönemde, bu güçleri bölerek birbirine karşı kullanmaya çalıştı ve bir oranda başarılı da oldu. Baas'çılar, 1963 darbesi sırasında, devrimci güçlerin dağınıklığından, özellikle KDP ve IKP arasında bir dayanışma olmamasından yararlanarak binlerce devrimci ve demokrasi kurşuna dizdiler ve arkasından da Kürt halkına karşı yeni bir saldırı savaşını başlattılar. Irak'ta gericilik ve şovenizm hep devrimci güçlerin bu dağınıklığından yararlandı.

Kürdistan'ın bölünmüşlüğü, Kürt halkının hasım güçlerin çemberinde oluşunun yarattığı durum ve aleyhteki tüm öteki şartlar da bu halkın, Irak'ta olsun, diğer ülkelerde olsun, yan yana yaşadığı halkların devrimci ve demokratik güçleriyle sıkı güçbirliği yapmasını gerektirmektedir. Çağımızda bir ulusal kuruluş hareketinin dünya ilerici ve devrimci güçlerinin desteğini alabilmesi, bu hareketin, dünya devrimci hareketinin uluslararası çıkarlarına uygun düşmesine bağlıdır. Anti-emperyalist cepheyi zayıflatan bir hareket bu desteği alamaz. Petrollerin millileştirilmesinin emperyalizme büyük darbeler indirdiği bir dönemde millileştirmeye karşı çıkanlar, emperyalizmle uzlaşmaya girenler bu desteği bekleyemezler. Kendi içlerinde sosyalist ve demokratik hareketi ezenler, feodal gericiliğe hizmet edenler bu desteği alamazlar.

Irak'ta Arap ve Kürt halklarının emperyalizme, feodal gericiliğe, sömürüye ve şovenizme karşı devrimci güçbirliği sağlanabilseydi, hiç kuşkusuz bu birlik hem her iki halkın en büyük kitle desteğine sahip olacak, hem de Dünya devrimci ve ilerici güçlerinden en büyük desteği görecekti. Böyle bir güçbirliği, ülkede diktatörlüğe; bir ayağı ilerde, bir ayağı geride tipinden Baas cuntalarına, Kürt halkına karşı ırkçı ve saldırgan hükümetlere meydanı bırakmazdı. Bu güçbirliğini sağlayacak olan güçler ise her iki halkın işçilerinin, emekçi kitlelerinin çıkarlarını temsil eden politik örgütler olabilir. Kürt ulusal sorununun çözümlü bu güçbirliğinden geçmektedir.

Ama Irak'ta iki halkın devrimci ve demokratik güçleri arasında böyle bir birlik sağlanamadı. Bunda hem KDP'nin, hem IKP'nin büyük sorumluluğu vardır. KDP, Arap sosyalistleriyle güçlü bir birlik oluşturmak için gereken çabayı harcamadı. Gerçi zaman zaman aralarında bir yaklaşım sağlandı; bir bakıma olayların zorlamasıyla yanyana geldikleri ve birlikte çarpıştıkları zamanlar da oldu; ama çok ke-reler de karşı karşıya geldiler, birbirlerini suçladılar ve çatıştılar. Aralarında kalıcı ve ilkeli bir birlik oluşturamadılar. KDP'nin bu tutumu, sosyalistlerle arası-na bir mesafe koyması, sosyalist harekete yeter bir güven duymaması bu partinin karmaşık örgütsel yapısından ileri gelmektedir. Özellikle Parti içindeki feodal, burjuva, hatta küçük burjuva unsurlar, sınıf yapıları gereği, sosyalist hareketle güçlü bir birlik oluşturulmasına yatkın değildirler. Aynı unsurlar, ulusal hareketin zaferi için bu devrimci güçbirliğinin önemini kavramaktan da çoğu zaman acizdirler. Ama hiç kuşkusuz, bu güçbirliğinin oluşturulmasında en bü-

yük sorumluluk IKP'ye düşmekte idi. IKP, proleteryanın örgütü olarak, bu sınıfın devrimci dünya görüşüne ve pratiğine yaraşır biçimde, ulusal sorunun çözümünde tutarlı ve kararlı bir tavır takınsaydı güçbirliği oluşturulması, yaşamın dayattığı şartlar içerisinde güç olmayacaktı. Ne yazık ki IKP'nin tavrı böyle olmaktan uzak olmuştur.

IKP'nin ulusal soruna bakış açısı, şartlara göre zikzaklı bir çizgi izledi. Parti'nin 1956 yılında yapılan 2. konferansında Kürt ulusal sorunuyla ilgili olarak alınan kararda, «Irak devletinin bütünlüğü içinde Irak Kürdistanı'na özerklik» talebinde bulunuluyor ve şöyle deniyordu:

«Irak, emperyalizm tarafından teşkil edilen bugünkü sınırları içinde Kürdistan'ın bir parçasını ihtiva etmektedir.

«Bunun sonucu Irak'ta iki ana millet mevcuttur: Araplar ve Kürtler.

«Irak'taki Kürt halkı, halihazırda Türkiye, İran ve Irak arasında parçalanmış olan kendisine ait toprak üzerinde, yani Kürdistan'da yaşayan Kürt halkının ayrılmaz bir parçasıdır. Kürtler bir milleti meydana getiren tüm niteliklere sahiptirler; özellikle: istikrarlı tarihi bir topluluk teşkil ediyorlar, emperyalistler tarafından zorla bölünmüş olmasına rağmen müşterek bir toprak üzerinde yaşıyorlar, müşterek bir dilleri vardır ve milli kurtuluş ve birlik yolunda bir milli ekonomi yaratmak için tüm imkanlara sahiptirler.

«Herkesin bildiği bir şeydir ki, emperyalizm Kürdistan'ı parçalamış ve 1. Dünya savaşından sonra Kürtlerin kendi toprakları üzerinde bir Kürt milli devleti kurmalarını engellemiştir. Emperyalizm Irak'ta, Türkiye'de ve İran'da Kürtlere karşı yürütülen milli baskı politikasını güçlendiriyor ve destekliyor.» (96)

(96) Dr. İsmet Şerif Vanlı, *Survey of The National Question of Turkish Kurdistan*, s. 54-55.

Görüldüğü üzere bu kararda IKP, soruna, Irak burjuvazisinin şoven görüşünden uzak, devrimci bir bakış açısı getirmiştir. Ancak 1961 yılında Kasım, demokratik hakları kısıtlayıp Kürt halkına karşı bir yoketme savaşına giriştiği zaman, IKP, bu militarist ve ırkçı savaşa karşı açık bir tavır alamadı. Hatta Kürt halkının haklı direnmesi sol basında «ayrılıkçılık»la, «emperyalizmin, CENTO'nun, büyük toprak sahiplerinin gericî hareketi» olmakla suçlandı. Kasım yönetimiyle iyi ilişkileri koruma pahasına yapılan bu yanlış değerlendirme, demokratik hareketi kurtarmaya yetmediği gibi, Kasım yönetimini de kurtarmaya yetmedi. Partinin bu tavrı, 1962 yılı Mart ayında yapılan Merkez Komitesi toplantısında alınan şu ileri kararlar da çelişmektedir:

«Kürt halkı, kendi bağımsız devletini kurmak da dahil olmak üzere, kendi kaderini serbestçe tayin hakkına sahip olmalıdır.»

Bu kararda ayrıca şöyle deniyordu:

«Kürt ulusu, diğer herhangi bir ulus gibi, kendi politik kurumlarına, Kürdistan'a komşu ülkeler ve halklarla oluşturacağı ilişkilere göre kendi yaşama biçimini seçme hakkına sahip olmalıdır.» (87)

Kürt ulusal direnişini gericilikle suçlayan Arap sosyalistlerinin bir kısmı, Baas'ın 1963 yılında giriştiği kanlı darbeden, ancak kurtarılmış Kürt bölgesine sığınarak hayatlarını kurtarabildiler. Bunlar Kürt bölgesinde birlikler oluşturdular ve peşmergelerin yanında Baasçı saldırganlara karşı savaştılar.

IKP'nin bu zikzaklı politikası daha sonraki yıllarda da devam etti. Bu kararsız tutum, ve zaman zaman

(87) İsmet Şerif Vanlı, a.g.e., s. 55.

şoven burjuvaziyle uzlaşma taktiği, Parti'nin saflarında bölünmelere neden oldu. Aynı tavır, Kürt ulusal saflarında da komünistlere karşı güvensizlik doğmasına yolaçtı.

KDP'nin Kasım 1966'da yapılan 7. kongresine IKP sözcüsü olarak Zeki Hairi ve ayrıca Kürt saflarında çarpışan «Arap Birliği» komutanı da katılarak birer konuşma yaptılar. Zeki Hairi, Irak Kürt halkının ulusal haklarını ve Irak bütünlüğü içinde otonom bir yönetimi desteklediklerini söyledi. Bundan 8 ay kadar sonra, 1967 Mayıs'ında yapılan Arap Ülkeleri Komünist Partileri zirve toplantısında da aynı paralelde bir karar alındı. Suriye Komünist Partisi'nin yayın organında, Haziran 1967'de yayınlanan bu karar şöyledir:

«Olaylar ve şartların ispat ettiği gibi, Kürt ulusal sorununu. Irak'ta demokrasi idaresinin kurulmasıyla yakından ilgilidir. Arap ülkelerinin bütün komünist partileri, Irak Cumhuriyetinin çerçevesi dahilinde, Kürt ulusal haklarının tanınması ve Kürdistan'a otonomi verilmesi uğrunda mücadele eden Kürt halkının bu meşru ulusal hak taleplerini oy birliğiyle kabul eder ve Arap dünyasının tüm ilerici ve yurtsever güçlerini, Kürt halkının bu haklı-meşru ve gerçekleştirilmesi gerekli bulunan hedeflere varması için, Kürt halkıyla birlikte mücadeleye ve onlara destek olmaya çağırır.» (**)

Bu olumlu gelişmeler, her iki halkın devrimcilerinin birbirine yaklaşmalarına ve aradaki soğukluğun giderilmesine yardımcı oldu. Sözkonusu dayanışma, 1968'de iktidarı tekrar ele geçirip Kürt halkına ve Arap sosyalistlerine karşı baskı ve saldırılarını sürdürmekte ısrar eden Baasçı şovenleri güç durumda

(**) Dr. Şivan, a.g.e.

biraktı ve dünya sosyalist ve ilerici güçlerinin de bas-kısıyla Baas iktidarı Kürdistan'a otonomi veren ant-laşmayı kabul etmek zorunda kaldı.

Ancak KDP ve IKP'nin ilişkileri, 11 Mart antlaş-masının uygulanmasıyla ilgili ihtilaflar başgösterin-ce yeniden bozuldu. IKP, Baas cuntasının antlaşmayı açıkça çiğneyen tavrına rağmen, aradaki sürtüşme-ler giderilip ve KDP'nin de katılması sağlanmadan Baas Partisiyle «Ulusal Cephe»ye katıldı. Olaylar KDP yönetimini ise emperyalistlerin ve İran gericilerinin kucağına itti. IKP, Baas Partisinin 1974'te Kürt halkı-na karşı başlattığı saldırı savaşı sırasında, ve daha sonraları girişilen sürgünler, kitle katliamları, zorla critme çabaları döneminde de —günümüze kadar— bu tutumunu sürdürdü ve hükümetteki ortaklığını korudu. Açıktır ki, KDP'nin burjuva feodal yönetici-lerinin yaptıkları yanlışlar ve kötülükler ne olursa ol-sun, bir işçi sınıfı partisi, kendi burjuvazisinin yok-sul ve boyunduruk altındaki bir halka uyguladığı zul-me karşı mücadele etmek zorundadır. Böyle bir ikti-dara ortaklık, izlenen politikanın ve Kürt halkına uy-gulanan zulmün sorumluluğunu da paylaşmak de-mektir. Bu, bir işçi sınıfı partisinin tavrı olamaz. Böy-le bir tutum Marksizm-Leninizmin soylu ilkeleriyle bağdaşmaz. Bu zikzaklı, oportünist tutum Irak'ta halk-tan yana bir demokrasinin gerçekleştirilmesine ve sos-yalizm yolunda adımlar atılmasına da olanak vermez. Bir yanda Kürt ulusal sorunu demokratik bir çözüme ulaşmadıkça, diğer yanda iktidar Baas Partisi gibi, tüm sosyalizm yaygaralarına rağmen, özünde bur-juva olan bir partinin hegemonyasında buldukça ülkede demokrasi, barış ve sosyalizm yönünde ileri adımlar atılmasını beklemek boş bir umuttur.

Irak deneyi açıkça göstermiştir ki, bu ülkede gerek işçi sınıfının zaferi, onun iktidara gelerek ülkeyi sosyalizm yoluna sokabilmesi, gerek Kürt halkının ulusal demokratik devriminin başarısı, Irak işçi sınıfıyla Kürt ulusal güçlerinin sıkı bir ittifak oluşturmalarına bağlıdır. Bu ittifak zorunluluğu, yani «işçi sınıfıyla ezilen halkların birliği», Irak için olduğu kadar, Türkiye, İran ve genelde tüm ülkeler için de geçerlidir.

Irak'ta bu birliğin sağlanamaması, bir yandan Arap sosyalist hareketinin, «ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkı» ilkesine kararlı biçimde sahip çıkıp şovenizme karşı tavizsiz mücadele etmemesi; diğer yandan da, Kürt ulusal saflarında, işçi ve köylü yığınlarının çıkarlarını savunan devrimci bir partinin harekete öncülük etmemesi, giderek ulusal hareketin burjuva ve feodal nitelikli tutucu, gerici sınıfların eline düşmesidir.

KÜRT ULUSAL HAREKETİ ANCAK DEVRİMCİ BİR PARTİNİN ÖNCÜLÜĞÜNDE BAŞARIYA ULAŞABİLİR

Irak Kürt Ulusal Hareketinin 1975'te uğradığı yenilgi, bazı gerçekleri artık gizlenemez biçimde gözler önüne sermiştir. Kürt toplumunun içindeki tutucu ve gerici güçler halkımızın kurtuluş mücadelesini temsil edemezler, başarıya götüremezler. Onlar olsa olsa ulusal safları bozar, hareketin yönünü şaşırır, onu dostlarından tecrit eder ve yıkıntıya götürürler. Gerici ve tutucu unsurların başını çektiği hareketler halkımızın enerjisini boşu boşuna israf etmekten başka bir sonuca ulaşamaz. Kürt halkının kurtuluş mü-

cadelesi, ancak işçi-köylü yığınlarına dayanan, onların çıkarlarını savunan devrimci politik örgütlerin öncülüğünde başarıya ulaşabilir.

Irak Kürt hareketinin yenilgisinin başlıca sorumlusu Partiyeye egemen olan feodal, aşiretçi, burjuva unsurlardır. Bu gerici ve tutucu sınıfların temsilcileri, kendi sınıf çıkarları gereği, emekçi halk yığınlarını eğitmediler, örgütlediler, bunu yapmak isteyenlere ise engel oldular. Onlar, Kürt halkını dostlarından, dünya devrimci ve ilerici güçlerinden tecrit ederken, gericilere, emperyalistlere yaslanarak isteklerini Bağdat hükümetine kabul ettirmeye çalıştılar. Emperyalistler ve İran gerici rejimi tarafından kullanılıp terkedildikleri zaman ise paniğe kapıldılar; halkın savaşma gücüne inanmadıkları için, halkı ve ülkeyi terkederek İran'a sığındılar.

İşin garibi, bu yanlış politikanın baş sorumluları olanlar, 1975 baharında, 15 yıllık bir silahlı mücadeleyi bir-iki gün içinde bırakıp gidenler, hiçbir şey olmamış gibi yeniden sahneye çıkmışlardır. Bunlar, herhangi bir özelleştire bile yapmamakta, eski çizgilerinde yürümeye devam etmektedirler.

Onlar ve Onların izinden yürüyen, onlara toz kondukturmayan başkaları, yenilgide hiç bir sorumluluk yüklenmemekte ve başkalarını suçlamaktadırlar. Eskiden beri yaptıkları anti-sosyalist propagandayı son dönemde hızlandırdılar. Irak'ta ulusal hareketin yenilgisinin suçunu, el çabukluğuyla sosyalistlere, sosyalist ülkelere yüklemeye çalışmaktadırlar. Bunlar, kendileri gibi düşünmeyen, kendilerini eleştiren, yapılan yanlışları gösterenleri de, ulusal harekete karşı olmakla (!) suçlamaktan geri kalmıyorlar. Yavuz hırsız ev sahibini bastırır, dedikleri şey işte budur

Kuşkusuz, bu propagandanın, bu tükenmez gerici çabaların kaynağı iç ve dış gericilerdir. Kürt toplumunu içinden, yüzyıllardan beri sömüren toprak beyleri, şeyhler, aşiret reisleri, emekçi halk kitlelerinin devrimci hareketinin gelişmesinden son derece tedirgindirler ve tarihi gelişmeyi durdurmağa çalışıyorlar. Bunlar ve yeni dönemin yeni sömürücüleri burjuvalar, toplumdaki sınıf mücadelesini gizlemek, ulusal, demokratik hareketi kendi kontrollerinde tutmak için elden geleni yapıyorlar. CIA, SAVAK ve benzerleri de boş oturmuyor. İran gericileri, hem İran'daki zulüm rejimini korumak, hem de geleceğe yönelik yayılmacı emelleri için ellerini dörtbir yana uzatıyorlar. Onlar geçtiğimiz yıllarda Irak Kürdistanında becerdiklerinden hayli tecrübe kazanmış bulunuyorlar. Kurulan bağlar, atılan çengeller herhalde bir anda sökülüp atılmadı. Halkımızın kanını emen sömürücüler, kendi çıkarları için şeytanla bile işbirliği yapmağa hazırdırlar; nitekim onların en gerici, en ırkçı siyasi örgütlerle kurdukları ilişkiler, sömürgeci yönetimlerle birlikte yaptıkları halk düşmanlığı gözler önündedir.

Kürt halkının ulusal demokratik mücadelesi geliştikçe sınıf mücadelesi de belirginleşiyor ve gericilerin bu mücadelenin yönünü saptırma çabaları yoğunlaşıyor. Hiç kuşkusuz Kürt toplumu da sınıflardan meydana gelmiştir. Her sınıf toplumsal olaylara, kendi çıkarlarına göre yön vermeye çalışır. Feodal, burjuva gibi tutucu ve gerici unsurlar, işbirlikçi bir tavır takınıp ulusal hareket karşısında yer almadıkları zamanlarda da, en azından hareketin, kendi çıkarlarına zarar verecek düzeyde gelişmesini istemezler. Bu nedenle de her an ihanete, dönüşe, teslimiyete yatkındırlar. Ulusal ve demokratik hareketin zafere ulaşma-

sında büyük çıkarı olanlar emekçi kitlelerdir. Devrimin içten savunucuları onlardır. Ulusal devrimin tökezlememesi, sağlıklı ve kararlı biçimde yürümesi, emekçi halk yığınlarının bilinç ve örgütlenme düzeylerine bağlıdır. Sömürücü sınıflar, toplumun sınıfsal gerçeğini de reddeder ve emekçilerin örgütlenmesini istemezler. Ama işçi sınıfının devrimci örgütünü oluşturmak, hareket içinde onun bağımsız politikasını savunmak hayati derecede önemlidir. Vietnam devriminin gücü, en başta, kitlelerin mücadelesine öncülük eden, bilimi rehber edinmiş, emekçi halkın çıkarlarını savunan, dostu düşmanı iyi tanıyan bir devrimci işçi partisine sahip bulunmasında idi. Irak Kürdistanında, Kürt sosyalistleri, KDP'nin karmaşık yapısı içinde erimeyip, işçi sınıfının disiplinli, devrimci bir örgütünü oluşturabilselerdi; ulusal saflarda gerici sapmaların önlenmesi ve devrimin sağlıklı bir yolda başarıya ulaşması mümkün olabilirdi.

1975 yenilgisinden ve yaşanan bunca deneyden sonra Kürt halkı, devrimci bir politik örgütün gereği bilincine daha da varmıştır. Yurt Dışı Kürt Öğrencileri Cemiyetinin 13-17 Ağustos 1976 tarihinde Almanya'nın Frankfurt kentinde yaptıkları 17. Kongre'de alınan kararda şöyle deniyor:

«14 yıllık siyasi mücadele gösterdi ki, yenilginin başlıca nedeni, hareketin liderliğinin gerici ve emperyalizmle uzlaşıcı niteliğidir. Kürt feodal ve burjuva sınıfları, Kürt halkının özgürlük ve demokrasi mücadelesine liderlik yapamazlar.

Açıktır ki Kürt halkının özgürlük mücadelesinin temel güçleri Kürt emekçileri, Kürt işçi ve köylüleridir. Ancak bu güçler Kürt halkının çıkarlarını savunur ve demokrasiyi gerçekleştirebilir. Kürt emekçileri bu tarihi görevlerini kendi güçlü elleriyle ve kendi öncü politik bay-

rakları altında yerine getirirler. Başka hiç bir güç Kürt emekçilerinin yerini tutamaz.» (89)

1975 çözülmesinden sonra, Irak Kürt halkı içinde oluşan yahut daha önceden varolan bazı sol ve demokratik örgütler biraraya gelerek *Kürdistan Yurtsever Birliği*'ni kurdular. Suriye Baas Partisi'nin 2 Temmuz 1975 sayısında yayınlanan bildiride şöyle denmektedir:

«Devrimci kitlelerin mücadelesi olmadan ve mücadele emperyalizme, siyonizme ve dikta yönetimine karşı Arap halk kitlelerinin mücadelesi ile birlikte bir ulusal birlik cephesi içinde dayanışmaya girmeden, Kürt halkının emperyalist zulümden, ulusal baskıdan ve sınıfsal sömüründen kurtulması mümkün değildir.» (90)

Kürdistan Yurtsever Birliği, 1976 başlarında, Irak'ta Baas cuntasına karşı mücadele eden *Irak Yurtsever Topluluğu*'na katıldı. IYT, bu nedenle 11 Şubat 1976'da yayınladığı bildiride şöyle demektedir:

«Irak halkımızın emperyalizmin egemen olduğu dönemde ve birbirlerini izleyen faşist diktatörlük rejimlerine karşı verdiği kavga, bütün aşamalarında kanıtlamıştır ki, köklü kurtuluş ve Irak ulusal demokratik devriminin ekonomik, politik, sosyal görevlerinin yerine getirilmesi, Kürt, Arap ve diğer kardeş ulusal azınlıklardan oluşan tüm Irak halkının ulusal birliği ile ve bütün bunların bir ilerici yurtsever cephede dayanışma içine girmeleriyle mümkün olabilir. Tüm yurtsever ve ilerici partilerden, güçlerden ve kişilerden oluşacak bu cephe, emperyalist ve gerici güçlere karşı zafer kazanma, demokratik bir Irak kurma ve Irak Kürdistanı'nı özerkliğe kavuşturma yolunda, birleşmiş halkımızın mücadelesini yönetecektir.» (91)

(89) Bakınız: **Özgürlük Yolu**, sayı 19.

(90) Bakınız: **Özgürlük Yolu**, sayı 3.

(91) Bakınız: **Özgürlük Yolu**, sayı 19.

KDP politbüro üyesi iken 1974 yılında iki merkez komitesi üyesiyle birlikte ayrılan ve Bağdat hükümetinde devlet bakanı olan, bu arada, Barzani grubuna karşı hükümet yanlısı olarak teşkilatlandırılan «Kürdistan Demokrat Partisi»nin sekreteri olan Aziz Akreyi ise kendisini ziyaret eden bir Türk gazetecisine şöyle diyor:

«Bizim görüşümüze göre Kürt hareketini yönetmek için ilerici bir partinin Irak'ta yeni koşullarda ortaya çıkması gerekiyor. Bu parti her şeyden önce şövenist etkilerden uzak ve sosyalist metoda inanan, bir parti olmalıdır. Irak'taki sosyalist Arap Baas Partisi ile yüzde yüz elbirliği yapmalıdır.» (92)

Görüldüğü üzere devrimci ve demokrat Kürt kadroları arasında, ulusal harekete öncülük edecek örgütün emekçi kitlelere dayanması, ilerici, devrimci olması konusunda görüş birliği varolmasına karşılık hareket dağınıktır. Benzer şeyler söyleyenlerin karşıt saflarda yer alması ise ilginçtir. Örneğin bir zamanlar Barzani ile ihtilafa düşüp Irak Baas yönetiminin yanında tavır alan ve kendisine hükümet tarafından yeni bir KDP örgütleme görevi verilen Talabani, şimdi, aynı Baas partisinin elinde olan Irak rejimini faşizm diye nitilemekte ve ona karşı savaşan Irak Yurtsever Cephesinde yer almaktadır. Diğer yandan, yine bir zamanlar Barzani'yle birlikte Talabani ve arkadaşlarına karşı mücadele eden Aziz Akreyi ise şimdi Bağdat hükümetinde bakandır ve bu rejim için «Irak'ın şimdiye kadar gördüğü en ilerici rejim» diye söz etmekte, onunla işbirliği yapılmasını zorunlu görmektedir. Irak Kürt ulusal hareketi sırasında kadroların

(92) Kemal Bayram Çukurkavaklı, Mezopotamya (Irak Gezi Notları), Yenigün Yayınları, s. 124.

bu ilginç ve insana şaşırtıcı gelen, bir uçtan diğer uca savrulmasına sık sık rastlanır.

Aslında bu savrulma, kadroların, ilerici ve demokrat güçlerin, Kürt ulusal hareketi içindeki tutucu ve gerici güçlerle şoven Arap iktidarları arasında sıkışmasından ileri gelmektedir. Onlar, bir tarafta sıkışınca çareyi diğer tarafa sığınmakta bulmuşlardır. Bunun çözümü de Kürt ulusal hareketini devrimci bir örgütün çevresinde yeniden toparlamaktan ve şoven Baas yönetimi ve benzerleriyle değil, Arap halkının gerçekten tutarlı devrimci ve demokrat güçleriyle sıkı bir ittifak oluşturmaktan geçmektedir.

Tüm olup bitenlerden sonra Irak Kürdistanında, kısa vadede emekçi yığınlara dayanan devrimci bir örgüt oluşturulması ve ulusal hareketin onun çevresinde toparlanması kolay değildir. Bu, kitleler arasında sabırlı, uzun vadeli bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak geçmiş hatalardan ciddi dersler alındığı, doğru bir politika kararlı biçimde uygulandığı zamandır ki hareket yeniden toparlanacak ve ergeç başarıya ulaşacaktır.

IRAK'TA 1975 SONRASI

Bağdat'ta iktidarı elinde tutan Baas cuntası, Kürt liderliğinin içine düştüğü çıkmazdan, gerici güçlerle kurduğu ilişkilerden yararlanarak 1974 yılında Kürt halkına karşı giriştiği imha savaşını «ilerici», «devrimci» sloganlarla maskeleyişini, dünya ilerici kamuoyunu yanıltmasını iyi başardı. Kürt ulusal hareketine karşı kinle dolup taşan subayların yönettiği birlikler, yıllarca giremedikleri Zaho ve benzeri kent ve kasabaları, köyleri ele geçirince benzin döküp yak-

maktan kendilerini alamadılar. Teslim olan pek çok Kürt partizanı, erkek-kadın ayırılmaksızın sivil halktan yüzlercesi, bu arada Türk hükümetinin uluslararası yasaları çiğneyerek iade ettiği mülteciler, kurşuna dizildiler. Irak hükümeti 300.000'i aşkın Kürt köylüsünü, yerlerinden zorla sökerek güneydeki çöllük alanlara sürdü; bu insanlar gittikleri yerlerde perişan duruma düştüler. İran ve Türkiye sınırları boydan boya boşaltılarak sözde «güvenlik kemerleri» oluşturuldu. Buralarda ormanlar yakıldı, bitki örtüsü ve su kaynakları, savaşçı güçlerin barınmamaları için tahrip edildi. Militarist hükümet, Kürdistan'ın her yerinde yeni karakollar oluşturmaya, beton koruganlar yapmaya hız verdi. Daha önce Kürdistan'ın bazı kentlerinde bulunan okullar kapatıldı, Kürtçe yayınlar susturuldu. İşte Kürdistan'a otonomi tanındığını büyük gürültülerle dünya kamuoyuna ilan eden cuntanın yaptıkları bunlar oldu.

Cunta, içteki gerçek durumu gizlemek ve ülkeyi güllük gülistanlık göstermek yolunda propaganda yapmayı doğrusu güzel beceriyor. Petrol gelirlerinin küçümsemeyecek bir kesimi propaganda çalışmalarına harcanıyor. Bay Saddam Hüseyin ve Hasan El Bekr'in resimleriyle süslü, kuşe kağıtlara basılmış broşürler, kitaplar bol miktarda dünyanın dörtbir yanına dağıtılıyor. Ülkeye davet edilip iyi otellerde ağırlanan ve içaçıcı yerlerde dolaştırılan bazı gazeteci ve yazarlar da, kendilerine yapılan iltifatlara karşılık vermekten, «Baas sosyalizmi»ne övgüler düzmekten geri kalmıyorlar. Kuşkusuz, ne Bağdat hükümetinin çeşitli dillerde basılmış propaganda broşürlerinde ne de bu sayın yazarların gezi notlarında güneye sürülmüş 300.000 Kürdün durumundan söz edilmiyor.

Baas iktidarı, eğer gerçekten Kürt halkının devrimci ve demokrat güçleriyle birleşip Kürt halkına ulusal ve demokratik haklarını tanısaydı, kuzeydeki baskı ve sömürü ilişkilerine son verip ülkede, emekçi halktan yana bir demokrasi yönünde ileri adımlar atsaydı bu sevindirici bir şey olurdu; ama gerçekler hiç de böyle değil. Tüm uygulamâ, Baas cuntasının şovenizmden hiçbir şey yitirmediğini, eline geçirdiği avantajdan yararlanarak Kürt ulusal hareketini ezmek, Kürt toplumunu dağıtıp eritmek için elden geleni yaptığını gösteriyor.

Ancak bu politikanın uzun vadede ayakta kalması güçtür ve kendi karşısını doğurması kaçınılmazdır. Nitekim sürgün ve baskı politikası yüzünden birçok yerde Kürt köylüleri kendiliğinden direnişe geçmişler ve dağlarda yeniden savaşı gruplar oluşmuştur. Zaman zaman dış basına da yansıyan bu direnmeler giderek kentlerde de görülmeye başlıyor. Geçtiğimiz aylarda bazı büyük kentlerde Arap ve Kürt ortak demokratik muhalefetinin düzenlediği büyük gösteriler oldu. Baas iktidarı bu gösterileri dağıtmak için zora başvurdu. Bundan iki ay kadar önce, zorba yönetim, 10 Kürt partizanıyla birlikte onlara yardım ettiğini ileri sürdüğü 39 Kürt köylüsünü de kurşuna dizdi.

Bu zorba yöntemlerle ne Bağdat hükümetinin, ne de Kürdistanı aralarında bölüşmüş ve Kürt halkını ulusal ve demokratik haklarından yoksun kılmış diğer gerici rejimlerin sonuç almaları mümkün değildir. Sömürgeciliğin, ırkçılığın, ulusal zulmün son kalelerinin de bir bir yıkıldığı günümüz şartlarında, Kürt halkı da hızla bilinçlenmektedir ve o, içinde bulunduğu kötü şartları değiştirmek, özgür olmak, ülkesinde insanca bir yaşam kurmak için mücadele ediyor. Kürt

halkı, bu haklı mücadelesini, yanyana yaşadığı diğer halkların demokrasi, barış ve sosyalizm yönündeki mücadeleleriyle birleştirerek, ülkedeki ve dünyadaki ilerici, devrimci güçlerle dayanışma halinde, kurtuluşuna er geç ulaşacaktır.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Institut Kurde de Paris

Institut Kurde de Paris

IKPLIV107134

10,- DM